

БЕЗБЕДНОСТ

ЧАСОПИС МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД
Година LV

2
2013

БЕЗБЕДНОСТ

ТЕОРИЈСКО СТРУЧНИ ЧАСОПИС

МИНИСТАРСТВА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

UDK 343+351.74./75(05)
YU ISSN 0409-2953

БЕОГРАД
Година LV

2
2013

БЕЗБЕДНОСТ
Часопис Министарства унутрашњих послова
Републике Србије

УРЕДНИШТВО

Др **Бобан Милојковић**, редовни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Жељко Никач**, ванредни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Саша Мијалковић**, ванредни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Дарко Маринковић**, ванредни професор Криминалистичко-полицијске академије у Београду
Др **Горан Илић**, ванредни професор Правног факултета Универзитета у Београду
Др **Миљивој Донсај**, ванредни професор Факултета спорта и физичког васпитања Универзитета у Београду
Др **Миле Шикман**, начелник Управе за полицијско образовање Министарства унутрашњих послова Републике Српске
Др **Владимир Урошевић**, послови сузбијања електронског криминала у Служби за борбу против организованог криминала Управе криминалистичке полиције МУП-а РС
Др **Жељко Нинчић**, заменик начелника Одељења за посебне акције, интервентне јединице полиције, одбрамбене припреме и састав помоћне полиције у Управи полиције МУП-а РС
Мр **Зоран Голубовић**, послови безбедности и законитости у Бироу директора полиције МУП-а РС
Мр **Славиша Ђукановић**, заменик начелника Управе за аналитику МУП-а РС
Мр **Божидар Оташевић**, заменик начелника Управе за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку МУП-а РС
Мр **Снежана Нововић**, унапређење организације и функционисања стручног оспособљавања и усавршавања у Управи за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку МУП-а РС
Мр **Милан Клисарић**, самостални извршилац за обуку из области полицијског менаџмента у Управи за стручно образовање, оспособљавање, усавршавање и науку МУП-а РС
Небојша Пурић, заменик начелника Одељења за границу Управе граничне полиције МУП-а РС

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

Проф. др Дарко Маринковић

УРЕДНИК

Јасмина Владисављевић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Милена Јовановић

ЛЕКТОР ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК

Весна Анђелић-Николендић

АДРЕСА УРЕДНИШТВА

Булевар Зорана Ђинђића 104
телефон: 011/3148-734, 3148-739
телефакс: 011/3148-749
e-mail: upobr@mup.gov.rs

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ТРИ ПУТА ГОДИШЊЕ

ТИРАЖ: 1.000 примерака

ШТАМПА: Комазец

Краља Петра I, бб, Инђија

PDF верзија часописа доступна је на адресама:

<http://www.mup.gov.rs/>

<http://presentacije.mup.gov.rs/upravazaobrazovanje/bezbednost.html>

САДРЖАЈ

ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАДОВИ

- Prof. Želimir KEŠETOVIĆ, PhD   **5**   MANAGING EMERGENCY SITUATIONS
IN REPUBLIC OF SERBIA - QUALITATIVE ASPECT
- Проф. др Снежана ЖИВКОВИЋ   **22**   УТИЦАЈ ДИМЕНЗИЈА ЛИЧНОСТИ
Проф. др Весна НИКОЛИЋ   И ЗАДОВОЉСТВА ПОСЛОМ НА ПОНАШАЊЕ
Проф. др Мирко МАРКИЧ   ПРОФЕСИОНАЛНИХ ВОЗАЧА У САОБРАЋАЈУ

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ РАДОВИ

- Prof. Sakib SOFTIC, PhD   **51**   THE PRINCIPLE OF TRANSNATIONAL CRIMINAL
LAW – EXTRADITE OR PROSECUTE
- Доц. др Миле ШИКМАН   **64**   СТРУКТУРА И ОБЛИЦИ ИСПОЉАВАЊА
ПРИВРЕДНОГ КРИМИНАЛА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ
- Мр Зоран КЕСИЋ   **84**   ПОПУЛАРНИ ИМИЦ ПРИВАТНОГ ДЕТЕКТИВА
И ЊЕГОВА ДЕМИСТИФИКАЦИЈА
- Др Жељко НИНЧИЋ   **106**   СВЕДОК САРАДНИК У СВЕТЛУ
ОПШТЕ ПОТРЕБЕ ЗАШТИТЕ СВЕДОКА
- Др Дејан БОШКОВИЋ   **125**   УЛОГА ПРИВАТНОГ ОБЕЗБЕЂЕЊА
У ПРОЦЕНИ РИЗИКА ИЗВРШЕЊА
УДЕСА У ПРОИЗВОДЊИ, ПРОМЕТУ,
ТРАНСПОРТУ И СКЛАДИШТЕЊУ
ЕКСПЛОЗИВНИХ МАТЕРИЈА
- Спец. Ивана БОДРОЖИЋ   **142**   КРИВИЧНА ДЕЛА СА ЕЛЕМЕНТИМА
ВИСОКОТЕХНОЛОШКОГ КРИМИНАЛА

СТРУЧНИ РАДОВИ

- Проф. др Шимон ЂАРМАТИ   **158**   УБИСТВА ТРОВАЊЕМ
НЕОРГАНСКИМ ОТРОВИМА –
ИСТОРИЈСКО-КРИМИНАЛИСТИЧКИ ПРЕСЕК
- Проф. др Жељко НИКАЧ   **180**   ИЗМЕНЕ И ДОПУНЕ ЗАКОНА О ПОЛИЦИЈИ
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ – КРИТИЧКИ
ОСВРТ НА ВАЖНИЈЕ НОВЕЛЕ
- Др Милета ТОМИЋ   **196**   ПСИХОСОЦИЈАЛНА ПОДРШКА
Мато ЖАРКОВИЋ   ЖРТВАМА ТРГОВИНЕ ЉУДИМА

ИЗ СТРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

- David J. GOTTFRIED, J.D.   **213**   ИЗБЕГАВАЊЕ ОДБРАНЕ ПОЗИВАЊЕМ
НА ПОДСТРЕКАВАЊЕ У СВЕТУ ПОСЛЕ 11/9

ПРИКАЗИ

- Доц. др Петар ЧИСАР   **222**   Ранђеловић Д.
ВИСОКОТЕХНОЛОШКИ КРИМИНАЛ
- Проф. др Милан МИЛОШЕВИЋ   **224**   Група аутора
ПРИКАЗ ПРИРУЧНИКА ЗА ПОЛАГАЊЕ
СТРУЧНИХ ИСПИТА ЗАПОСЛЕНИХ У
МИНИСТАРСТВУ УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА
РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ СА ВИСОКОМ И
СРЕДЊОМ СТРУЧНОМ СПРЕМОМ

CONTENS

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

Želimir KEŠETOVIĆ, PhD	5	MANAGING EMERGENCY SITUATIONS IN REPUBLIC OF SERBIA - QUALITATIVE ASPECT
Snežana ŽIVKOVIĆ, PhD Vesna NIKOLIĆ, PhD Mirko MARKIĆ, PhD	22	INFLUENCE OF PERSONALITY DIMENSIONS AND JOB SATISFACTION ON THE CONDUCT OF PROFESSIONAL DRIVERS IN TRAFFIC

REVIEW SCIENTIFIC PAPERS

Sakib SOFTIC, PhD	51	THE PRINCIPLE OF TRANSNATIONAL CRIMINAL LAW – EXTRADITE OR PROSECUTE
Mile ŠIKMAN, LLD	64	THE STRUCTURE AND FORMS OF ECONOMIC CRIME IN THE REPUBLIC OF SRPSKA
Zoran KESIĆ, LLM	84	POPULAR IMAGE OF PRIVATE DETECTIVE AND HIS DEMYSTIFICATION
Željko NINČIĆ, PhD	106	COOPERATING WITNESS IN LIGHT OF GENERAL NEED TO PROTECT WITNESS
Dejan BOŠKOVIĆ, PhD	125	THE ROLE OF PRIVATE SECURITY AGENCIES IN RISK ASSESSMENT ABOUT ACCIDENTS INVOLVING PRODUCTION, HANDLING, TRANSPORTATION AND STORAGE OF EXPLOSIVES
Ivana BODROŽIĆ, MSc	142	CRIMINAL OFFENCES WITH ELEMENTS OF HIGH-TECH CRIME

PROFESSIONAL REPORTS

Šimon ĐARMATI, PhD	158	CRIMINAL POISONING BY INORGANIC POISONS - HISTORICAL AND CRIME INVESTIGATION OVERVIEW
Željko NIKAČ, LLD	180	AMENDMENTS TO THE LAW ON POLICE OF THE REPUBLIC OF SERBIA - CRITICAL REVIEW OF SOME NEW PROVISIONS
Mileta TOMIĆ, PhD Mato ŽARKOVIĆ	196	PSYCHOSOCIAL SUPPORT FOR VICTIMS OF HUMAN TRAFFICKING

FROM FOREIGN LITERATURE

David J. GOTTFRIED, J.D.	213	AVOIDING THE ENTRAPMENT DEFENSE IN A POST-9/11 WORLD
--------------------------	-----	---

REVIEWS

Petar ČISAR, PhD	222	Randelović D. HIGH-TECH CRIME
Milan MILOŠEVIĆ, LLD	224	THE REWIEW OF THE HANDBOOK FOR PREPARING EMPLOYEES OF THE MINISTRY OF THE INTERIOR OF THE REPUBLIC OF SERBIA FOR PROFESSIONAL EXAMINATIONS OF HIGH SCHOOL OR UNIVERSITY DEGREE

Prof. Želimir KEŠETović, PhD
Faculty of Security Studies University of Belgrade

UDK - 005.334 (497.11)
Original scientific paper
Received: 15.10.2013.

Managing emergency situations in Republic of Serbia - Qualitative Aspect*

Abstract: *Research within the European project of analyzing crisis management in European countries aimed, among other things, to question the qualitative dimension of new emergency management system in Serbia. In accordance with a particular developed methodological framework, quality of this system was assessed in terms of its efficiency, effectiveness and legitimacy, based on the data gathered conducting interviews with key decision makers and secondary source analysis. The fact that the system has been in existence for only two and a half years and that it still does not work at full capacity, since it has not been completed in a normative and institutional sense, makes any attempt of serious analysis and its evaluation difficult and problematic. Nevertheless, some general remarks can be made. The system has been tested practically in the events of several natural disasters and one technological disaster. The general assessment is that, given the fact that it is not fully completed, it functioned relatively well. Recurrence of similar technological accidents like fires in night clubs, indicates the inability of the system to properly determine liability, draw lessons and translate them into standard operating policies and procedures. Procedures for determining the professional and legal accountability are complicated and take a long time so the sanctions are not effective, while due to the overall constellation of political relations political accountability is minor.*

Key words: *crisis management, Serbia, efficiency, effectiveness, legitimacy*

Introduction

After almost two decades of rather unregulated responsibilities of particular ministries and bodies and outdated legislation, and lack of political will to regulate this area, the current Serbian civil security system¹ has been

---

* The research leading to these results has received funding from the European Union's Seventh Framework Programme FP7/2007-2013 under grant agreement n°28467.

¹ In this paper we will use terms civil security system, crisis management and emergency management as synonymous.

established only in December 2009 when the Law on Emergency Situations (LES) was adopted in Parliament. This law is the basis for guiding all crisis management activities in the country. The Sector for Emergency Management (SEM) is recognized as a single body within the Ministry of Interior (MOI) where all emergency services from MOI, Ministry of Defence (MOD) and Ministry of Environment are integrated (Bojičić, 2013:170,171). Therefore, the crisis management approach is primarily based on civilian operations and bodies, while military capabilities are only being employed upon request of the SEM, when other resources are not sufficient. Based on this law, Serbia takes mainly an all hazards approach with elements of a specific threats approach .

The general intention was to design a comprehensive decentralised system around the Sector of Emergency Management of the Ministry of Interior as the main pillar and integrator of different actors and to link professional agencies and political representatives on all levels of government in emergency management headquarters with precise delineation of mandate and responsibilities. A crisis is prepared for and resolved where it happens, that is primarily at the local level. If it exceeds the capacity of the local community, up scaling occurs on the higher levels of government up to the national level in cases of large scale disasters, including the engagement of the police and army if necessary.

Crisis² is defined in Article 7 of the Law on Emergency Situations (LES) as “a situation when risks and threats or consequences of catastrophes, emergencies and other threats to population, environment and material goods, are of such scale and intensity that their occurrence or consequences cannot be prevented or eliminated through regular activity of competent agencies and services, and for the mitigation or elimination of which special measures, forces and means at higher operational regime are required.”³ (Law on Emergency Situations, a.7, Official Gazette RS, 111/10).

This paper presents the findings on qualitative assessment of the new crisis management system in Serbia that are result of the research project Analysis of civil security systems⁴ in Europe (ANVIL) done within European Commission FP7 Framework. The overall aim of ANVIL project is based on understanding that civil security (or crisis management) systems in Europe display a wide variation in structures, policies, rules and practices: countries have differently their efforts to protect citizens from a variety of threats and ensure their security and safety. Each system evolved in a unique historical and

---

² Generic legal term is emergency situation. Besides this more specific terms are natural hazard, technical and technological hazard - accident, disaster and emergency also used and explained in LES.

³ The English version of LES. Translated by MOI.

⁴ Civil security systems are defined broadly as the national apparatus (policies, bodies, and mechanisms) designed to protect against new and urgent threats to the security of people and/or the functioning of critical infrastructures.

cultural context. Each is bound by different legal/constitutional frameworks. Each system consists of different actors and is governed differently. Each system has different relations with private sector parties. And each system relates to its citizens in unique ways. This project draws together existing data and collects additional information where necessary to map the variety and similarities in Europe's regional civil security structures, practices and cultures. It investigates if, and to what extent, variety affects the safety of Europe's citizens (for better or worse). In doing so, our results give policy stakeholders a clear view of which kind of systems could successfully enhance the security in certain regions. Finally, by including policy stakeholders in all phases of the analysis process, the project contributes to and gives EU-added value to the debate concerning "not one security fits all". (ANVIL, 2012)

Methodology - Quality measures

Within the ANVIL Mapping protocol a crucial question is how we can measure the quality of crisis management system is defined in terms of effectiveness, efficiency and legitimacy.⁵ The ANVIL Project takes an inductive approach towards the understanding of quality. Therefore, civil security systems will be gauged as effective, efficient and legitimate as far as politicians, professionals and citizens in the countries studied deem them as such. Data are collected using secondary data sources and interviews with relevant stakeholders.

Effectiveness is understood as the extent to which civil security systems are capable of producing reasonable results. In that sense main descriptive data refers to professional and political inquiries that have been carried out in the aftermath of major crises and limits to national capacities (calls for international assistance and declaration of State of Emergency)

Efficiency is understood in terms of value-for-money or cost-benefit analysis, i.e. the extent to which there is a reasonable balance between capacities at hand and their costs. In a comparative context, efficiency is ideally measured in terms of expenditures. However, emergency management sector costs are often highly fragmented, being allocated to a variety of functional areas (i.e. transportation, health care, infrastructure, police/intelligence, environment etc.) across different administrative or geographical levels (local, regional, national) and to different actors (ministries, special agencies, NGOs, private

---

⁵ In defining quality, we should keep in mind that different systems can be equally effective. What risks a nation should prepare for differ per country or region. In recent years, we have seen forest fires in Southern Europe, massive earthquakes in Italy, flooding in Eastern Europe, terrorist attacks in the UK, Spain and Norway, and infrastructure failures in Scandinavia (to name but a few recent events). In response to different crises, and shaped by different administrative traditions, risk cultures and legal constraints, different systems have evolved.

companies etc). In this context, the ANVIL Project gather budget/expenditure data, fully aware that their use for comparative purposes must be treated with care. Moreover, in an attempt to analyze efficiency, the Project looks into the issue of efficiency in terms of the degree to which the countries have initiated reform plans from a cost-saving perspective.

Legitimacy of crisis management system is understood in context of political support (major criticism on the system, or existing controversies regarding elements of the system, political reactions and major reforms), legal support (Ombudsman cases - if any crisis preparation/response laws and/or actions has been brought in to the ombudsman; legal cases - if crisis preparation/response laws and/or actions has been legally challenged in national courts; and human rights and civil liberties - to what extent are basic human rights and civil liberties built into the civil security system) and popular/public trust and support (public perception and voluntary engagement).

Findings

We will briefly present the key findings about the quality of Serbian system of crisis management understood in three dimensions: effectiveness, efficiency and legitimacy.

Effectiveness - Assessment through professional and political inquiries

Political inquiries

In the period of 2000-2012 there was only one major political inquiry in the aftermath of the assassination of Prime Minister Djindjić. Besides the police and court investigation, a special Commission (“Korać’s Commission”) was formed with the task of examining the system of protection of the prime minister. The Commission found a number of failures in the work of the judiciary and serious lapses in personnel, organizational and technical aspects in the system of providing security of the Prime Minister and Serbian Government building.⁶ Only four lower level professionals in the police and security agencies were on call of duty. Court process against 44 persons charged with the assassination lasted for four years and they were sentenced to a total of 378 years. Investigation of the political background of the assassination is still going on.

⁶ Political background of assassination was not within the mandate of the Commission. The Commission for examining of system of protection of Prime Minister of Serbian Government Zoran Djindjic, PhD (2003).

Hardly any lessons were learned from this signature crisis.⁷ Some improvements have been made in technical equipment for protection and selection, recruitment and training of the staff responsible for the security of high state officials. However, the system is not very clear and precise so the president and/or prime minister are free to choose which civil or military agency will be responsible for their personal protection, on the basis of subjective assessment and their own trust in certain institution or individuals (Interview with a key respondent from the Commission).

Professional inquiries

In the aftermath of a national crisis, professional inquiries and reports are being made and discussed within Ministry of Interior/Sector for Emergency Management or National Emergency Management Headquarters, and later on submitted to the local/provincial/national government. Usually they are not followed by any public or parliamentary debate. Analyses are partial, from a viewpoint of a particular agency, and with no comprehensive synthetic reports. They are usually not publically available, remaining within particular ministries or narrow circles of the professional public. Lessons learned are not easily transferred into rules, procedures and practice. (Interview key respondent from MOI). In general, crisis actors are in a certain way protected from responsibility in the Serbian political context with the fragile coalition governments.

If a crisis situation occurs in military facilities, the investigation is conducted by the Serbian Army and usually results are not available for the non-military actors. They sometimes might be long-lasting and inefficient. (The *Blic* daily, 2012).

In some crisis situations on the local level there have been professional debates and judiciary processes. Illustrative is the case of fire in the *Contrast* disco club in Novi Sad, in April of 2012 that killed six young people. This event triggered a series of public controversies since the facility was inadequate for the purpose and overcrowded. After eight months of prosecutorial investigation, the responsibility of authorities was not addressed, there were no tangible results and it was not determined who was to blame. At the same time bars that have been closed in a campaign manner are working again, the clubs are still burning torches, to make “fire” cocktails and everything is more or less the same as before that tragic event. Additional exits have not been made, the clubs are still overcrowded and it is questionable whether they have got fire equipment.

---

⁷ Within ANVIL project a “signature crisis” is defined as a major crisis that is kept as a central feature of the collective memory of the state’s citizens. Typical examples of signature crises are the Utoeya/Norway bombings of 2011, the 1994 Estonia ferry accident, the 2004 Indian Ocean earthquake and tsunamis.

Reporters got no answers on these questions from the SEM. The father of one of the dead girls launched an initiative to amend the three laws concerning the registration of nightclubs and restaurants, as well as the adoption of the Rules of fire protection for this kind of facility (“Tamara`s Act”) to put an end to the bad practice of registering the night clubs before they meet fire protection measures. He said that nothing concrete has been done and that he will continue to struggle because they do not want any more afflicted families. The public prosecutor has launched an investigation against the owner, two tenants and an electrician, and at the request of defence counsel, the trial was postponed before it started. Parents of the victims believe that the responsibility should be looked for also in the relevant inspections - construction and tourism, and the Sector for Emergency Management for inadequate inspection and intervention. (Stepanov, 2012).

Limits to national capacities

Serbia formally requested assistance from the Russian Federation in 2007 in case of forest fire. Ever since, each summer Russian special airplanes and crews arrive at the Centre for the emergency situations in Niš as a preventive system back-up support in accordance with the bilateral agreement. This assistance is humanitarian in nature and free of charge. The main reason for such assistance is insufficient capacities, as Serbia does not have this kind of equipment. (Interview key respondent from MOI)

A *State of Emergency* was declared one time in the period of 2000-2012, in 2003 after the assassination of the Prime Minister Zoran Djindjić that destabilized the government. As Serbian legislation was too liberal (in terms of police powers, duration of detention etc), the state of emergency was introduced in order to make necessary constitutional changes and amendments to the Criminal Code and the Code of Criminal Prosecutions that would enable the police to effectively prosecute the offenders. The government mounted Operation Saber (“Sablja”), the police action aimed at finding the assassins and striking a serious blow to organized crime. However, a number of political opponents to the Democratic Party and its government were arrested during this action in connection with organized criminal groups. Most were later freed. At the end of the operation, most of the suspects for the assassination were arrested (Vasić, 2005). The state of emergency lasted for 40 days (12.3. – 22.4. 2003) and was revoked by the Government after the adoption of necessary legal changes.

Introducing the state of emergency was the signal that the whole criminal justice system was not able to combat organized crime and it significantly contributed to improving the legislation and reform of the security sector.

The *Emergency situation* on national level was declared only once in February 2012 due to extreme weather conditions. No significant improvements in coping with extreme weather conditions have been made so far. In a similar situation in December 2012 the actions undertaken by responsible actors were not adequate and in a timely manner.⁸ Due to the collapse in the road transport network that was created in December 2012 by heavy snowfall, the prime minister criticized the minister in charge, while the representatives of Public Enterprise “Roads of Serbia” claimed they did their job responsibly and that the blame for the current situation is on unscrupulous drivers of heavy vehicles that are speeding and driving without adequate winter equipment and creating traffic jams. They also criticized the “competent authorities” (not explicitly mentioning Ministry of Transport) for not having prohibited cargo traffic on the most critical sections until crews could clear them up and the weather allows for cargo traffic to proceed. It was not specified who the “competent authorities” were, nor explained how the cooperation between the Republic Hydro meteorological Service, Public Enterprise “Roads of Serbia”, Traffic police and MOI was functioning in practice (Galović, 2012).

Efficiency

It is very hard to apply the concept of efficiency on the Serbian civil security system. Before the adoption of LES there was no particular budget for crisis management, and annual expenditures for this purpose, from the budget of MOI, were only around 50,000 euro, while costs of crisis situations were covered from budget reserves on an ad hoc basis. When the national budget is tight and there is extreme pressure for critical resources, expending funds or distribution of funds for contingency requirements is a difficult choice, so providing the funding to respond to a disaster was for decades considered an *ad-hoc* requirement to be dealt with at the time of the emergency. Actually the only major investment in crisis management before adoption of the e LES was in 2007 when € 12.8 million from the National Investment Plan was spent on purchase of vehicles for firefighters (Interview key respondent in MOI).

LES designated the following funding sources for crisis management:

- Budget (national/provincial/local)
- Fund for emergency situations, and
- Other sources specified in LES and other laws

It is not possible to present total expenditures for crisis management as there are no comprehensive data. The budget of the Republic of Serbia

---

⁸ One of the reasons is that the Republic transferred the road maintenance responsibility to the municipalities, but failed to carry out the transfer of funds for this purpose. In addition, some municipalities have signed contracts for road maintenance with companies that have gone bankrupt.

shall provide funds for the permanent budget reserve, which is used to finance expenditures for participation in eliminating the consequences of emergencies.⁹

The permanent Reserve is up to 0.5% of total revenues and income from the sale of non-financial assets for the fiscal year. The Government decides on use of the permanent budget reserve, at the proposal of the Minister of Finance. Besides this, the municipality/province is required to determine its budget funds for maintenance of the system as well as provisions for elimination of consequences of emergencies.¹⁰ When the municipal/provincial fund is not sufficient for elimination of consequences of emergencies, then, in accordance with the criteria established by a government decree, funds from Republican budget reserves are transferred.

The Newly established Fund for emergency situations is aimed at the construction and maintenance of the civil security system. In the beginning, the fund will be used for necessary building and equipping of the system in accordance with the planned priorities, while later on all the crisis management actors will apply with their projects for these funds. (Interview key respondent MOI). In 2011, the fund disposed of 5 million, in 2012 -10 million¹¹, and €15 million are planned for 2013.

Serbia is still considered a country of “nonconsolidated democracy” with a number of political and social tensions (Vujačić, 2009), so the question of efficiency in disasters is more complicated. Questions of budget on each level of governance are very important. Resources set aside for this purpose were utterly insufficient, so that the Serbian President after the flood in Trgovište in 2010 said that “funding for emergencies must be provided in the budget.” Regardless of official statements, there is no money for this purpose and financing is purely reactive, without investments in prevention and mitigation. (Radović & Jovanović, 2011). The efficacy of the Serbian crisis management system will be possible to question only once its funding is stabilized and its most basic needs satisfied, having in mind that for a number of years not even minimum funds were invested in it.

Legitimacy and political support

The legacy of the authoritarian rule, sanctions and political crisis in 1990's, as well as the lack of democratic and parliamentary traditions and the basic consensus among the parliamentary parties on key social goals and values and how to solve the major problems of society have resulted in

---

⁹ For this purpose around €14 million is planned in 2013.

¹⁰ In SEM there are no centralized data of the total amount of these funds.

¹¹ Serbian budget for 2012 around €8.5 billion.

slow progress in building a democratic and stable social institutions. Due to huge program differences among members of the ruling coalitions, there was no stable parliamentary majority and only one government since 2000 that lasted a full mandate which made it difficult to implement social reforms. The greatest responsibility lies on the leadership of political parties whose narrow party, group and personal interests and the struggle for political power and money, are „mirrored“ in the lives of all social institutions. So, instead of democracy, Serbia has a partocracy, a de facto unconstitutional dominance of political parties over constitutional and governmental agencies and institutions (Vučićić, 2008).

In such a political context it took almost two decades for political actors to understand the importance of crisis management and to reach a basic consensus on fundamentals of the current civil security system. The adoption of LES was preceded by several expert discussions, while the enactment in the Parliament passed without major controversies. Nowadays there is a general political support of key players for building a new system (Interview key respondent MOI). However, political actors sometimes see the crisis as an opportunity for self-promotion and scoring political points, or denouncing political opponents.¹² Political interests and assessments sometimes have an impact on the functioning local emergency management HQ more that professional reasons. (Interview City of Belgrade EMHQ)¹³

Since the establishment of the new system of civil security there have been no major criticisms and no political consequences for political representatives that relate to crisis management. Just in one case, due to the inadequate reaction of local government in the town of Trgovište, during the floods in May 2010, the entire municipal leadership was forced to resign three months later (Veljković, 2010).¹⁴ However, the problem related to the decades of neglecting of systematic measures for flood prevention.

In the period of 2010-2012 there were only eight parliamentary questions related to emergency management. Most of them were about the

---

¹² After the earthquake in Kraljevo representatives of the city opposition accused the government of irregularities in the allocation of funds for the (re)construction and asked for a detailed report. The mayor said that, “since the special account was opened, daily reports on inflow and expenditure of funds are published on the City’s website and urged police and prosecutors to check all the charges, saying that those are irresponsible and baseless accusations in order to collect political points See: <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/240950/Ukinuta-vanredna-situacija-posle-zemljotresa-u-Kraljevu>

¹³ Sometimes, a commander of EMHQ on local level can be a member of one party, and the Minister of Interior, to whom the head of SEM is responsible, can be a member of another party. Those political parties can have different interests and perception when it comes to the managing of a particular crisis. In this kind of conflicts, usually the more powerful political party will determine the course of action.

¹⁴ The question of accountability for the crisis in the Serbian context is slightly peculiar, taking into account that after the disintegration of SFRY, followed by three wars and 500.000 refugees and IDPs, economic sanctions and isolation, the highest inflation in the history of mankind, the armed uprising on Kosovo and the NATO bombing, citizens of Serbia have somewhat grown accustomed to crises.

compensation of damages from natural disasters and none of them was answered by the Minister of interior, but by the Prime Minister or other ministers) or the answer was postponed. (Parliament, 2011) Only one question was about addressing the responsibility for the damage caused by storm and hail and reorganization of hail protection service.

Legitimacy and legal support

There have been several complaints to the Serbian Ombudsman related to natural disasters. Despite the fact that the Law on Using Funds for Restoration and Protection from Natural Disasters is in force, people who are affected by natural disasters face many problems. As regards large-scale damages, for which the state and/or local self-government have allocated a certain amount of funds to help the affected citizens, the following problems occur: a lack of regulations setting the terms, procedures and criteria for determining the order for awarding the funds for restoration of damage (ranking); the absence of a body authorised to decide on objections/appeals filed against the decisions of competent authorities; the absence of a body authorised to control the use of funds allocated for the elimination of consequences of natural disasters.

The citizens who have suffered smaller scale damages face different problems. According to the views of the competent judicial and administrative authorities, they usually cannot expect the state to participate in restoring the damage caused by natural disasters.¹⁵ When they receive a decision from the relevant city or municipal inspection on the prohibition of using a damaged residential building, in practice they are often provided with temporary accommodation for a short period, and then the local self-government informs them that there are no funds in its budget earmarked for repairing the damage or constructing a new residential building, after which they are left on their own.

The situation in this field is additionally complicated by the fact that the Government and the competent minister (MOI) were obliged to adopt more detailed regulations for the implementation of the said Law within six months of its entry into force, which, according to the available information, has not

---

¹⁵ In the procedure of citizen complaints, the Ministry of Environment, Mining and Spatial Planning expressed its view that the mere fact of the damage caused by natural disasters and its assessment by the authorised commission did not produce an obligation of a public authority to compensate for and restore the damage, bearing in mind that the damage had been the result of circumstances that could not be predicted. This attitude was also articulated in the decision of the Supreme Court of Serbia Rev. No.2241/2007 of 11 September 2008, stating that when the damage was caused by the so-called *force majeure*, the effects of which could not be predicted, the rule on exemption from liability was generally applicable. However, when the *force majeure* causes large scale damage affecting more people, then the state intervenes and commits itself and its institutions to secure all or part of the funds for eliminating the harmful consequences according to the principle of solidarity.

been done (Protector of Citizens, 2011: 131-135).

LES provides equal protection for all citizens in crisis situations. In addition, National Strategy for Protection and Rescue in Emergencies (NSPRE) insists on paying special attention to the training of all agents of crisis management in order to provide appropriate assistance and protection of vulnerable social groups / children, elderly and persons with disabilities in natural and other disasters

Popular trust and support

In general, the level of trust in institutions in Serbia is low, as presented in the following table

Table 1: *Trust in institutions (%)*, Source CeSID, 2011.

	Do not know	No trust	Neither have nor have not	Have trust	Total
Church	4	19	18	59	100
Police/Police officers	2	25	28	45	100
Army/Soldiers	7	21	28	44	100
MOI	2	26	30	42	100
Educational system	4	28	28	40	100
Health system	1	36	26	37	100
MOD	7	28	32	33	100
Local government	4	42	29	25	100
Serbian Government	3	47	30	20	100
Judiciary	4	52	26	18	100
Citizens associations	10	43	29	18	100
Parliament	3	53	28	16	100
Political Parties	4	66	21	9	100

There are no particular surveys on trust in institutions of civil security systems, but the presented data show that trust in the police, MOI and MOD, as important actors of crisis management, is higher than for all other institutions except the church.

There are no particular data on trust in SEM, and data for the MOI cannot be mechanically transferred to SEM. However, some conclusions can

be drawn indirectly. People in Serbia usually perceive institutions through their leaders. So the SEM is perceived through its Head, Mr. Predrag Marić who is often in the media, trying to raise awareness, explain problems and emphasize the importance of crisis preparedness and sharing responsibility in this area. For his work he got several local (person of the year in capital Belgrade) and international (French medal of knight) awards, so SEM efforts are recognized and appreciated by the community (Interview key respondent MOI).

Conclusion

After two decades of legal vacuum, organizational and institutional confusion resulting from the collapse of the civil security system adapted to the socialist society and the lack of elementary responsibility and vision of political leadership, Serbia in 2010 set up a normative/legal basis for the construction of a new civil security system.

When designing the new system and making the law, comparative experiences, historical background, capabilities and capacities of the country and its prospects of EU integration, as well as the current political constellation were taken into account. The professional community has positively assessed the legal text. Normative regulation of the system is almost completed, but the passage of national laws is not a sufficient response. However it puts the government in a better position as having addressed the problem and laid the foundation for a national response capability. The implementation or enforcement phase is facing a number of problems such as insufficient resources available and problems related to creation of other organizational, personnel and material and technical conditions for its successful implementation.

There is a growing recognition that disaster prevention and emergency response must be one of the government's priorities. Although general political consensus on the importance of the civil security system has been achieved, there remains a reflection of existing political divisions and interests on professional performance, as well as an underlying political calculus in all phases of crisis management, when political actors are more preoccupied with their ratings, than with the wellbeing of the citizens. Relations between the state and civil society actors are not precisely defined, and they are dependant on personal relations among people in institutions. Like in most of the South Eastern Europe countries there is significant room for national and multilateral initiatives to improve public awareness and involvement in disaster preparedness efforts (DPPI, 2001).

The fact that the system has been in existence for only two and a half years and it is still not working at full capacity, since it is not completed in a normative and institutional sense, makes any attempt of serious analysis and its

evaluation difficult and problematic. Nevertheless, some general remarks can be made. In NSPRE it is stated that the current level of organization and capability of system of civil security in Serbia is significantly behind the assessed needs and objective possibilities of the state. There is a need for technical innovation and equipping, as well as for improving and modernisation of infrastructure, of informational-communication systems in accordance with EU standards. The statistical data in Serbia show insufficient capacity of the society to respond to the present challenges, risks and threats in an adequate way, which results in material and non-material damage, both at the level of commercial entities and at the state level (Keković, Marić, and Komazec, 2011). Prevention seems to be the weakest point, together with the fact that in some parts of the Serbian population there are no traces of awareness and responsibility for safety. There are also problems related to the harmonization of different organizational cultures of staff co-opted in SEM and overcoming the divisions between “us” and “them” (Interview key respondent MOI).¹⁶

The most important gaps outlined in NSPRE relate to *institutional organization* (lack of conditions for the consistent application of regulations, inadequate organization and implementation of preventive measures, lack of specialized cadastres, comprehensive risk maps, methodology for hazardous waste management, 112 system, uneven distribution of capacities of the emergency response services in the RS), *material – technical* (unsatisfactory level of road and other infrastructure, outdated, unreliable equipment, facilities and vehicles of the emergency response services, lack of specialized vehicles and equipment for responding to chemical accidents in road, rail and river transport etc.), *cooperation, coordination and availability of information* (insufficient coordination between protection and rescue system entities in emergency situations, between scientific and research institutions and direct beneficiaries of researches, with NGOs and the private sector and international cooperation), *human resources and capacity building* (inadequate professional qualification and technological discipline of the available human resources, lack of specialized personnel, insufficient training, unpreparedness and a low level of the local self-government capacity and underdeveloped culture of prevention).

The system has been tested practically in several natural disasters (floods, extreme temperatures and earthquake) and in one technological disaster. The general assessment is that, given the fact that it is not fully completed, it functioned relatively well.¹⁷ The system proved relatively successful in a crisis situation caused by a snow storm in February 2012, but in a similar situation

¹⁶ This refers to the employees of the MOD (an institution with military organizational culture) who were incorporated in the MOI.

¹⁷ It can be stated that it functioned significantly better than in a similar situation before the introduction of the new system.

in December 2012, reacted poorly. Recurrence of similar technological accidents (fires in night clubs) indicates the inability of the system to properly determine liability, draw lessons and translate them into standard operating policies and procedures. Procedures for determining the professional and legal accountability are complicated and take a long time so the sanctions are not effective, while due to the overall constellation of political relations political accountability is minor. It seems that, due to the lack of financing and political environment it is very hard to apply the concept of efficiency on the Serbian civil security system. It will be in the focus of decision makers only once its funding is stabilized and its most basic needs satisfied.

Development and completion of the system will depend on material and technical requirements, support of political actors and enthusiasm of the professionals in SEM and in other institutions responsible for crisis management.

References

1. BCBP, (2012). *Gradjani Srbije izmedju Rusije, EU i NATO (Serbian citizens between Russia, EU and NATO)*, Available at: <http://www.bezbednost.org/Bezbednost/4926/Opada-podraska-gradjana-Srbije-evroatlantskim.shtml>, Accessed 13 January 2013.
2. Bojičić, N., (2013). *Razvoj sistema zaštite i spasavanja u okviru MUP-a Republike Srbije (Development of the Protection and Rescue System in the Serbian Ministry of Interior)*, Bezbednost (Security), god. 55, broj 1, Beograd, str. 160-184.
3. Blic, (2012). “Šest godina bez zvanične verzije eksplozije u vojnom magacinu u Paraćinu” (“Six years without official version of explosions at a military warehouse in Paracin”), Available at: <http://www.blic.rs/Vesti/Hronika/348663/Sest-godina-bez-zvanicne-verzije-eksplozije-u-vojnom-magacinu-u-Paracinu>, Accessed 16 January 2013.
4. CeSID, (2011). *Istrazivanje javnog mnjenja Novembar 2011- Stavovi gradjana prema radu policije (Public opinion survey-Citizens' attitudes towards police work)*, Belgrade. Available at: http://www.mup.gov.rs/cms_eng/home.nsf/index-eng.html, Accessed 7 May 2013.
5. Delić, D., (2012). *Da li učimo na pričama koje se ponavljaju? (Do we learn from the stories that are repeated?)* Available at: <http://www.zdravstvenisavetsrbije.gov.rs/index.php?page=2>, Accessed 18 November 2012.
6. DPPI, (2001). Regional Report of the DPPI Operational Team “*The Gorizia Document*”, Available at: <http://www.stabilitypact.org/dppi/gorizia.pdf>, Accessed 12 January 2013.
7. Drobnjak, J. (2012) “*Saobraćaj Srbije*”(“*Transport in Ser-*

- bia”), *Makroekonomija*, June, 7, 2012, Available at: <http://www.makroekonomija.org/0-jovo-drobnjak/saobracaj-srbije>, Accessed 2 January 2013.
8. Galovic, M., (2012). “*Putari odbacuju odgovornost za neočišćene puteve*”, (“*Road maintenance companies rejected responsibility for uncleaned roads*”), *Politika*, 13.12.2012, Available at: <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Putari-odbacuju-odgovornost-za-neociscene-puteve.lt.html>, Accessed 22 December 2011.
  9. Gavrilovic, Z., Stefanovic, M., (2009). *Torrent floodplain mapping and torrent flood control in Serbia in the conditions of economic crisis*, Geophysical Research Abstracts, Vol. 11, EGU2009-10654, 2009 EGU General Assembly 2009.
  10. Hadžić, M., (2007). *Measuring the Extent of Security Sector Reform in Serbia- Framing the problem*, Western Balkan Security Observer, Belgrade: Center for Civil Military Relations.
  11. Keković, Z. Marić, P., Komazec, N., (2011). *Republic of Serbia natural and other disaster risk assessment – Methodology*, NBP- Journal of Criminalistics and Law, Vol. 16, No. 3, pp. 1-18.
  12. Mladjan, D., Marić, P., Baras, I., (2012). *Odnos Srbije sa susednim državama i državama regiona u oblasti vanrednih situacija (Serbian relations with neighbouring and countries in region in area of emergency situations)*, paper presented at International conference *Improvement of Relations Between Serbia and South-East European States*, October, 8-9th, 2012, Belgrade: Institute of International Politics and Economics - Hanns Seidel Stiftung.
  13. Parilament, (2011). *MP questions*, Available at: http://www.parlament.gov.rs/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%9A%D0%B0_%D1%83_%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BC%D0%B1%D1%80%D1%83.4925.43.html, Accessed 22 December 2012.
  14. Pejić, I., (2007). *Constitutional Design and Viability of Semi-presidentialism in Serbia*, Discussion Paper 43, Centre for the Study of Global Governance London School of Economics and Political Science, London, Available at: <http://eprints.lse.ac.uk/23365>, Accessed 20 October 2012.
  15. Pejković, M., (2010). *Položaj šefa države u političkom sistemu Srbije (Head of the state position in Serbian political system)*, Srpska politička misao (Serbian political thought), Vol 28, No 2, pp. 101-119.
  16. Pešić, V., (2007). *State Capture and Widespread Corruption in Serbia*, Belgrade: Centre for European Policy, Available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1338021, Accessed 10 November 2010.
  17. Radovic, V., Andrejevic, A., (2011). *The unknowns about the role of public-*

- private partnership in disaster management process in the Republic of Serbia*. Poslovna ekonomija, 9 (2), 365-381.
18. Radović V., Jovanović L., (2011). *Analiza uticaja vanrednih situacija na ekonomski razvoj lokalne samouprave u Srbiji*, Ecologica 62.
  19. Stepanov, (2012). *Odgovornost zatrpana u ruševinama (Responsibility buried in ruins)*, Novine Novosadske, 9.12.2012.
  20. The Serbian Central Government Administration: *Organizational Challenges*, Belgrade, 2002.
  21. Vasić, M., (2005). *Atentat na Zorana (The Assassination of Zoran)*, Beograd: Politika-B92-Vreme-Narodna knjiga.
  22. Veljković, S., (2010). *Posle poplava, izlivi strasti i promena vlasti (After the flood, outpouring of passion and change of local government)*, Vecernje novosti, 08.06.2010
  23. Vučetić, S., (2008). "Opasna kriza ustavnih institucija" ("Dangerous crisis of constitutional institution"), Blic online, 26.12.2008, Available at: <http://www.blic.rs/Vesti/Tema-Dana/71794/Opasna-kriza-ustavnih-institucija-/print>, Accessed 6 March 2009.
  24. Vujačić, I., (2009). *Dokle smo stigli u konsolidaciji demokratije? (Where are we in consolidation of democracy?)*, Fokus Quarterly Report on Institutional changes, Belgrade: bCentre for Liberal Democratic Studies, pp. 10-19.

Official documents

1. Commission for examining of system of protection of Prime Minister of Serbian Government Zoran Djindjic, PhD, (2003). Report on the organization and functioning of system of protection of Serbian Prime Minister Zoran Djindjic with proposed measures, Available at: <http://sr.wikisource.org/wiki/>, Accessed 10 December 2012.
2. Law on Emergency Situations, Official Gazette RS, 111/10.
3. National Strategy for Protection and Rescue in Emergencies, Official Gazette RS, 86/11
4. Protector of Citizens, (2011), 2011 Annual report, Belgrade, Available at: http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/izvestaji/godisnji-izvestaj, Accessed 10 December 2012 .
5. SEM/MOI, (2012). Emergency Situation in Serbia due to heavy snowfalls and extreme cold.
6. Serbian Response to the EU Questionnaire for the Member States on Experiences (2011): Success Factors, Risks and Challenges with Regard to Objective and Themes of UN Conference on Sustainable Development (UNCSD) Attachment C Questionnaire on Addressing new and emerging challenges, Available at: www.serbia.gov.rs/?change_lang=en, Accessed 5 January 2013.

7. Statistical Office of the Republic of Serbia, (2011), 2011 Statistical Yearbook of The Republic of Serbia, Belgrade.
8. Studies Working Document, No 262/March 2007, Available at:
9. <http://www.ceps.be>, Accessed 16 December 2012.

Interviews

1. Academy of Criminalistic and Police Studies, 27.10.2012.
2. MoI, Sector for Emergency Management, 5.11.2012.
3. Commission in case of assassination of Prime Minister Djindjic, 7.12.2012.
4. MoI, Sector for Emergency Management, 12.12.2012.
5. Department for Emergency management for the City of Belgrade, 31.12.12.

Управљање ванредним ситуацијама у Републици Србији – квалитативни аспект*

Апстракт: *Истраживање у оквиру европског пројекта испитивања кризног менаџмента у европским земљама је, поред осталог, имало за циљ да испита и квалитативну димензију новог система за управљање ванредним ситуацијама у Републици Србији. У складу са посебно развијеним методолошким оквиром, квалитет система је испитиван кроз његову ефикасност, ефективност и легитимност, а на основу интервјуа са кључним доносиоцима одлука и анализе секундарних извора. Чињеница да нови систем постоји тек нешто више од две и по године и да још увек не функционише пуним капацитетом, будући да није сасвим компетиран у нормативном и институционалном смислу, чини сваки покушај његове озбиљне анализе тешким и проблематичним. Ипак, могуће је изнети нека општа запажања. Систем је практично тестиран у неколико природних и једној техничкој ванредној ситуацији и по општој оцени је функционисао релативно добро. Понављање сличних технолошких акцидента, као што су пожари у ноћним клубовима, показује неспособност система да на одговарајући начин адресира питање одговорности, да извуче поуке и преточи их у стандардне оперативне процедуре. Поступци утврђивања професионалне и законске одговорности су спори и компликовани, тако да санкције нису ефективне, док је, услед укупне констелације политичких односа, политичка одговорност актера минорна.*

Кључне речи: *кризни менаџмент, Србија, ефикасност, ефективност, легитимност*

* Резултати објављени у раду су настали у оквиру истраживања финансираног од стране Седмог Оквирног Програма Европске уније FP7/2007-2013, у оквиру Уговора о донацији број 28467.

Проф. др *Снежана ЖИВКОВИЋ**

Факултет заштите на раду, Универзитет у Нишу

Проф. др *Весна НИКОЛИЋ*

Факултет заштите на раду, Универзитет у Нишу

Проф. др *Мирко МАРКИЧ*

Факултет за менаџмент, Универзитет Приморске, Копер, Словенија

UDK - 647.3:159.923.35

001.814:614.86

Оригинални научни рад

Примљено: 20.07.2013

Утицај димензија личности и задовољства послом на понашање професионалних возача у саобраћају

***Апстракт:** Циљ рада је да представи основне елементе истраживања усмереног ка идентификацији и утврђивању особина личности професионалних возача које утичу на безбедну, сигурну и пријатну војњу у јавном друмском саобраћају. Употребљена је квантитативна истраживачка метода, док је за добијање података употребљен анкетни упитник на узорку од 59 професионалних возача. Утврђивање особина личности професионалних возача које су у корелацији са сигурном и пријатном војњом у друмском путничком саобраћају омогућила је примена петофакторског модела личности („Big Five“) и инвентара личности NEO-PI. На темељу добијених резултата закључено је да безбедно управљање возилом у саобраћају подразумева успешно „владање“ собом, што потврђује значај одређених особина личности професионалних возача за безбедност у саобраћају и потребу одговарајуће професионалне селекције приликом избора и запошљавања професионалних возача. Истраживачки резултати потврђују да је значајна екстраверзија за раздвајање возача по укупном броју незгода – отворенији и друштвенији возачи (екстравертни) значајно мање учествују у незгодама од интровертних. Истраживачки резултати су, такође, потврдили да је значајна црта пријатност за раздвајање возача по укупном броју возача с кривицом, и то на начин да мање пријатни и агресивнији возачи имају знатно више саобраћајних незгода. Истраживање отвара простор за нове истраживачке задатке који треба да помогну у креирању конкретне структуре образовних програма који се могу користити у различитим саобраћајним компанијама и предузећима у циљу побољшања опште и*

* E-mail: snezana.zivkovic@znrfak.ni.ac.rs

јавне безбедности у саобраћају.

Кључне речи: *безбедност, друмски саобраћај, истраживање, незгоде, особине личности, професионални возачи, понашање.*

Увод

Друмски саобраћај је значајно допринео укупном развоју цивилизације и заправо представља један од њених покретачких процеса. Степенем организације безбедности саобраћаја данас се мери како ниво развијености, тако и ниво опште безбедности сваке државе (Липовац et al., 2010:13). Развојем друштва, а посебно са техничко-технолошким достигнућима, усавршавају се превозна средства, развија се мрежа путева, али се, на жалост, генеришу и нови ризици и опасности у саобраћају. Свако друштво је обавезно и одговорно да развија и унапређује систем безбедности у саобраћају који штити како безбедност људи, тако и безбедност природних и материјалних добара (Милинић, 2005:981; Липовац, Нешић, 2005:514).¹

Основни проблем који се том приликом јавља састоји се у одређивању и утврђивању границе неповољних субјективних и објективних чинилаца који, каузално повезани у одређеном ланцу, у конкретним саобраћајним условима, или у вези са саобраћајем, стварају опасне ситуације/саобраћајне незгоде у којима долази до повреда, људских и материјалних губитака. Саобраћајне незгоде су заправо сложене појаве условљене низом ситуационих (објективних) и индивидуалних (субјективних) варијабли. Објективне варијабле чине утицај путева, техничке карактеристике возила, околности, друштвене норме итд. Субјективне варијабле које утичу на радно понашање и ефикасност возача су: одређени ниво социјалне зрелости, радно искуство, физичке карактеристике, ниво опшних и специјалних способности, те карактеристике и особине личности. Квалитет радног понашања возача подразумева склад између објективних и субјективних варијабли.

Према налазима савремених теоретичара, повреде на раду (па тако и професионалног возача у саобраћају у ситуацији саобраћајне незгоде) се догађају на границама ланчаног сплета неповољних чинилаца, који

¹ У Републици Србији се у последњих пет година просечно догодило 59.203 саобраћајне незгоде годишње. У њима је годишње смртно страдало 882 лица, а 16.708 лица је било повређено. Анализом релативних показатеља може се уочити да је стопа смртности на путевима у Србији више од два пута већа од броја погинулих на 100.000 становника, и преко пет пута већа од броја погинулих на 10.000 возила у поређењу са најбољим резултатима из развијених европских земаља. Забрињавајућа је чињеница да свакога дана у Србији погину просечно три особе у саобраћајним незгодама, а да 40 буде повређено. На жалост, највише страдалих су млади људи, између 20 и 28 година, а посебно су трагични подаци који показују да је велики број деце страдале у саобраћају (ЈП Путеви Србије, Сектор за стратегију, пројектовање и развој, Одељење за безбедност саобраћаја).

проистичу као резултат психофизиолошких способности и могућности човека и материјално-техничких и организационих услова у којима се рад (управљање возилом) обавља. Под субјективним чиниоцима данас се у области теоријског разматрања ове проблематике у литератури о безбедности и здрављу на раду најчешће наводе унутрашњи недостаци у човеку у погледу његове опште или тренутне прилагођености и оспособљености за рационално и сигурно обављање неког одређеног рада или врсте посла. У настојању да се дође до јединствене теорије о улози субјективног чиниоца као узрока повреда и оштећења на раду, многи истраживачи разрадили су разне хипотезе о тзв. склоности ка повређивању (Живковић, 2008:43). Ова схватања се углавном заснивају на статистичким анализама, психометријским, медицинским, психијатријским и социјалним истраживањима.

Према схватањима заступника теорија предиспозиције или индивидуалне склоности ка повређивању (Г. Вуд, А. Вуд, К. Морбе и др.):

1. повреде на раду су случајног карактера, а њихови узроци су међусобно независни;
2. једном доживљена повреда може деловати двојачко:
  - ствара код повређеног одређену склоност ка новим повређивањима;
  - може да има позитивно дејство, тј. да га „имунизира“ у односу на даља повређивања;
3. људи се међусобно разликују према склоностима за повређивање, јер се унутар тога налазе многи чиниоци између којих постоји одређена законитост (види Вијас, 1968).

Анализа ових теорија доводи нас до промишљања структуре личности, заправо опсервације црта или особина личности које могу утицати на безбедност професионалних возача на радном месту (приликом управљања возилом у саобраћају). Занимање возач понајвише од свих професија захтева правовремено ангажовање менталних и физичких функција. Исто тако, одсуство тих функција проузрокује фаталне последице. Професионални возач изложен је дејству различитих брзина кретања и ограничености својих психофизичких могућности, да би што безбедније савладао простор и на време могао уочити потенцијалне опасности. Ограничене могућности свог сензорног апарата човек надокнађује ангажовањем своје личности и менталних функција на успешном савладавању саобраћајних ситуација.

Када се описује личност, обично се наводи (не)постојање одређених црта или особина или мера у којој су оне изражене. Теорије које истичу структуру личности не баве се пореклом црта, већ њиховим испољавањем и интензитетом, што на неки начин превазилази једнострану схватања психоаналитичара, бихејвиориста, хуманиста. У новије време преовладава

схватање о цртама као елементима структуралне личности, а истраживања су се базирала на тражењу и идентификацији главних фактора који би покривали целокупну сферу личности. Основа за то је био језик, тј. многобројни језички изрази који нијансирано пописују и тумаче личност.

Петофакторски модел личности америчких психолога Косте и Мекриа (Costa, McCrae) настао је из ових претпоставки и издвојио пет фактора или црта личности који су се углавном потврдили у многим истраживањима. Пет главних фактора (*Екстраверзија, Неуротичизам, Пријатност, Сарадљивост и Отвореност*), или домена како их аутори називају, садрже и пет специфичних црта, те на најједноставнији и најпрецизнији начин описују личност. Петофакторски модел личности успешно је примењиван за селекцију радника у многим занимањима. У овом истраживању NEO PI – R инвентаром личности тестирани су професионални возачи аутобуса. Подељени у групе на основу броја саобраћајних незгода и кривице у њима, опсервирани су по испољавању пет особина личности мерених NEO PI – R инвентаром личности.

Појмовни и теоријски приступ проблему истраживања

Појам личности

Личност спада у најчешће коришћене и изучаване појмове у психологији. Целокупно психолошко знање у свом крајњем исходу даје прилог разумевању личности: онога што је чини, због чега је другачија код сваког човека и како се и мења у току живота (више у Креч, Крачвилд, 1973).

Многбројне су дефиниције појма личности. Олпорт 1937. године наводи око педесет дефиниција преузетих из разних области (филозофије, социологије, права, психологије) (Allport, 1937; према Креч, Крачвилд, 1973). Психолошке дефиниције обухватају целокупан човеков систем укључујући црте, способности, ставове, веровања, мотиве, вредности и уобичајене облике понашања.

Крстић одређује појам личности као скуп свих психолошких обележја која дају одређену целину, важећи само за одређеног појединца и изузетно у односу на друге (Крстић, 1996:334). Званичан настанак психологије личности, као и интензивније проучавање склопа и динамике личности везује се за период 1921-1946. године и имена Гордона Олпорта, Хенрија Марија и Рејмонда Катела. Они су развили низ поступака усмерених искључиво на процену личности.

Теоретичари различитих праваца су се усмеравали на различите

области проучавања у зависности од своје теоријске оријентације. Тако су долазили и до различитих закључака о природи људске личности. Психоаналитичари су наглашавали несвесну оријентацију, ирационално, непредвидиво и патолошко у личности. Бихејвиористи истичу ситуационе околности као главне покретаче понашања и детерминанте развоја личности. Људска природа је реактивна, а личност је изграђена искључиво условљавањем. Хуманистички оријентисани психолози посматрају људску природу са хуманистичког аспекта и истичу здраве и креативне потенцијале сваке особе. Али, ипак, ниједна од многобројних постојећих теорија личности не може бити општеприхваћена, нити је довољно широка да би обухватила све што се сматра човековом личношћу. Свака истиче одређене карактеристике личности занемарујући оне друге.

Тек присталице теорије црта имају у виду систем који ставља на прво место индивидуалне разлике, сматрајући да би управо он могао пружити свеобухватну теорију црта личности (Costa, McCrae, 1990:365).

Особине личности

Приликом описивања личности, најчешће наводимо њене димензије или црте. Црта је трајна одлика неке особе која се уочава у доследности њеног понашања у различитим ситуацијама.³ Црте су „димензије индивидуалних разлика“, што не значи „све или ништа“, тј. да неко поседује одређену црту, а неко не. Црта постоји у одређеној димензији на континууму, те појединци могу варирати у тој димензији црте од поприличног истицања до веома малог (више у Смедеревац, 2000). Сем тога, црте личности чине основу за одређено понашање (које је њихов одраз) и вероватније је да се то понашање може уочити и проценивати. Интензивнија и карактеристичнија црта значи и интензивније реакције људи у одговарајућим ситуацијама. Заправо, о одређеној црти се и закључује на основу интензитета и учесталости акција и осећања.

Црте личности су поприлично трајне. Обрасци понашања и људских карактеристика као индикатори црта видљиви су у времену и различитим ситуацијама. Постоји мноштво језичких описа личности и варијација у изразима којима описујемо личност. Црту чине скупови одређених људских карактеристика. Има доста врста или „класа“ црта, било да се тичу особина темперамента, интересовања, начина прилагођавања, вредности или способности.

Многи истраживачи су описивали и мерили црте, предлагали систем црта који је најчешће био бизаран на изграђеним теоријама. Јунг је по-

² Наводећи да је неко интелигентан, поуздан, тачан и сл., ми уствари покушавамо описати неку личност.

пуларан по истицању Екстраверзије и Интроверзије. Гилфорд је факторском анализом студије личности издвојио десет црта. Ајзенк, пак, поред Екстраверзије истиче још две основне димензије: Неуротицизам и Психотицизам. Хенри Мари посматрајући мотивацију идентификује листу од око двадесет потреба колико сматра довољним за опис личности. Ова и сва остала истраживања и тврдње истакла су различитост схватања и немогућност комуницирања, те поређења тако различитих резултата. Била је очигледна потреба за јединственим системом црта личности. Најзначајнију улогу и помоћ томе донела је факторска анализа – математичка техника за економично сређивање варијабли црта. Факторска анализа је начин помоћу којег се одређује како групе заједно држе сетове црта које су повезане једна са другом, а нису повезане са другим сетом црта (више у Смедеревац, 2000).

Настанак петофакторског модела

Описивање личности и њена класификација су задаци модела или теорија личности. А све то у циљу тумачења, разумевања и предвиђања понашања. Индивидуалне разлике су неограничене, а најлакше „нијансирање“ индивидуалних разлика се постиже кроз разноврсне језичке изразе. Галтон је први научник који је препознао основу лексичке хипотезе на којој се заснивају Кателови инвентари личности, као и инвентари који се заснивају на петофакторском моделу. Лексичка хипотеза се базира на идеји да језик „као акумулирани супстрат огромног и разноликог подручја људског искуства, може послужити у разумевању структуре и функционисања личности“ (Кнежевић, Радовић, Опачић, 1997:8).

Голдберг је, пак, истицао да ће оне индивидуалне разлике које су најистакнутије и социјално релевантне у животу људи постати кодиране у говорни језик (више у Смедеревац, 2000). Тако се индивидуалне разлике изражене кроз језик претварају у црте личности. Самим тим, психолози су упућени на проучавање језика, тј. проучавају опис личности из језика. Најзначајније и иницијално истраживање на том подручју подстакли су Олпорт и Обдерт који су урадили прву психолексичку студију особина личности. Из Вебстеровог интернационалног речника изабрали су прво 17.954 описа личности, редукујући ту огромну бројку на 4.504 термина који су називали цртама личности.

Недуго након тога своју серију истраживања започео је Картел. Његов став да „су сви аспекти људске личности који су били од значаја, интереса или некакве користи већ утиснути у језичку супстанцу“, одражава лексичку хипотезу (Кнежевић et al., 1997:8). Кател је помоћу мултиваријантних метода, посебно факторске анализе, сумирао дотадашњи

рад у овој области. Нарочито је критиковао велики број термина који су се односили на црте личности. Кател и његови сарадници су покушали да их редукују да би добили коначан скуп који би био репрезентативан за читав универзум који покрива све аспекте личности. Термине су груписали користећи кластер анализу на основу семантичке сличности, и дошли до листе од 36 скала. Након тога је Кател урадио многобројне студије изводећи ајтеме који су мерили садржаје репрезентоване факторима на студијима процене, а добијене факторе је након тога настојао мерити и објективним тестовима. Сумирајући резултате, Кател је задржавао и проглашавао егзистенцијалним ентитетима оне факторе које су се јављали у студији. Тако је настала његова 16-факторска структура личности независно од методе прикупљања података теорија личности, фактора изолованих у нормалном стању (Кнежевић et al., 1997:9).

Критике Кателовог рада и настојање да се открију грешке у његовом раду довели су до истраживања која су почетком деведесетих година прошлог века омогућила појаву „Big Five“ модела. Још 1949. године Фиске је указао на постојање пет а не 16 фактора који учествују у варијанти која описује личност (види Смедеревац, 2000). Истраживања Тјупса на припадницима америчког ратног ваздухопловства поново су показала да петофакторска солуција најадекватније репрезентује добијене податке. Тјупс и Кристал су установили и описали помоћу Кателове оригиналне матрице интеркорелација пет фактора, који су данас познати као „Big Five“ (Кнежевић et al., 1997:10):

- екстраверзија,
- пријатност,
- савесност,
- емоционална стабилност,
- култура.

Касније су многи истраживачи добили идентичне резултате. Норман је обимним истраживањем закључио да већина од 1.600 језичких термина може бити сврстана на једном од полова на „Big Five“ моделу (Кнежевић et al., 1997:11). Осамдесетих година XX века почела је у психологији личности да преовладава идеја и схватање о поступању црта као елемената структуре личности, а најбољи репрезент тога схватања је петофакторски модел.

Петофакторски модел – димензије

Многа истраживања су доказала и потврдила петофакторску структуру личности, па тако и рад Косте и Мекриа који су развили и оригинални инструмент назвавши га *NEO Personality inventory* или *NEO – PI*. Било

је још покушаја операционализације петофакторског модела личности, али је ова Косте и Мекриа најјаснија, прецизна и разрађена. Исто тако је и емпиријски елаборирана, што подразумева велики број истраживања у вези са поменутиим инвентаром (Кнежевић et al., 1997:11)

Модел подразумева хијерархијску структуру у организацији црта личности. Највиши у тој хијерархији су пет фактора који представљају групе корелираних специфичних црта. Базичне факторе Коста и Мекри називају доменима, а специфичне црте аспектима личности. По шест специфичних црта гради један домен, па постоји стога 30 специфичних црта и пет главних домена или димензија. Свака димензија садржи скуп црта које се углавном појављују заједно. Дефинисањем и мерењем тих димензија отвара се могућност специфичнијег описа личности.

Екстраверзија

Екстравертност (Е) је тенденција да се у друштву и социјалним односима осећа лагодно и сигурно. Екстравертне особе (Е+) су социјабилне, причљиве, воле велике скупове људи. Оне уживају да троше време у друштву с другим особама. Насупрот њима, интровертне особе (Е-) имају мањи број односа, резервисане су, умереније и независније.

Табела 1 – Субскеале Екстраверзије

Субскеале	Интровертни Е-	Екстравертни Е+
Топлина	Резервисан, формалан	Љубазан, пријатељски
Друштвеност	Ретко тражи друштво	Друштвен, причљив
Саосећајност	Остаје у позадини	Вођа, снажан
Активност	Беспослен	Активан, енергичан
Тражење узбуђења	Ниска потреба за узбуђењем	Жудња за узбуђењем и стимулацијом
Позитивне емоције	Мање бујне	Изражена радост, срећа, љубав, узбуђење

Три субскеале – топлина, друштвеност, асертивност, односе се на интерперсоналне односе. На једном крају континуума су социјабилне и особе склоне вођству, које лако изражавају своја осећања и жеље. С друге стране, интроверти су формалне, резервисане, повучене особе које ретко имају потребу за друштвом. Три форме Екстраверзије које се односе на темперамент су активност, тражење узбуђења и позитивне емоције. Оне се односе на понашање, па су екстраверти (Е+) често заузети, брзо причају, користе све стимулусе које им пружа живот.

Пријатност или сарадљивост

Пријатност или сарадљивост (А) као и екстраверзија односи се, пре свега, на интерперсоналне тенденције. Такође се односи на број извора из којих особа креира норме за властито исправно понашање. Висок скор, тј. сарадљива особа усваја важеће норме из разних извора неследећи искључиво свој глас. Супротно томе, особа ниског скорa на димензији пријатности (А-) је егоцентрична, скептична, антагонистички и такмичарски настројена (види Смедеревац, 2000).

Табела 2 – Субскеале Пријатности

Субскеале	Изазивач	Адаптиран
Поверење	Циничан, скептичан	Види друге као поштене и добро-намерне
Искреност	Опрезан, растеже истину	Искрен, отворен, честит
Алтруизам	Нерадо пружа помоћ	Великодушан, несебичан
Скромност	Супериоран у односу на друге	Понизан, покоран, скроман
Блага нарав	Немилосрдан, разуман	Благе нарави

Адаптирана је особа са високим скором (А+), те је склона подредити сличне потребе интересима групе, прихватити групне норме и устукнути пред конфликтима. С друге стране, Изазивач, тј. особа са ниским А (А-), је фокусирана на властите норме и потребе, немилосрдна, агресивна и такмичарски настројена. Могла би се описати као особа „жилавог ума“, која у екстрему постаје нацистичка, антисоцијална, ауторитарна или параноидна личност која губи смисао за осећаје других (види Смедеревац, 2000)

Савесност

Савесност (S) је димензија која се односи на број циљева на које је неко усмерен. Људи се разликују у процесима планирања и извршавања задатака на основу овог домена. Савесне индивидуе су снажне воље, усмерене на више циљева и самодисциплину, тачне су и поуздане. Ови људи су одани дужности, амбициозни и вредни, па је савесност повезана са академским и професионалним успехом. Превисок скор на овој димензији (S+) повезан је са радохоличарским понашањем, претераним уредношћу и ситничавошћу. Особе са ниским скором на димензији Савесности су површне и спонтане, недисциплиноване, склоне одустајањима и мањих

амбиција (више у Смедеревац, 2000)

Табела 3 – Субскеале Савесности

Субскеале	Флексибилни S-	Усмерени S+
Компетенција	Често се осећа неспремно	Осећа се способно и ефикасно, снажно
Ред	Неорганизован, неметодичан	Добро организован, уредан
Дужност	Избегава обавезе	Поуздан, развијен осећај дужности
Тежња ка постигнућу	Ниска потреба за постигнућем	Развијен мотив за постигнућем
Самодисциплина	Неорганизован, неметодичан	Усмерен на извршавање задатка
Промишљеност	Спонтан, нагао	Промисли пре акције

Усмерене особе (S+) показују високу самоконтролу, која резултира у конзистентном усмеравању на личне и професионалне циљеве. Добро су организоване, вредне и упорне са одрађеним планом и тежњом ка постизању успеха. Флексибилне особе (S-) се лако одврате од циља јер су најчешће неорганизоване и са недовољном тежњом ка постигнућу. То су хедонистичке особе, склоне уживању и са слабом контролом својих импулса. Неодређене су у погледу својих циљева у које улажу далеко мањи напор од Усмерених особа.

Емоционална стабилност

Емоционална стабилност или неуротицизам (N) представља димензију индивидуалних разлика у степену реактивности на потенцијално угрожавајуће стимулансе. Представља склоност да се доживљавају непријатне узнемирујуће емоције, склоност узнемирености у мислима и акцијама. Ова скала обухвата индикаторе анксиозности, осећања кривице, депресивног расположења, огорчености, отуђености, осећања мање вредности. Особе које имају слабије изражен неуротицизам могу се окарактерисати као емоционално стабилне, сталожене, релаксиране, у стању су да се суоче са стресним догађајима без паничне узнемирености (Јашко et al., 2013:282).

Скала неуротицизма је састављена од три субскеале, које су именоване као Анксиозност, Депресивност и Негативни афекат. Емоционално стабилни појединци прихватају добре и лоше исходе у животу на смирен и сталожен начин без претераних реакција, тако да су генерално задовољнији интерперсоналним везама и у односима с другима.

Култура

Култура (О) (према Голдбергу интелект, према Кости и Мекриу, отвореност према искуству, а према Тјупсу и Кристалу култура) представља особину која обухвата интелектуалну радозналост, широк круг интересовања и отвореност за промене, и односи се првенствено на позитивне карактеристике. Па ипак, екстремно повишен скор може значити да особа тешко функционише у неким стереотипним условима, и у условима који су јој наметнути. Екстремно ниски скорови указују на то да је особа ригидна, конзервативних схватања и да се тешко прилагођава променама (Јашко et al., 2013:283).

Ова димензија обухвата две субскеале – Интелект и Тражење новина. Људи са високим скором ове димензије су натпросечно креативни, заинтересовани за промене и нове подухвате. Послови који подразумевају стално учење, промену локације или места рада су за њих прихватљиви (Јашко et al., 2013:283).

Примена модела „Big Five“

Појава петофакторског модела довела је у почетку до опреза истраживача у погледу његове применљивости на различите културе. Критике су се углавном односиле на поједностављену основу петофакторског модела, која је настала из колоквијалног језика. Из петофакторског модела произашао је и мерни инструмент, па се сматрало да је он ограничен на језик и културу у којој је настао. Петофакторски модел и инвентар личности NEO-PI (види Costa, McCrae, 1992) произашли су из лингвистичке и друштвене позадине америчке средње класе. Да би се утврдила ваљаност петофакторског модела, почело је тестирање факторске структуре личности у различитим језицима и културама. Резултати свих тих истраживања показали су сличну петофакторску структуру личности. Поједини аутори сматрају да ови резултати показују да је личност више ствар универзалне људске природе него културалне конструкције (више у Смедеревац, 2000).

Подаци добијени истраживањима у различитим културама су делом идентични. Тако старији мушкарци и жене у свим културама постижу ниже скорове на Екстраверзији и Отворености, а више на Пријатности и Савесности од млађих људи. Такође, млађе особе постижу више скорове на Неуротицизму. Старији одрасли у различитим културама мање су емоционално нестабилни и прилагодљиви у односу на социјалне захтеве, што све заједно чини психосоцијалну зрелост. Фактори који наликују „Big Five“-у су пронађени у Немачкој, Француској, Јапану, Кини, Филипинима.

У многим истраживањима NEO – PI инвентар личности коришћен је за селекцију занимања, предвиђање школског успеха, предикцију клиничке класификације психијатријских пацијената.

Импресивни емпиријски резултати у прилог модела „Big Five“ и инвентара личности NEO – PI чине их добрим моделом и инвентаром личности за озбиљну, поуздану, детаљну и обухватну процену структуре личности испитаника. Метријске карактеристике овог инструмента чине га супериорним у односу на готово све друге инвентаре личности па се слободно може рећи да NEO – PI покрива целокупну „сферу личности“. Управо су карактеристике NEO – PI-а утицале на наш избор овог инструмента у емпиријском делу истраживања.

Методолошке карактеристике истраживања

Предмет и проблем истраживања

Саобраћајне незгоде су саме по себи комплексне јер су условљене великим бројем (објективних и субјективних) фактора који су најчешће у интеракцији. Почетком XX века група енглеских психолога (Гринву, Вуд, Чемберс) поставила је следеће хипотезе о настанку незгода:

- незгоде се дешавају сасвим случајно (незгоде су ретки и случајни догађаји);
- догађање претходних незгода доводи до настајања других будућих незгода, било да се човек имунизира, било да га старе незгоде сензибилирају за нове;
- људи се међусобно разликују по тзв. „склоности за незгоде“.

Проверена је објективна заснованост ових хипотеза тако што се вршило упоређивање стварне емпиријске дистрибуције саобраћајних незгода са сваком од претпостављених теоријских дистрибуција. Добијени резултати указују да је трећа хипотеза о „склоностима за незгоде“ најисправнија, јер је њен статистички модел негативна биномна расподела, а она пак највише одговара емпиријској дистрибуцији саобраћајних незгода.

Већина аутора истиче три групе фактора који чине људе склоне незгодама:

- фактори који су непроменљиви у току дужег раздобља, а базни су у ситуацијама у којима се може десити незгода (тзв. стабилни фактори), а то су телесне, психофизичке и психолошке карактеристике;
- фактори који се током времена постепено мењају: опште

образовање, старост, радно искуство;

- фактори који су подложни сталним променама: лична расположења, индиспонираност за рад, деконцентрисаност.

Шо даје утицају личности пресудну улогу: „Личност има јак и превладавајући утицај на човекове незгоде, да може некога учинити склонијим незгодама упркос својствима спретности и телесне способности, ... чак ни искуство не може увек компензирати дефектне личности“ (види Shaw, L., према: Petz, 1988). Ова ауторка наводи резултате по којима екстравертни, неуротични возачи, као и они са карактеристикама агресивности имају знатно више саобраћајних незгода.

Важност особина личности истиче и Инић: „Да би се успешно владало возилом, мора се владати собом. За то је потребан склад психичког, физичког и сензорног здравља. Потребна је емоционална стабилност, хладнокрвност, одговорност, одговарајуће знање, навике и развијене моторичке вештине“ (види Инић, 1997). Сасвим сигурно ризичну групу за саобраћајне незгоде представљају незреле личности склоне регресивним незрелим реакцијама, затим особе аморалног карактера који испољавају у односима у саобраћају, особе претерано импулсивне и узбуђене, као и супротно томе, троме и инертне. У саобраћају су нарочито ризичне инфериорне личности са неразрешеним унутрашњим конфликтима, јер кроз разрешавање своје унутрашње напетости испољавају неуротичне знаке понашања које се манифестују у виду импулсивних, афективних и агресивних тенденција (види Инић, 1997).

Полазећи од ових и других истраживачких резултата, нашу истраживачку пажњу смо усмерили ка испитивању утицаја особина личности професионалних возача на безбедност у саобраћају, заправо управљању аутобусом као средством јавног превоза путника.

Циљ и хипотезе истраживања

Основни циљ овог рада је утврђивање изражености појединих црта личности (по петофакторском моделу) код професионалних возача, и утврђивање повезаности одређене особине личности са тенденцијом изазивања саобраћајних незгода.

Хипотезе

X1: Постоји значајна повезаност између појединих црта личности професионалних возача аутобуса и тенденције изазивања и учествовања у саобраћајним незгодама.

X2: Постоји значајна повезаност између особине Савесности и броја саобраћајних незгода, у смислу да савесни возачи иза-

живају и учествују у значајније мањем броју незгода.

X3: Постоји значајна повезаност између особине Пријатности и броја саобраћајних незгода, у смислу да мање пријатни, агресивнији возачи изазивају више незгода.

X4: Постоји повезаност између општег става задовољства послом и неке од пет црта личности.

X5: Постоји повезаност између општег задовољства послом и броја саобраћајних незгода.

Узорак испитаника и ток испитивања

Узорак испитаника чини 59 професионалних возача аутобуса. Узорак је изабран методом случајног узорка професионалних возача у једном саобраћајном транспортном предузећу у Србији. Сви возачи поседују возачку дозволу Д категорије и имају најмање пет година радног искуства. Њихово радно место подразумева готово целодневан рад, укључујући и ноћни рад. Линије на којима саобраћају су међуградске и међународне.

Испитивање је обављено током 2010. године. Испитаницима су подељени упитници које су они попуњавали накнадно. Упитници нису били анонимни како би се накнадно на основу имена и презимена могли добити објективни подаци о незгодама. Подаци о незгодама сваког појединог возача добијени су у путничкој служби где су евидентирани. Добијени су и коришћени подаци о незгодама у последњих пет година. Евидентирани су сви прекршаји у којима су учествовали поједини возачи, и додатно су издвојени прекршаји за које сноси кривицу сам возач. У администрацији су ти прекршаји забележени кроз евиденцију о надокнади штете коју сноси сам возач уколико је одговоран за незгоду.

Метод, технике, инструменти и статистички поступци

У оквиру дескриптивне истраживачке методе коју смо сматрали нај-примеренијом предмету нашег истраживања користили смо као технику анкетирање, односно анкетне упитнике као истраживачке инструменте. У истраживачком раду су коришћени следећи инструменти:

- упитник о биографским подацима који се односи на године старости, године радног искуства, брачно стање, друштвено-економски статус и општи став задовољства послом. Упитник није био анониман из разлога да би се накнадно могли прикупити тачни и објективни подаци о незгодама сваког појединог возача;
- NEO PI – R инвентар личности који су конструисали Коста

и Мекри на основу петофакторског модела личности. Овај инвентар коришћен је у скраћеној верзији од 44 ајтема, пошто се претпостављало да би потпун упитник био предугачак и немотивишући за возаче. Инвентар личности NEO PI – R конструисан је у форми скале Ликертовог типа, тако да за сваку тврдњу испитаник одређује тачност у степену од 1 до 5. Ајтеми се односе на описе сопствене личности и покривају пет фактора личности: Екстраверзију, Неуротицизам, Отвореност, Пријатност и Савесност.

- У анализи података примењени су следећи *статистички поступци*:
- израчунавање основних статистичких показатеља: фреквенције, распона, аритметичке средине и стандардне девијације у основним категоријама старост, радно искуство, степен образовања, социјално-економски статус, те за податке о саобраћајним незгодама;
- Т – тест за испитивање значајности разлика међу аритметичком средином двеју група;
- Т – тест у додатној ајтем – анализи ради утврђивања значајности разлика међу групама у индикативним ајтемима;
- регресивна анализа – утврђивање повезаности између црта личности и кривце у саобраћајним незгодама.

Осврт на анализу и интерпретацију резултата емпиријског истраживања

Дескриптивни приказ основних биографских података возача

1. Године старости – возачи су различите старости у распону од 29 до 63 године. Просечна старост износи око 49 година. Већина возача (око 2/3) су у доби од 40 до 56 година. На основу добијених података за овај узорак испитаника се може рећи да га чине старији возачи;
2. Радно искуство – распон радног искуства возача је велики и износи 35 година. Најниже радно искуство је период од пет година, док је најдуже 40 година. Просечно радно искуство овог узорка је 27 година. Може се рећи да су у питању искусни возачи са оптималним годинама радног искуства за безбедну вожњу;
3. Стручна спрема – већина испитаника има средњу стручну спрему – 77%. Један испитаник је са вишом стручном спремом, док седморица или 11% има основну школу;

4. Друштвено-економски статус – 90% испитаника је средњег друштвено-економског статуса. Петорица испитаника је нижег статуса, док је тек један вишег социо-економског статуса.

Дескриптивни приказ броја незгода возача

Саобраћајне незгоде у овом истраживању су подељене с обзиром на кривицу и на тежину у две категорије: лакше и теже.

- укупан број незгода код овог узорка од 59 возача је 62, што износи 1,05 незгоду по возачу. Међутим, прилично је велик број возача – 47% који немају ни једну незгоду, и 24% који имају само једну незгоду у временском периоду од пет година;
- саобраћајне незгоде с кривицом починило је 37% од укупног броја возача. И од тога их је највише са једном скривљеном незгодом – 17%;
- кад су у питању теже незгоде, скривило их је пет возача или 8,5% од укупног броја, а у тежим незгодама без кривице учествовало је још шест возача или 10,2%.

Резултати испитивања значајности разлика Студентовим т – тестом међу групама возача по питању особина личности и задовољства послом

На основу изведене варијабле која разликује возаче по укупном броју незгода, возачи су подељени у:

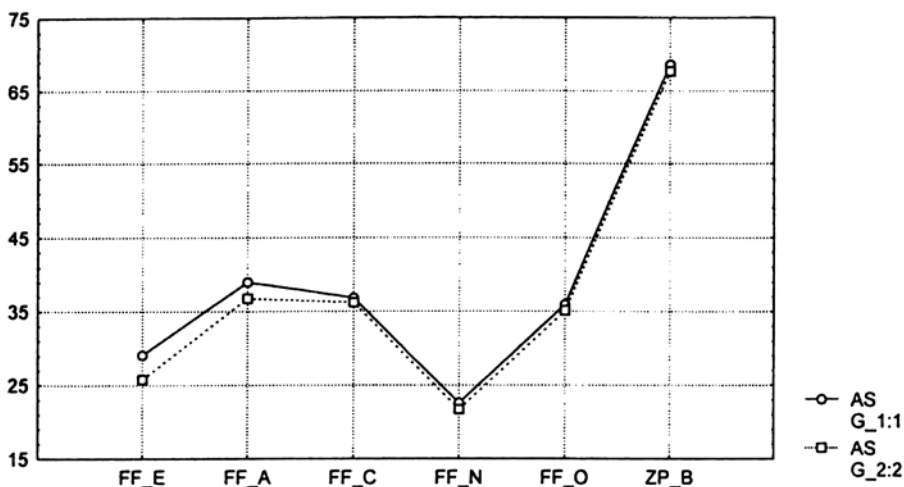
1. I групу – где се сврставају возачи без иједне незгоде,
2. II групу – где се сврставају возачи са макар једном незгодом.

Табела 4 – Приказ резултата *t* – теста за групу која није имала незгода и групу возача са макар једном незгодом

Варијабле	AS I гр.	AS II гр.	SD I гр.	SD II гр.	t - тест	df	p
Екстраверзија	29,11	25,80	3,21	4,60	3,151	56	0,003
Пријатност	39,00	36,79	4,23	5,37	1,700	54	0,095
Савесност	36,85	36,23	5,01	5,71	0,441	56	0,661
Неуротицизам	22,59	21,69	3,87	4,07	0,850	54	0,399
Отвореност	35,96	35,13	5,85	5,89	0,532	55	0,597
Задов. послом	68,61	67,68	9,16	10,83	0,354	57	0,725

T – тест у овом случају (табела 4) износи 3,151 на нивоу значајности $p < 0,1$, издваја Екстраверзију као значајну и битну црту личности која раздваја возаче који немају незгоде уопште и оне који су их доживљавали. Остале црте личности се не издвајају као значајно различите међу ове две групе, а такође не издваја се ни општи став задовољства послом. Прву групу возача који нису у периоду од пет година доживели ниједну незгоду без обзира на кривицу, чине друштвенији, пријатељски настројени возачи, са више интерперсоналних контаката и емоционалних односа. Интровертнији возачи који значајно чешће учествују у незгодама су повученији, мање причљиви, активни.

Екстравертни су снажнији, зраче енергијом и често су у покрету, преферирају стимулишуће околности и узбуђења (слика 1). Будући да најчешће у оквиру свог посла и наилазе на такве ситуације које захтевају расподељену пажњу, честе контакте с људима, брз темпо рада и снагу, истраживачки резултати указују да су управо екстравертни возачи сигурнији и безбеднији у саобраћају.

Слика 1 – Профил личности за варијаблу укупног броја несрећа (NES_U_G)

(Група 1:G_1:1 'ни једна несрећа'; Група 2:G_2:2 'бар једна несрећа')

Резултати ајтем анализе, тј. испитивање значајности разлика Студентовим т – тестом (табела 5) међу ајтемима који представљају Екстраверзију која је значајна у раздвајању возача који су склонији незгодама од оних који то нису.

Табела 5 – Резултати ајтем анализе *t* – тестом међу ајтемима
Екстраверзије

Бр. ајтема	AS I гр.	AS II гр.	SD I гр.	SD II гр.	t - тест	df	p
FF_01	3,643	2,645	1,193	1,253	3,124	57	0,003
FF_06	2,714	2,226	1,329	1,117	1,533	57	0,131
FF_11	4,071	4,065	1,184	0,964	0,025	57	0,980
FF_16	4,036	3,871	0,836	0,957	0,700	57	0,487
FF_21	2,964	2,200	1,138	1,186	2,501	56	0,015
FF_26	3,964	3,774	0,836	1,146	0,720	57	0,474
FF_31	3,143	2,871	1,208	1,335	0,817	57	0,417
FF_36	4,571	4,032	0,573	1,169	2,212	57	0,031

Од осам ајтема који чине Екстраверзију, три ајтема су значајна на нивоу $p < 0,01$:

I – „видим себе као особу која је причљива“ (FF_01);

II – „видим себе као особу која није углавном тиха“ (FF_21);

III – „видим себе као особу која је дружељубива, друштвена“ (FF_36).

Возачи из прве групе без незгода имају израженији скор на наведеним ајтемима. Чине је комуникативније особе, склоне лако успостављању контакта, активне у разговорима и пословима, са потребом да стално нешто раде и које настоје да буду окружене људима. Та отвореност им и омогућава да се лакше уклопе у радну околину која је стимулативна и захтева снагу и активитет. За разлику од њих интровертни возачи из друге скупине који су доживљавали незгоде су повученији, пажња им је усмерена на један објекат, мање су комуникативни и активни.

На основу изведене варијабле која разликује возаче по укупном броју незгода с кривицом (табела 6), возачи су подељени у:

I групу – где су сврстани возачи који нису имали ниједну незгоду,

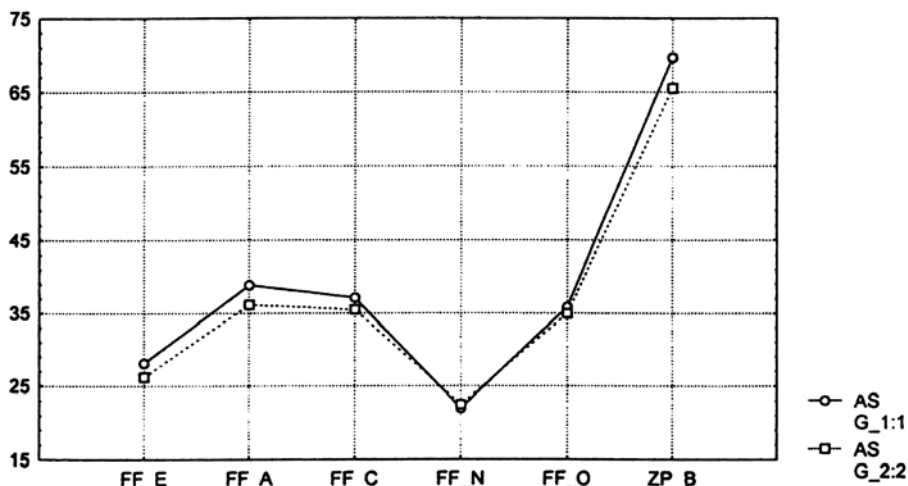
II групу – где су сврстани возачи који су имали барем једну незгоду.

Табела 6 – Приказ резултата *t* – теста за групу возача који нису скривили ниједну незгоду и групу возача са макар једном незгодом

Варијабле	AS I гр.	AS II гр.	SD I гр.	SD II гр.	t - тест	df	p
Екстраверзија	28,08	26,19	3,74	5,00	1,634	56	0,108
Пријатност	38,86	36,19	4,06	5,86	2,010	54	0,049
Савесност	37,14	35,50	5,00	5,88	1,133	56	0,262
Неуротицизам	21,94	22,45	3,85	4,25	-0,454	54	0,652
Отвореност	35,86	34,95	5,45	6,55	0,563	55	0,575
Задов. послом	69,68	65,50	9,19	10,94	1,571	57	0,122

T – тест (2,101) је издвојио *Пријатност* као црту личности која је значајна у дискриминацији групе возача који имају незгоде од оних који у периоду од пет година нису имали ниједну незгоду (слика 2). Остале црте личности се не издвајају као значајне у издвајању возача који су склони да изазивају незгоде. Исто тако и задовољство послом није значајно допринело тој дискриминацији.

Слика 2 – Профил личности за варијаблу несрећа са кривицом (*NES_J_G*)

(Група 1:G_1:1 „нема ни једну несрећу да је крив“; Група 2:G_2:2 „има бар једну несрећу да је крив“)

Возачи у првој групи који нису имали ни једну незгоду могли би се окарактерисати као пријатнији, склонији за сарадњу, добронамерни у међуљудским односима, поштовању других, бризи и симпатији. За разли-

ку од њих возачи који су имали незгоде могли би се назвати агресивнијим, такмичарски настројеним, скептичним, са развијеним осећањем супериорности. Често су у конфликтима и антагонистички настројени.

Резултати ајтем анализе, тј. испитивања значајности разлика Студентовим т – тестом међу ајтемима који представљају Пријатност (табела 7) која је значајна у раздвајању возача склоних незгодама од оних који то нису, указује да су возачи из прве групе без незгода такође пријатнији првенствено у интерперсоналним контактима, радо сарађују и комуницирају с људима. Возаче из друге скупине са скривљеним незгодама карактерише усмереност на себе, мањак толеранције у међуљудским контактима, агресивни испади, нељубазност и скептичност. Можда их управо ова нетолеранција и циничност у контакту са колегама и путницима, те усмереност на своје потребе чини склонијим изазивању саобраћајних незгода.

Табела 7 – Резултати ајтем анализе т – тестом међу ајтемима Пријатности

Бр. ајтема	AS I гр.	AS II гр.	SD I гр.	SD II гр.	т - тест	df	р
FF_02	3,861	3,905	1,018	1,179	-0,147	55	0,883
FF_07	4,459	4,500	0,960	0,859	-0,163	57	0,871
FF_12	4,568	4,364	0,782	0,902	0,951	57	0,346
FF_17	4,451	4,273	0,650	1,162	1,138	57	0,260
FF_22	4,568	4,409	0,765	1,008	0,683	57	0,498
FF_27	3,784	3,500	1,182	1,300	0,859	57	0,394
FF_32	4,486	4,000	0,731	1,234	1,906	57	0,062
FF_37	4,083	3,182	1,079	1,402	2,753	56	0,008

На основу изведене варијабле која разликује возаче по укупном броју незгода без кривице (табела 8), возачи су подељени у:

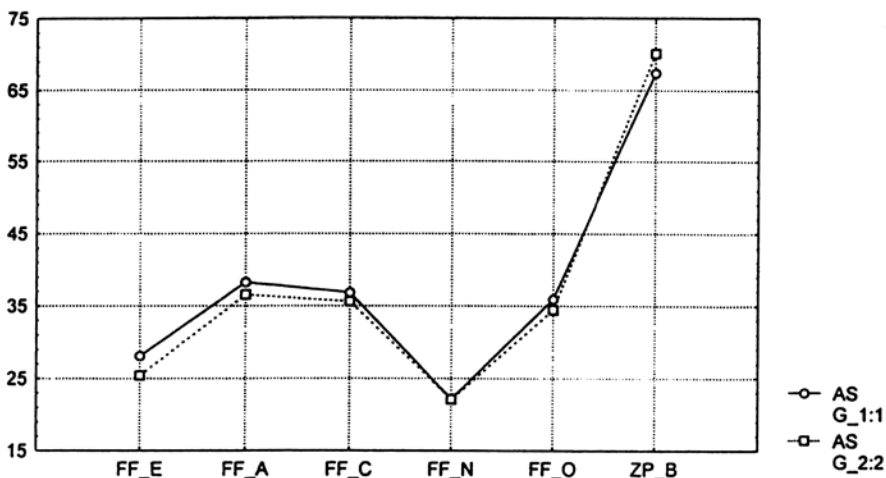
I групу – где су возачи који немају незгода у којима су учествовали без своје кривице,

II групу – где су сврстани возачи са макар једном незгодом у којој су учествовали без своје кривице.

Табела 8 – Приказ резултата *t* – теста између возача који немају незгода без своје кривице и оних који имају макар једну незгоду без своје кривице

Варијабле	AS I гр.	AS II гр.	SD I гр.	SD II гр.	t - тест	df	p
Екстраверзија	29,09	25,40	4,21	4,01	2,156	56	0,035
Пријатност	38,29	36,57	5,03	4,57	1,128	54	0,264
Савесност	36,86	35,63	5,03	6,22	0,780	56	0,439
Неуротицизам	22,15	22,06	3,66	6,43	0,074	54	0,941
Отвореност	35,95	34,44	6,43	3,92	0,878	55	0,384
Задов. послом	67,37	70,13	10,47	8,60	-0,939	57	0,352

Када су у питању незгоде без кривице такође се као и у укупном броју незгода и *t* – тестом (2,156) само издваја *Екстраверзија* као значајна црта личности која је изражена код возача који нису имали никаквих незгода (слика 3). Остале особине личности и општи став задовољства послом нису се показали као значајни.

Слика 3 – Профил личности за варијаблу несрећа без кривице (*NES_N_G*)

(Група 1:G_1:1 'нема ни једну несрећу'; Група 2:G_2:2 'има бар једну несрећу')

С обзиром да прва група возача није имала саобраћајних незгода, може се сматрати и окарактерисати као опрезнија и сигурнија група возача. Истовремено, они спадају у отвореније, склоније пријатељским контактима, возаче који су спремни на сарадњу, асертивне и активне. У

складу са задацима које морају да савладају, успешнији и безбеднији су срдачнији, отворени, активни возачи са више енергије и могућности да се уклопе у стимулишућу средину.

Овим резултатима **делимично је потврђена прва хипотеза (X1)** о повезаности појединих од пет црта личности (Неуротичност, Екстраверзија, Пријатност, Сарадљивост, Отвореност ка искуству). Показало се да је значајна *Екстраверзија* за раздвајање возача по укупном броју незгода – отворенији и друштвенији возачи (екстравертни) значајно мање учествују у незгодама од интровертних. Истраживачки резултату су такође потврдили да је значајна црта Пријатност за раздвајање возача по укупном броју возача с кривицом, и то на начин да мање пријатни и агресивнији возачи имају знатно више саобраћајних незгода.

X2 хипотеза да постоји значајна повезаност између особине Савесности и броја саобраћајних незгода, у смислу да савесни возачи изазивају и учествују у значајније мањем броју незгода **није потврђена**.

X3 хипотеза да постоји значајна повезаност између особине Пријатности и броја саобраћајних незгода, у смислу да мање пријатни, агресивнији возачи изазивају више незгода **потврђена је** када су у питању незгоде почињене кривицом возача. Пријатнији возачи и спремнији за сарадњу скривили су знатно мањи број незгода од агресивнијих и мање пријатних.

Није пронађена никаква веза између задовољства послом и особина личности или броја саобраћајних незгода.

Регресионом анализом покушава се утврдити зависност црта личности и кривице у саобраћајним незгодама. Кривица је расподељена континуирано и то почевши од најмање:

1. Није имао ни једну незгоду;
2. Имао лакше незгоде без своје кривице;
3. Имао теже незгоде без своје кривице;
4. Имао лакше незгоде својом кривицом;
5. Имао теже незгоде својом кривицом.

У првом делу регресионе анализе зависне варијабле су чиниле црте личности (Екстраверзија, Пријатност, Неуротицизам, Савесност, Отвореност ка искуству), док је зависна варијабла кривице (табела 9).

Табела 9 – Резултати регресионе анализе – вредност R

Модел	R	R ²	Прилагођена вредн. R ²	Станд. грешка проц. вредн.
1	474	225	137	137

A Предиктор: (Константа), FF_O,FF_N,FF_E,FF_A,FF_C

Резултат регресионе анализе је значајан на нивоу $p < .01$ (табела 10). Ако се R тумачи као пропорција објашњене варијансе ($R = .225$), произлази да варијабле укључене у анализу објашњавају 22% варијансе. У овом случају особине личности као независне варијабле условљавају 22% варијансе зависне варијабле 3, односно кривице.

Табела 10 – Резултати регресионе анализе – вредност значајности ANOVA

Модел	Збир квадрата	df	Средња квад. вред.	F	Знач.
1 Регресија	41,811	5	8,362	2,556	.041
Ресидуална вр.	143,969	44	3-272		
Укупно	185,780	49			

А Предиктор (Константа), FF_O, FF_N, FF_E, FF_A, FF_C

Б Зависна варијабла: КРИВИЦА

Приказ коефицијента корелације и њихове значајности дат је у табели 11. Варијабла старости је уведена у регресиону анализу тако што је држана под контролом. Разлог је велики распон старости у овом узорку возача.

Табела 11 – Приказ резултата регресионе анализе

Модел	Нестандардизовани коефицијенти		Станд. грешка	Стандардизовани коефицијенти		Знач.
1	B		Stand. грешка	Beta	t	Знач.
	(Константа)	9,802	3,512		2,791	.008
	FF_E	-.142	.070	-.329	-2,034	.048
	FF_A	-.163	.070	-.421	-2,344	.024
	FF_C	2,354E-02	.070	.066	.338	.737
	FF_N	-3,277E-02	.073	-.070	-.452	.654
	FF_O	7,804e-02	.062	.222	1,251	.217

А Зависна варијабла: КРИВИЦА

Особине личности Екстраверзија (Бета коефицијент $-.329$) и Пријатност (Бета коефицијент $-.421$) значајно су повезане са варијаблом кривице. Негативан коефицијент код Екстраверзије објашњава да интровертнији, повученији, усмерени и замишљени возачи више скривљавају незгоде, или се може рећи да имају изражен скор на овом континууму кривице. Екстравертнији и друштвенији возачи се чине сигурнијим.

Исто тако негативна повезаност код пријатности говори о мање кривице пријатних, сарадљивих и добронамерних возача. Агресивнији, такмичарски настројени и супериорнији возачи такође имају значајно већу кривицу у саобраћајним незгодама.

У регресиону анализу уведена је и варијабла старости тако што је држана под контролом. Разлог за то је велики распон у годинама овог узорка возача.

Резултат (табеле 12 и 13) је и у овом случају значајан, и $R = .296$. Особине личности и старости као независне варијабле условљавају 30% варијансе кривице, тј. независне варијабле.

Табела 12 – Резултати регресионе анализе – вредност R

Модел	R	R2	Прилагођена вредн. R2	Станд. грешка проц. вредн.
1	.545	.296	.165	1,86224

А Предиктор: (Константа), STAR,FF_A, FF_N, FF_O, FF_E, FF_C

Табела 13 – Резултати регресионе анализе – вредност значајности ANOVA

Модел	Збир квадрата	df	Средња квад. вред.	F	Знач.
1 Регресија	46,770	6	7,795	2,248	.064
Ресидуална вр.	110,974	32	3,468		
Укупно	157,744	38			

А Предиктор: (Константа), STAR,FF_A, FF_N, FF_O, FF_E, FF_C

Б Зависна варијабла: КРИВИЦА

Када се у регресионој анализи варијабла старости држи константном особина Екстраверзије није значајно повезана с варијаблом кривице. Значајна је једино Пријатност. Она је негативно повезана (Бета коефицијент $-.530$) с кривицом. Независно од година живота и искуства једино се за агресивније, такмичарски и антагонистички настројене возаче може рећи да значајно више скривљавају незгоде.

Приказ коефицијента и њихове значајности дат је у табели 14.

Табела 14 – Приказ резултата регресионе анализе која укључује и старост

Модел	Нестандардизовани коефицијенти			Стандардизовани коефицијенти		
1	В		Станд. грешка	Beta	т	Знач.
	(Константа)	13,703	4,539		3,019	.005
	FF_E	-9,692E-02	.095	-.225	-1,021	.315
	FF_A	-.223	.086	-.530	-2,585	.014
	FF_C	5,628E-02	.084	.152	.671	.507
	FF_N	-6,615E-02	.081	-.139	-.816	.421
	FF_O	5,799E-02	.085	.160	.683	.500
	STAR	-4,894E02	.038	.213	-1,278	.210

А Зависна варијабла: КРИВИЦА

Закључак

У етиологији саобраћајних незгода људском фактору се придаје највише значаја. Аутори наводе да је утицај овог фактора на настајање незгода у друмском саобраћају између 70% и 95%. Стога, без обзира на остале физичке и услове средине, безбедно одвијање саобраћаја у највећој мери зависи од човека, његових навика и понашања.

Занимање *професионални возач* није само по себи узрок изазивања незгода. Професионални возачи се дуже налазе у саобраћају па су стога више изложени ризику који прати одвијање саобраћаја и могућности да се тај ризик конкретизује у саобраћајну незгоду. Возачи аутобуса, осим што дуже времена проведу у саобраћају од осталих возача, возе тешка возила, брже прелазе континуирано велика растојања, возе и дању и ноћу, често дуже од прописаног времена. Осим тога, због превоза путника оптерећени су осећањем одговорности за њихову сигурност, за правилан ред вожње. Ту су и неизбежни конфликти с путницима који код преморених возача смањују осећај толеранције. У свим тим условима возач мора да поднесе читав комплекс неповољних фактора, међу њима и монотонију, неритмичност радног времена, скученост и неудобност радног места и др.

Овим истраживањем покушала се утврдити корелација црта личности и броја саобраћајних незгода. Када се раздвоји група возача који у периоду од пет година нису имали незгоде од групе која је имала бар једну незгоду, долази се до закључка да су возачи из друге групе значајно

интровертнији, повученији, мање дружељубиви, замишљени и усмерени на себе. Аспект екстраверзије који је овде битан углавном се односи на социјалне контакте, дружења и комуникацију. Екстравертни возачи су енергичнији и активнији, са много пријатељских контаката и вероватно се боље сналазе у ситуацији вожње која захтева много контаката и подељену пажњу на више објеката. Стога се екстравертни возачи боље прилагођавају условима вожње и може се рећи да су сигурнији и поузданији.

Када је у питању број саобраћајних незгода с кривицом, у групи возача са макар једном незгодом издвојила се особина Пријатност (смањена). Хипотеза да мање пријатни, агресивнији возачи изазивају више незгода је потврђена када су у питању незгоде почињене кривицом возача. Пријатнији возачи и спремнији за сарадњу скривили су знатно мањи број незгода од агресивнијих и мање пријатних.

Када се регресионом анализом тражи повезаност црта личности и кривице у саобраћајним незгодама, добијени резултати су слични претходним. Значајна је негативна повезаност између кривице и особина Екстраверзије и Пријатности. Повученији и мање дружељубиви возачи, склони агресивним испадима и усмерени на своје потребе имали су значајно више незгода. Држећи варијаблу старости константном регресивном анализом је издвојена само особина Пријатности у негативној корелацији с кривицом.

На основу свега изнетог може се закључити да успешно и безбедно управљање возилом у саобраћају подразумева успешно „владање“ собом, што потврђује важност особина личности и потребу одговарајуће професионалне селекције приликом избора и радног ангажовања/упошљавања професионалних возача. Како истраживачки резултати показују, побољшање безбедности у друмском саобраћају сасвим сигурно се може постићи селекцијом возача који су подобнији по психофизичким карактеристикама (Николић, 2003:40).

Да би се смањило број незгода, али и изложеност ризику свих категорија учесника у саобраћају, потребно је развијати не само репресивне, већ и превентивне мере. Развијене земље ЕУ су препознале безбедност саобраћаја на путевима као једну од кључних области у транспортним политикама, при чему је развој људских ресурса/професионалних возача једна од приоритетних делатности. Многи програми управљања људским ресурсима у саобраћајној делатности у земљама ЕУ остварују директне рефлексије на безбедност у саобраћајним условима. Посебна пажња се посвећује програмима који су усмерени ка остваривању склада психичког, физичког и сензорног здравља, тј. развоју емоционалне стабилности, хладнокрвности и одговорности у саобраћају. Свакако, перманентно информисање и учење професионалних возача може бити од пресудног ути-

цаја на њихово понашање и безбедност у саобраћају.

У земљама Европске уније једна из низа превентивних мера је обука возача за дефанзивну вожњу (више у Ђорђевић, 2008). Она је неопходна за све професионалне возаче, а доступна је свима који желе да добију додатну обуку како би повећали сигурност у вожњи и безбедност у саобраћају уопште. У Хрватској и Словенији возачи који спровођењем рестриктивних мера сакупе одређени број негативних поена не упућују се на поновно полагање возачког испита, већ у школе дефанзивне вожње, јер се подразумева да основна обука коју су такви возачи прошли није довољна да би били безбедни у саобраћају. Појединачне иницијативе појединих компанија за овом врстом обуке нису довољне да се безбедност подигне на виши ниво.

У том контексту програми обуке и учења за безбедан и здрав рад професионалних возача захтевају специфичну прилагођеност садржаја и својеврсну дидактичко-методичку концептуализацију образовног рада (види Николић, 2005). Истовремено, послодавци и предузећа у путничком саобраћају имају значајну улогу у обликовању таквог радног амбијента који ће подстицати позитивна својства личности и развој ових људских ресурса у целини.

Литература

1. Вујас, З., (1968). *Психофизиологија рада*, Издавачки завод Југословенске академије знаности и умјетности, Загреб.
2. Ђорђевић, М., (2008). *Програм дефанзивне вожње*, Институт за аутомобиле, Крагујевац.
3. *Закон о безбедности саобраћаја на путевима*, Службени гласник РС, бр. 41/2009.
4. Инић, М., (1997). *Безбедност друмског саобраћаја*, Факултет техничких наука, Нови Сад.
5. Јашко, О., Чуданов, М., Јевтић, М., Кривокапић, Ј., (2013). *Основи организације и менаџмента*, Факултет организационих наука, Београд.
6. ЛП Путеви Србије, Сектор за стратегију, пројектовање и развој, Одељење за безбедност саобраћаја (2011). *Преглед броја саобраћајних незгода и настрадалих лица и њихових последица у периоду 2001 – 2010. године*; <http://www.putevi-srbije.rs/sr/odeljenje-za-bezbednost-saobracaja>, доступно 29. 7. 2011.
7. Кнежевић, Г., Радовић, Б., Опачић, Г., (1997). *Евалуација „Big Five“ модела личности кроз анализе инвентара личности NEO PI-R*,

- Психологија, 30 (1-2), стр. 7-40.
8. Крстић, Д., (1996). *Психолошки речник*, Савремена администрација, Београд.
  9. Креч, Д., Крачвилд, Р., (1973). *Елементи психологије*, Научна књига, Београд.
  10. Липовац, К. et al., (2010). *Унапређење безбедности саобраћаја на путевима градова и општина према новом Закону о безбедности саобраћаја*, Безбедност, год. 47, бр. 3, Београд, стр. 513-533.
  11. Липовац, К., Нешић, М., (2005). *Европски акциони програм безбедности саобраћаја (Европски акциони програм безбедности саобраћаја – преполовљавање жртава саобраћајних незгода у Европској унији до 2010. године – Заједничка одговорност)*, Безбедност, год. 47, бр. 3, Београд, стр. 513-533.
  12. Милинић, Б., (2005). *Планирање полицијских стратегија у безбедности саобраћаја*, Безбедност, год. 47, бр. 6, Београд, стр. 980-989.
  13. Costa, P. T., McCrae, R. R., (1990). *Personality disorders and the five factor model of personality*, Journal of Personality Disorders, 4, pp. 362-371.
  14. Costa P. T., McCrae, R. R., (1992). *NEO PI-R, Professional Manual*. Psychological Assessment Resources, Inc.
  15. Николић, В., (2003). *Професионална оријентација и селекција у функцији управљања професионалним ризиком*, Зборник радова са Националне конференције са међународним учешћем „Оцена професионалног ризика – теорија и пракса“, Факултет заштите на раду, Ниш, стр. 37- 40.
  16. Николић, В., (2005). *Образовање за заштиту у радној и животној средини у Србији – пракса и развој*, Зборник радова: Заштита радне и животне средине у систему националног и европског образовања, Факултет заштите на раду, Ниш, стр. 21-32.
  17. Petz, V., (1988). *Psihologija rada*, Školska knjiga, Zagreb.
  18. Живковић, С., (2008). *Мотивација за заштиту на раду*, Факултет заштите на раду у Нишу, RollerPrint, Ниш.
  19. Смедеревац, С., (2000). *Истраживање факторске структуре личности на основу лексичких описа личности у српском језику*, Докторска теза, Филозофски факултет, Нови Сад.

Influence of Personality Dimensions and Job Satisfaction on the Conduct of Professional Drivers in Traffic

Abstract: *The purpose of this paper is to present basic elements of the research directed at identifying and determining the personality traits of professional drivers that affect safe, secure and enjoyable ride on the public roads. A quantitative method has been used here, whereas data were acquired from a questionnaire based on a sample of 59 professional drivers. Determining personality traits of professional drivers that are in correlation with safe and pleasant ride on the roads has been enabled by applying the five factor model of personality ("Big Five") and the Personality Inventory NEO-PI. From these results it was concluded that safe operation of the vehicle in traffic involves the successful 'conduct' of oneself, that recognizes the importance of certain personality traits of professional drivers for traffic safety and the need for appropriate professional selection in case of employment of professional drivers. Research results suggest that extraversion is significant to separate drivers by the total number of accidents – more open and sociable drivers (extraverted) are significantly less involved in accidents than introvert ones. Research results have also confirmed that satisfaction is significant trait for separating drivers by the total number of drivers with a fault in such a way that the less pleased and more aggressive drivers have considerably more accidents.*

The research opens the way for new research tasks that should help in creating a specific structure of curricula that can be used in a variety of transportation companies and enterprises to improve general and public safety

Key words: *safety, road traffic, survey, accidents, personal traits, professional drivers, behaviour*

Prof. Sakib SOFTIĆ, PhD
Faculty for Criminalistics, Criminology and Security Studies
University of Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

UDK- 343.1 (100)
Review scientific paper
Received: 28.09.2013.

The Principle of Transnational Criminal Law – Extradite or Prosecute

Abstract: *The subject of the paper is the 'extradite or prosecute' principle. The essence of this principle consists in the obligation of the state to either prosecute perpetrators of serious crimes or to extradite them to any state that requests so. This principle has evolved from a double to a triple alternative: a) to extradite or punish; b) to extradite or prosecute; and c) to extradite, prosecute or submit to the International Tribunal. However, it does not impose the obligation on states to unconditionally extradite perpetrators of serious crimes, which is applicable only in the case of contractual obligation between states. On the other hand, the defendant's extradition to the international criminal courts is unconditional.*

The principle has gained importance with the advent of international conventions aimed at combating transnational organised crime. The author has researched articles relating to the history of the development of this principle and its content, analyzed and compared the collected material and established the correlation with other principles of transnational criminal law. Following this, the author has taken his own views regarding the obligation to 'extradite or prosecute'.

Key Words: *extradite or prosecute, aut dedere aut judicare, surrender to the international tribunal, obligation, convention, principle.*

Introduction

The principle extradite or prosecute (lat. aut dedere aut judicare)¹ implies the obligation of a state under international law to either institute criminal proceedings against the perpetrators of serious criminal offences or to extradite them. This obligation remains in place regardless of the extraterritorial nature of the offence committed or of the nationality of the perpetrator.²

¹ Both the English and the Latin expressions are used in modern conventions.

² For further reading: International Law Commission,(2009). *The obligation to extradite or prosecute*, Amnesty International, February 2009.

The principle is commonly used to refer to alternative obligation relating to the treatment of the alleged perpetrator of a crime "... contained in numerous international agreements in order to ensure international cooperation in combating certain types of criminal behaviour." (Bassiouni, Wise, 1995:3).

In connection with this principle three questions are posed: firstly, the status and scope of the implementation of this principle in international law; secondly, the hierarchy among the options based on this rule, provided that the country in question has a choice; and thirdly, the practical difficulties in the implementation of *judicare* (Plahta, 1999:332; Galicki, 2004:318).

The scope of implementation can apply to all infractions affecting another state in particular or only to a specific category of infraction, "crimes against peace and security of mankind" or to "international crimes" (Galicki, 2004:318).

This attitude stems from international treaties and customary norms.

The obligation to extradite or prosecute is considerably strengthened if it is linked with the extraterritorial principle of universality in combating certain crimes. This principle of universality³ should not be confused with universal jurisdiction. The universality of suppression in this context means that, as a result of the implementation of the obligation to extradite or prosecute among states concerned, there is no place where the perpetrator could avoid criminal liability and find the so-called safe haven.⁴

The purpose of this paper is to explore the status and sources of this principle, as well as its relation to extradition. To this effect, the author used methods typical of humanities, particularly historic and dogmatic methods. The author studied the emerging literature focusing on this subject matter, including international conventions containing the principle, as well as the work of the International Law Commission of the UN; he has analyzed the contents of the textual documents and taken his personal view of certain questions.

The domestic legal literature does not include articles focusing exclusively on this issue. It is treated mostly incidentally in the textbooks of international criminal law⁵ or mentioned in papers dedicated to other issues.⁶

---

³ See: Abass, A., (2006). *The International Criminal Court and Universal Jurisdiction*, International Criminal Law Review. Vol. 6, Issue 3, pp. 349-385; Paust, J. J., (2011). *Genocide In Rwanda, State Responsibility to Prosecute or Extradite, and Nonimmunity for Heads of State and Other Public Officials*, Houston Journal of International Law, Vol. 34, Issue 1, pp. 57-85.

⁴ See: Beigbeder, Y., (2005). *International Justice against Impunity: Progress and New Challenges*, Boston, Martinus Nijhoff Publishers.

⁵ See: Degan, V., Đ., Pavišić, B., Beširević, V., (2011). *Međunarodno i transnacionalno krivično pravo*, Pravni fakultet Union i Službeni glasnik, Beograd.

⁶ See: Pavišić, B., (2012). *Kaznena djela po međunarodnom pravu*, Anali Pravnog fakulteta u Zenici, god. 5, broj 10, pp. 13-50.

The development of the principle

There is an opinion that the time is ripe for codification of this principle to the extent necessary for progressive development. It has evolved from a dual alternative to a triple one: a) extradite or punish; b) extradite or prosecute; and c) extradite, prosecute or surrender to the international tribunal (Galicki, 2004:318).

In 2004, at its fifty-sixth session, the International Law Commission of the UN proposed that the long-term programme of its work include the issue entitled: The Obligation of a state to extradite or prosecute (*aut dedere aut judicare*). The UN General Assembly in its Resolution 59/41 of 2 December 2004 accepted the report of the Commission regarding the long-term work programme. The Commission appointed Zdzislaw Galicki its Special Rapporteur at the fifty-seventh session in 2005. In 2006, at its fifty-eight session, the Commission considered a preliminary report of the Special Rapporteur.

In 2006, the General Assembly appealed on the governments of states to provide the Commission with information regarding legislation and practice related to this issue. The information concerned three questions. First, the international treaties binding the state which included the principle *aut dedere aut judicare*; secondly, the national legislation concerning this principle; and thirdly, judicial practice and documents on cases in which the principle had been applied (General Assembly Resolution, December 2006).

The following year, on 6 December 2007, the UN General Assembly adopted Resolution 62/66 expanding the request for states to include some additional questions, such as: a) whether the state has the right, according to its internal law, to extradite a person in cases that are not covered by a treaty or to extradite its own nationals; b) whether the state has the right to establish jurisdiction for criminal offences committed in other states in which its nationals are not involved; and c) whether the state considers itself obliged to extradite prosecute perpetrators in keeping with the obligations arising from customary international common law and if it does, to what extent does the obligation exist.

At the 60th Session of the Commission, in 2008, the third report of the Special Rapporteur was considered along with the comments and information received from the governments. The fundamental issue addressed by the third report was the question whether the obligation *aut dedere aut judicare* existed as part of customary international law. The Commission established a Working Group on this subject and Pellet was appointed chairman of this group.

In 2009, the Working Group proposed the following topics for discussion: the legal basis for the state's obligation to extradite or prosecute; the material

scope of the obligation; the contents of the obligation; the correlation between the two obligations and other principles, the implementation of the obligation and the correlation between the obligation to extradite or prosecute and the extraditions of alleged perpetrators to the competent international criminal court.

At its sixty-second session in 2010, the Commission was presented with the Survey of multilateral conventions which may be of relevance for the work of the Commission, together with the General Framework which the Working Group had prepared in the course of the previous year, as well as the material entitled Bases for discussion of the Working Group on the topic.

At the sixty-third session in 2011, the Commission discussed the fourth report of the Special Rapporteur dealing with the issues of the sources of the obligation to extradite or prosecute focusing on treaties and customs. The work of the Commission on this issue still continues.

The Sources of the Principle

The sources of the obligation to extradite or prosecute (*aut dedere aut judicare*) are found in: international treaties (multilateral treaties and extradition agreements), resolutions of the UN Security Council, customary international law and general legal principles recognized by civilized nations.

International treaties

Multilateral treaties (conventions). The provision *aut dedere aut judicare* exists in thirty universal and eighteen regional conventions,⁷ whereas some authors state that this provision appears in at least seventy treaties.⁸

The first convention containing this provision was the Convention for the Suppression of Counterfeiting Currency adopted in 1929.⁹ The provision applied to the sanctioning of the state nationals for criminal offences committed abroad. If the national law does not allow extradition of the state's own nationals, the offences to which the Convention applies should be punishable in the same way as if they were committed in the domestic territory. The same was prescribed by the Convention for the Suppression of the Illicit Traffic in Dangerous Drugs of 1936¹⁰ and in the Draft Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism in 1937.¹¹ The same obligation is contained in the

---

⁷ See: *Aut Dedere, aut Judicare: The Extradite or Prosecute Clause in International Law* - Claire Mitchell, Sources of the "aut dedere aut judicare" obligation, <http://iheid.revues.org/301> (7. 2. 2013).

⁸ Ibid.

⁹ *Convention for the Suppression of Counterfeiting Currency* (1929).

¹⁰ *Convention for the Suppression of the Illicit Traffic in Dangerous Drugs* (1936).

¹¹ *Draft Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism* (1937).

Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and the Exploitation of the Prostitution of Others in 1950¹², the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography from 2000¹³, The UN Convention against Transnational Organised Crime of 2000¹⁴, the UN Convention against Corruption of 2003¹⁵ and a number of other conventions.

The four Geneva Conventions of 1949 include the principle of extradite or prosecute with respect to serious violations of the Convention.¹⁶ The States Party to the Convention are obliged to ensure that their national legislations incorporate effective criminal sanctions to punish serious violations regardless of the nationality of the perpetrator. The alternative is to extradite the perpetrators to another State Party to the Convention provided that the other State has sufficient evidence against the perpetrator (*prima facie* case).

The principle was further developed in the Single Convention on Narcotic Drugs of 1961.¹⁷ The same provisions are included in the Convention on Psychotropic Substances of 1971.¹⁸ These conventions bind the member state in the territory of which the alleged offender is found to prosecute the offender unless it extradites him without exception and regardless of whether a criminal act was committed in its territory (Article 7).

The most comprehensive example of the ‘extradite or prosecute’ principle is contained in the (Hague) Convention for the suppression of Unlawful Seizure of Aircraft of 1970 and that is why it is frequently referred to as ‘the Hague principle’.

Article 4 (2) of the Convention prescribes that:

“Each Contracting State shall likewise take such measures as may be necessary to establish its jurisdiction over the offence in the case where the alleged offender is present in its territory and it does not extradite him pursuant to Article 8 to any of the States mentioned in paragraph 1 of this Article.”

Article 7 of the Convention reads as follows:

“The Contracting State in the territory of which the alleged offender is found shall, if it does not extradite him, be obliged, without any exception whatsoever and whether or not the offence was committed in its territory, to submit the case to its competent authorities for the purpose of prosecution.”

Also, Article 7 (1) of the UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment of 10 December 1984

¹² *The Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others* (1950).

¹³ *The Optional Protocol to the Convention of the Rights of the Child on the Sale of Children* (2000).

¹⁴ *The UN Convention against Transnational Organised Crime* (2000).

¹⁵ *The UN Convention against Corruption* (2003).

¹⁶ *See Articles 49, 50, 50 I, 51 II, 129, 140 III, 146, and 147 IV of the Geneva Convention* (1949).

¹⁷ *The Single Convention on Narcotic Drugs* (1961).

¹⁸ *The Convention on Psychotropic Substances* (1971).

provides that:

“The State Party in the territory under whose jurisdiction a person alleged to have committed any offence referred to in article 4 is found shall in the cases contemplated in article 5, if it does not extradite him, submit the case to its competent authorities for the purpose of prosecution.”

The obligation to extradite or prosecute in this form was applied in fifteen multilateral conventions¹⁹ with an aim to ensure that the perpetrators should not go unpunished. One such example is the UN Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances of 1988.

It is evident from the above said that the state in which the accused is found has two options: first, to extradite the accused, and/or second - to institute criminal proceedings before its competent authorities if they refuse the extradition request.

The obligation to extradite or prosecute or surrender to the international criminal court contained in the Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind, adopted at the 48th session of the International Law Commission in 1998, whose Article 9 states:

“Without prejudice to the jurisdiction of an international criminal court, the State Party in the territory of which an individual alleged to have committed a crime set out in article 17, 18, 19 or 20 is found shall extradite or prosecute that individual.”²⁰

The same triple option is contained in the International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance.²¹ It applies to a precisely defined group of criminal acts described as crimes against peace and security of mankind.

The Rome Statute of 1998 established the alternative jurisdiction according to which the state is given a choice to either exercise jurisdiction over an offender or to extradite him to the International criminal Court which

---

¹⁹ These include: *Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Civil Aviation (Montreal Convention)*, *on the Physical Protection of Nuclear Material*; *Convention against Torture and other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment*; *the Protocol to the Montreal Convention*; *Convention on the Prevention and Punishment of Crimes against Internationally Protected Persons Including Diplomatic Agents*; *International Convention against the Taking of Hostages*; *Convention for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Maritime Navigation*; *Protocol for the Suppression of Unlawful Acts Against the Safety of Fixed Platforms Located on the Continental Shelf*; *International Convention Against the Recruitment, Use, Financing and Training of Mercenaries*; *Convention on the Safety of United Nations and Associated Personnel*; *International Convention for the Suppression of Terrorist Bombings*; *International Convention on the Suppression of Financing of Terrorism*; *Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict*; *International Convention for the Suppression of Acts of Nuclear Terrorism*; *International Convention for the Protection of All Persons from Forced Disappearance*.

²⁰ *Official Records of the General Assembly*, Fifty-fourth Session, Supplement No. 10. (A/751/10).

²¹ *International Convention for the Protection of All Persons from Enforced Disappearance*, adopted on 20 December 2006 during the Sixty-first Session of the General Assembly by Resolution A/RES/61/177. Not yet into force (81 signatories states and 7 parties, as of 15 January 2009).

has complementary jurisdiction.

The current practice, enriched by numerous international conventions on combating terrorism, has created sufficient grounds for considering the question of to what extent the obligation to extradite or prosecute has become a legal obligation as part of jus cogens.

Regional conventions on suppressing some forms of crime began to apply this principle in 1970s. The regional conventions take different approaches to this principle. Some conventions are restricted to criminal prosecution of their nationals due to impossibility to extradite them.²² Other, such as the European Convention on the Suppression of Terrorism Acts of 1977, include the general ‘extradite or prosecute’ clause that is not based only on the non-extradition of the nationals.

The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of 1948 does not include this principle. Article VI of the Convention states that the persons charged with genocide and other related crimes listed in Article III of the Convention shall be prosecuted by a competent tribunal of the State in the territory of which the act was committed or by such international penal tribunal as may have jurisdiction with respect to those Contracting Parties which shall have accepted its jurisdiction. Article VII precludes the possibility to treat the crimes to which the Convention applies as political crimes for the purpose extradition. “The Contracting Parties pledge themselves in such cases to grant extradition in accordance with their laws and treaties in force.”

Extradition treaties. Provisions on extradition or prosecution are contained in numerous multilateral and bilateral agreements. Some states have constitutional bans or restrictions regarding the extradition of their nationals. In such cases the states parties are required to conduct criminal proceedings themselves. Numerous bilateral agreements include discretionary power of the state to either extradite the perpetrator or to conduct criminal proceedings itself.

The European Convention on Extradition of 1957 obliges all member states which chose not to extradite their nationals to prosecute them. This obligation exists only in the case when the state requiring the extradition is willing to do so.²³ The same option is contained in the UN Model Agreement on Extradition.²⁴

---

²² *The Council of Europe's 2001 Convention on Cyber-crime and The Council of Europe's 1999 Criminal Law Convention on Corruption.*

²³ *The European Convention on Extradition (1957), Article 2 (2).*

²⁴ *The United Nations Model Extradition Treaty, (1990). General Assembly Resolution 45/116 of 14 December 1990, (UN. Doc. A/RES/45/116).*

Resolution of the Security Council

The Security Council has adopted, over the past few decades, a number of resolution aimed at combating terrorism. These resolutions only exceptionally include the obligation of states to either extradite or prosecute offenders.²⁵

The Security Council adopted, acting under Chapter VII of the UN Charter, which imposes the obligation on the states to act upon the requests contained in the resolutions.

It is only in the preambles to two resolutions relating to terrorism that the UN Member States are bound to extradite or prosecute perpetrators. First, the UN Security Council Resolution 1267 of 15 October 1999,²⁶ which addresses the situation in Afghanistan in order to impose sanctions against individuals and legal entities associated with Al-Qaeda, recalls the relevant international counter-terrorist conventions “and in particular the obligations of parties to those conventions to extradite or prosecute terrorists.”

Second, the UN Security Council Resolution 1333 of 19 December 2000,²⁷ which also pertains to the situation in Afghanistan and Al-Qaeda, uses the same wording to remind of the relevant international counter-terrorist conventions “and in particular the obligations of parties to those conventions to extradite or prosecute terrorists.”

Third, the UN Security Council Resolution 1566 of 8 October 2004 condemns terrorism as one of the most serious threats to international peace and security and invites the UN Member States to cooperate in combating terrorism.²⁸ The states are urged to extradite or prosecute alleged perpetrators in compliance with their obligations under international law. Since the Member States are herein “called on” and not obliged, it is questionable whether these resolutions have binding power even though they were passed in keeping with Chapter VII of the Charter.

Customary International Law

Although international legal texts do mention the existence of the customary rule *aut dedere aut judicare* for some particularly heinous crimes, the analyses of these claims are sparse (International Law Commission, 2009:8).²⁹

---

²⁵ See: Plahta, M., (2001). *The Lockerbie Case: the role of the Security Council in enforcing the principle aut dedere aut judicare*, European Journal of International Law, Vol. 12, Issue 1, pp. 125-140.

²⁶ *UN Security Council Resolution 1267* (1999).

²⁷ *UN Security Council Resolution 1333* (2000).

²⁸ UN have called on states to fully cooperate in combating terrorism, especially with the states where terrorist act have been committed or against whose citizens such acts have been committed, in compliance with their obligations under international law, and in order to find the perpetrators, deny them shelter, and bring them to justice, in keeping with the extradite or prosecute principle.

²⁹ International Law Commission (2009). *The Obligation to Extradite or Prosecute (Aut dedere aut Judicare)*, Amnesty International, p. 8.

Any analysis would have to clarify three questions. First, if there is such a customary rule with respect to some international criminal offences. Second, if there is an internationally legal obligation *aut dedere aut judicare* for all international criminal offences. Third, if the obligation to either extradite or prosecute the perpetrator entails the violation of *jus cogens* norms.

In order to answer these questions, an extensive analysis of national practices would be necessary, along with an analysis of judicial practice of international courts and examples of contradictory decisions on identical legal situations would frequently be encountered. The existence of customary rule would have to be evidenced by a case-by-case analysis depending on which category each individual offence belongs to.

This question, as previously mentioned, is dealt with by the International Law Commission and the work is still in progress, so that at present it is not possible to affirmatively respond to the questions of whether and to what extent the states regard the obligation to extradite or prosecute as an obligation under customary international law.

The reports submitted to the International Law Commission show that some states claimed that the obligation to extradite or to prosecute does not exist outside international treaties, whereas others have taken the view that the rules of customary international law cannot be ruled beforehand with respect to certain categories of crimes and that that call for further research on the part of the Special Rapporteur.³⁰

The decision of the International Tribunal in The Hague regarding the obligation of criminal prosecution or extradition in the case of *Belgium vs. Senegal*³¹ was that the states were obliged to either prosecute criminal offences themselves or to extradite the offenders, but that these obligations do not have the same weight.³² However, this decision concerns only the obligations under the UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading

---

³⁰ See: International Law Commission (2009). *The Obligation to Extradite or Prosecute (Aut dedere aut Judicare)*, Amnesty International, pp. 20-22.

³¹ On 19 February 2009, the Kingdom of Belgium (henceforth: Belgium) filed an application with the Register of the Court for instituting proceedings against the Republic of Senegal (henceforth: Senegal) concerning the dispute relating to "Senegal's compliance with the obligation to prosecute Mr Hissène Habré (the former president of the Republic of Chad) or to extradite him to Belgium for criminal proceedings." Belgium based its application on the *UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment* of 10 December 1984 (henceforth: the Convention), as well as on customary international law. The decision of 20 July 2012.

³² See: Adenas, M., Weatherall, Th., (2013). *International Court of Justice: Questions Relating to the obligation to extradite or prosecute (Belgium v. Senegal)*, Judgement of 20. July 2012, Vol. 63, Issue 3, pp. 753-769. However, if the state in whose territory the suspect is found has received an extradition request in any of the events envisaged by the provisions of the Convention, it may be relieved of its obligation to prosecute by complying with the request. This implies that the choice between extradition and prosecution based on the Convention does not mean that the two alternative choices are to be given the same weight. Extradition is an option which the Convention offers to the state, whereas prosecution is an international obligation, the infraction of which entails international liability of the state.

Treatment or Punishment of 10 December 1984.

The Principle aut dedere aut judicare and extradition

Most international conventions dealing with international crimes contain special provisions binding the state in whose territory the offender is located to either prosecute (forum deprehension) or to extradite the person suspected of having committed an international crime (aut dedere aut judicare). Thus, for example, the International Convention for the Suppression of International Bombings, adopted by the UN General Assembly on 15 December 1977, Article 8, binds the state in the territory of which the alleged offender is found to submit the case without undue delay to its competent authorities for the purpose of prosecution unless it decides to extradite the offender, regardless of whether the offence was committed in its territory or not.

This principle, enshrined in international conventions, is not sufficient legal basis for extradition. Extradition depends on the existence of bilateral or multilateral extradition treaties. Extradition is an alternative to direct foreign jurisdiction.³³

Extradition is a formal process by which a state surrenders a suspected or accused fugitive for the purposes of prosecution or punishment. The main objective of extradition is to prevent the accused from avoiding the punishment or prosecution by crossing the border.

Extradition should be distinguished from the submission of the accused to the international criminal court. Extradition is carried out under conditions determined by an agreement between the states in question, whereas the submission of the accused to the international criminal court is an unconditional international obligation of a state and cannot be excluded or restricted by national regulations.

National legislations of the states provide for the extradition procedure, as well as conditions under which it is permitted or prohibited. The most common reasons for prohibiting extradition include: lack of identity norms, political nature of the criminal offence, possibility of pronouncing certain sentences, and the citizenship of the person whose extradition is demanded. Some states have constitutional or statutory provisions prohibiting extradition of their own nationals to other states for trial. In such cases, they themselves carry out the proceedings for trying criminal offences for which the extradition is sought.

Extradition has never become an international legal obligation of states under international custom. Rules governing extradition between states

---

³³ See: Ryngaert, C., (2006). *Universal Jurisdiction in an ICC Era: A Role to Play for EU Member States with the Support of the European Union*, European Journal of Crime, Criminal Law & Criminal Justice., Vol. 14, Issue 1, pp. 46-80.

are guided by international treaties³⁴ and when there is no such a treaty, the statutory provisions of the requested state are applied.³⁵

It is highly probable that the principle *aut dedere aut judicare* presents an obligation *erga omnes* if applied to an infraction which presents a universal crime.³⁶ But since this principle has been established by international conventions it is only applicable among the states parties to the conventions, regardless of the nature of the international crime, which may even constitute a crime under customary international law, and between the states which have concluded an extradition treaty.

Conclusion

Finally, we can conclude that the principle *aut dedere aut judicare* is still in a stage of development. Its existence cannot be denied. However, its existence does not imply the obligation of state to act according to it. The principle *extradite or prosecute* means that there is a legal obligation of states to either prosecute the perpetrators of certain criminal offences with transnational or international characteristics, or to extradite them to the state which is willing to do so. But the obligations imposed by this principle do not have the same weight. The extradition of the accused is an option offered to the states, whereas criminal prosecution of the perpetrators of certain crimes is an obligation the violation of which is an international illegal act and entails international liability of the state. This principle is recognized in numerous international conventions. But despite the fact that they prescribe it, the conventions in which it is enshrined do not present sufficient legal basis for extradition. In order to implement extradition as a formal process of extraditing a defendant it is necessary to ensure the existence of a special extradition treaty that obliges the state to act upon it. This applies to all offences regardless of their nature.

References

1. Abass, A., (2006). *The International Criminal Court and Universal Jurisdiction*, International Criminal Law Review, Vol. 6, Issue 3, pp. 349-385.
2. Adenas, M., Weatherall, Th., (2013). International Court of Justice:

³⁴ The most important international treaties providing for this subject matter can be divided into the following categories: treaties adopted within the UN, treaties adopted within the Council of Europe, treaties adopted within the European Union, and other regional and bilateral treaties.

³⁵ In Bosnia and Herzegovina, this subject matter is provided for by the *Act on International Legal Assistance in Criminal Matters* (The Official Gazette of Bosnia and Herzegovina, no. 53/09).

³⁶ See: Bassiouni, C. M., (1996). *International Crimes: Jus Cogens and Obligatio Erga Omnes*, Law and Contemporary Problems, vol. 59, pp. 63-74.

- Questions Relating to the obligation to extradite or prosecute (Belgium v. Senegal)*, Judgement of 20. July 2012, Vol. 63, Issue 3.
3. Beigbeder, Y., (2005). *International Justice against Impunity: Progress and New Challenges*, Boston, Martinus Nijhoff Publishers.
  4. Bassiouni, M. C., Wise, E. M., (1995). *Aut Dedere Aut Judicare: The Duty to Extradite or Prosecute in International Law*, Boston, Martinus Nijhoff Publishers.
  5. Bassiouni, C. M., (1996). *International Crimes: Jus Cogens and Obligatio Erga Omnes*, Law and Contemporary Problems, Vol. 59, pp. 63-74.
  6. Galicki, Z., (2004). *The Obligation to Extradite or Prosecute ("aut dedere aut judicare") – Annex*, International Law Commission, Report on the work of its fifty-sixth session (3 May to 4 June and 5 July to 6 August 2004), General Assembly, Official Records Fifty-ninth Session, Supplement No. 10 (A/59/10, Preliminary remarks.
  7. *General Assembly Resolution 61/34 of 4 December 2006*, United Nations, Report of the International Law Commission Fifty-ninth session, (7 May-5 June and 9 July-10 August 2007) Supplement No. 10 (A/62/10).
  8. Degan, V., Đ., Pavišić, B., Beširević, V., (2011). *Međunarodno i transnacionalno krivično pravo*, Pravni fakultet Union i Službeni glasnik, Beograd.
  9. International Law Commission, (2009). *The Obligation to Extradite or Prosecute (out dedere aut judicare)*, Amnesty International.
  10. Pavišić, B., (2012). *Kaznena djela po međunarodnom pravu*, Anali Pravnog fakulteta u Zenici, Vol. 5, No 10, pp. 13-50.
  11. Paust, J. J., (2011). *Genocide In Rwanda - State Responsibility To prosecute Or Extradite, And Nonimmunity For Heads Of State And Other Public Officials*, Houston Journal of International Law, Vol. 34, Issue 1, pp. 57-85.
  12. Plahta, M., (2001). *The Lockerbie Case: the role of the Security Council in enforcing the principle aut dedere aut judicare*, European Journal of International Law, Vol. 12, Issue 1, pp. 125-140.
  13. Plahta, M., (1999). *Aut Dedere Aut Judicare: An Overview of Modes of Implementation and Approaches*, Maastricht Journal of European and Comparative Law, Vol. 6, No. 4, pp. 332.
  14. Ryngaert, C., (2006). *Universal Jurisdiction in an ICC Era: A Role to Play for EU Member States with the Support of the European Union*, European Journal of Crime, Criminal Law & Criminal Justice, Vol. 14, Issue 1.

Принцип транснационалног кривичног права „изручи или кривично гони“

Апстракт: Предмет рада је принцип „изручи или кривично гони“. Његова суштина састоји се у обавези државе да или сама кривично гони починиоца тешких кривичних дела или да га изручи држави која то хоће. Овај принцип је еволуирао од двоструке у троструку алтернативу: а) изручи или казни; б) изручи или кривично гони, и ц) изручи или кривично гони или предај међународном суду. Ипак, он није створио обавезу државама за безусловну екстрадицију починилаца тешких кривичних дела, која се спроводи само у случају постојања уговорне обавезе између држава. С друге стране, изручење окривљеног међународним кривичним судовима је безусловно.

Принцип добија на значају појавом међународних конвенција у циљу сузбијања транснационалног организираног криминала. Аутор је истражио текстове који се односе на историјат развоја овог принципа и на његов садржај, анализирао и компарирао прикупљену грађу, те је довео у везу са другим принципима транснационалног кривичног права. Након тога је заузео властите ставове у вези са принципом „изручи или кривично гони“.

Кључне речи: изручи или кривично гони, *aut dedere aut judicare*, *extradite or prosecute*, предаја међународном суду, обавеза, конвенција, принцип.

Доц. др Миле ШИКМАН*
Висока школа унутрашних послова, Бања Лука
Република Српска, БиХ

UDK- 343.53 (497.15)
Прегледни научни рад
Примљено: 10.08.2013.

Структура и облици испољавања привредног криминала у Републици Српској

Апстракт: *Општеприхваћено је становиште да привредни криминал вишеструко угрожава друштвено-политичко-економски амбијент. Нема дилеме да кривична дјела привредног криминала директно утичу на економску политику, чиме се нарушава привредна и политичка стабилност, а самим тим узрокују се и неминовне социјалне тензије, што се негативно одражава на цијелокупно друштво. Подаци о привредном криминалу, а нарочито о материјалним последицама које проузрокује (мјерене милионима, па чак и милијардама евра), узимајући у обзир и тамну бројку овог криминалног феномена, остављају забрињавајући утисак. Поред наведеног, а као посебно друштвено опасно, испољавају се они облици привредног криминала које карактерише организовано криминално дјеловање. Такве криминалне дјелатности по правилу за последицу имају већу имовинску и материјалну штету, а често су њихови извршиоци из виших друштвених слојева (криминал бијелог оковратника), јавних органа или других политичких структура. Дакле, последице привредног криминала су вишеструке по друштво: оне директно утичу на економски систем и буџетску политику. Овакви негативни трендови нису заобили ни подручје Републике Српске. Због тога је од изузетне важности правилно сагледати статистику овог криминалног феномена, тј. структуру понашања кроз која се испољава привредни криминал, затим промјене у његовом обиму и дистрибуцији (динамику), као и облике испољавања (типологију) привредног криминала, водећи рачуна о груписању различитих врста привредног криминала, на основу заједничких особина, у одговарајуће групе. У том смислу у раду смо сагледали структуру и облике испољавања привредног криминала у Републици Српској.*

Кључне ријечи: *привредни криминал, етиологија, феноменологија, динамика, статика, типологија.*

---

* E-mail: nacelnik@educationmuprs.ors

Увод

Привредни криминал, као и остали облици криминала, јесте друштвено негативна и санкционисана појава која обухвата све облике криминалних активности којима се проузрокују кривичноправно релевантне последице како у односу на цјелокупан привредни систем, тако и у погледу појединих његових битних елемената, односно врше кривична дјела у вези привредне дјелатности, или је чак сама привредна активност у потпуности или дјелимично криминалног карактера, без обзира на врсту права својине и других права која се извршењем кривичних дјела повређују или угоржавају (Алексић, Шкулић, Жарковић, 2004:255). Привредни криминал карактерише изузетна промјенељивост облика испољавања, што је и сасвим логично, због његове условљености новонасталим друштвено-економским и политичким односима у којима се неминовно стварају услови за промјене и појаву нових појавних облика. Због тога постоји потреба перманентног праћења ове проблематике ради измјене закона и усаглашавања дефиниције привредног криминала са његовим садржајем и карактеристикама у одређеном периоду друштвеног развоја, како на националном, тако и на међународном плану, с обзиром да све више, кроз одговарајуће организоване форме, добија интернационалну димензију. Несклад између теорије и праксе посебно је дошао до изражаја у земљама у којима су се својински односи мијењали брже од закона, тако да се исти деликт различито третирао зависно од тога да ли је нападнут приватни или друштвени капитал.¹ Исто тако, различити теоријски приступи у одређивању привредног криминала подразумјевају схватање привредног криминала са аспеката различитих наука. Разлог томе је што се ради о вишедимензионалном друштвеном феномену, што имплицира потребу мултидисциплинарног приступа у схватању појма привредног криминала, како би се што боље спознао овај феномен и унапредиле методе откривања и истраге кривичних дјела привредног криминала.² Проблематика схватања привредног криминала има за последицу термилошке недоумице које се појављују у литератури у вези са овим феноменом.³

¹ Тако је нпр. до средине деведесетих година прошлог вијека у Републици Српској и Босни и Херцеговини одузимање и присвајање друштвене имовине било третирано као привредни криминал, што значи да су у то време и кривична дјела против имовине, ако су извршена на штету друштвене имовине, сматрана привредним криминалом (Бошковић, 2009).

² У том контексту привредни криминал посматра се истовремено са више аспеката, као што су: криминалистички, криминолошки, правни, социолошки, политички, међународноправни и други. Наравно да се ради о сродним наукама, али које одређивању привредног криминала приступају са свог предмета проучавања, што у одређеној мјери доводи до различитог схватања привредног криминала. Међутим, поред тих различитости, које су првенствено теоријског и методолошког карактера, постоје и одређене сличности, што свакако доприноси изучавању феномена привредног криминала.

³ При дефинисању основних појмова користе се значења и изрази који су чисто економског карактера,

Различито друштвено-економско и политичко уређење на националном нивоу такође представља проблем схватања привредног криминала. Наиме, привредни криминал појављује се у свим земљама, како у развијеним, слабије развијеним, земљама у транзицији, тако и у неразвијеним земљама; он има изузетну способност да користи повољне услове за своје инфилтрирање и да се вешто прилагођава конкретној друштвеној, политичкој, економској и другој ситуацији, не само унутар једне земље, него и на међународном плану. Исто тако, различито друштвено-економско и политичко уређење земаља условљава и манифестовање различитих форми привредног криминала. Управо због тога присутна су и различита схватања привредног криминала, по којима одређене друштвено негативне појаве у једној земљи представљају привредни криминал, док такве криминалне активности у другој земљи немају такву квалификацију.⁴ Такође, битно је навести да дефинисање привредног криминала отежавају различити судски и тужилачки системи у појединим државама, али и различити приступи истражним методима и активностима које се предузимају у циљу откривања и доказивања кривичних дјела привредног криминала.

Поред наведеног, када говоримо о привредном криминалу, у последње вријеме до изражаја долази једна посебна врста криминала која је директно повезана са криминалом у привредно-економском пословању, а то је корпоративни криминал (криминал корпорација).⁵ Имајући у виду суштину корпоративног пословања и управљања (тежња ка стицању про-

---

те су неопходна знања и из те области. Тако су у употреби различити термини са одређеним садржајем, као што су: „економски криминал“, под којим се подразумјева криминал који врше предузећа, а на штету грађана или других предузећа или државе; „социо-економски криминал“, који обухвата криминал који врше лица на високим привредним, државним или друштвеним позицијама (криминал „бијелог оковратника“); „криминал у привреди“, који врше поједина лица, а на штету привредних предузећа; „криминал пословних предузећа“, под којим се подразумева криминал транснационалних компанија, који се свуда у свијету данас истиче као најопаснији вид економског криминала, јер се њиме подривају темељи националних економија и за жртву често има не само масу грађана, већ и читаве државне економије (Давидовић, 1982:396).

⁴ Уважавајући ову чињеницу, поједини теоретичари који се баве овом проблематиком искључиво се везују за матичне земље. .

⁵ Концепт корпоративног криминала нагло се развио последњих тридесетак година с повећањем броја корпорација које учествују у привредном и јавном животу. Посебно је до изражаја дошла спознаја да корпорације у оквиру своје основне дјелатности могу дјеловати и противзаконито, наносећи штету држави, али и друштву у цјелини. Суштина корпоративног криминала огледа се у планираним незаконитим дјелатностима у оквиру легалног пословања, у намјери увећања профита директним или индиректним кршењем закона. Такве околности одговорна лица у корпорацији или менаџери вјешто користе, што доводи до тога да многе незаконите радње није могуће подвести под постојеће инкриминације, при чему учиниоци користе свој статус за избјегавање одговорности. Заправо, овај вид криминала може се сматрати пригодним криминалом, с обзиром да криминална активност корпорација није њихова основна дјелатност, већ пословни субјекти који иначе законито послују, када им се укаже одговарајућа прилика, заједнички и плански врше одређени вид криминалне дјелатности коју можемо сматрати корпоративним криминалом (Ђурђевић, 2003).

фита), те обим њихове дјелатности, може се претпоставити колика штета се наноси нелегалним дјелатностима и колики значај има корпоративна безбедност (Петровић, Синковски, 2012:88). Поред наведеног, корпоративни криминал данас има доминантно изражен међународни карактер, с обзиром на све веће присуство мултинационалних корпорација, што додатно отежава кривичноправну реакцију на овај облик негативног друштвеног дјеловања. Исто тако, у данашњем времену глобалног капитализма, напредног технолошког развоја, укључујући развој електронске трговине (*e-commerce*), може се очекивати додатни раст корпоративног криминала. Такође, корпоративни криминал показује чврсту повезаност са другим врстама кривичних дјела, а нарочито с криминалом „бијелог оковратника“, привредним криминалом и организованим криминалом. Често постоји неразликовање ових криминалних феномена, што утиче на истраживање корпоративног криминала (Шикман, 2013). Подручја у којима се врше криминалне радње корпорација су хетерогена, при чему се корпоративни криминал обично испољава у областима привредног пословања као што су утаја пореза, проневијера, фалсификовање новца, злоупотребе стечаја, банкарске преваре, фалсификовање пословних књига, прање новца⁶ итд. (Berg, 2008).

Дефинисање привредног криминала

Дефинисање привредног криминала представља основни методолошки приступ у схватању и разумјевању овог криминалног феномена. У том смислу присутни су различити приступи, при чему је за кривичноправно реаговање посебно значајан кривични (материјално-правни и процесноправни) аспект. Основну компоненту кривичноправних аспеката криминала у привредно-финансијском пословању представља одређење кривичних дјела привредног криминала у кривичним законима. Међутим, ово је једно од сложених питања из више разлога. Потешкоће ствара не само одређење кривичних дјела привредног криминала, већ и квалификације таквих дјела, прије свега његових тешких облика. У домаћој литератури присутна су различита схватања појма привредног криминала. То потиче од чињенице да су покушаји дефинисања овог појма чињени у

⁶ Прање новца је универзални друштвени феномен који постаје све актуелнији са тенденцијом даљег испољавања. Ради се о криминалној активности коју карактерише пре свега висок степен друштвене опасности (Врховшек, 2010; Тањевић, 2010). Глобална природа, флексибилност, могућност коришћења најновијих технолошких достигнућа и доступност великог броја ресурса такође карактеришу овај вид криминала. Обично се апострофира да је профит као мотив заједнички именоватељ за различите облике криминалних активности, што дефинише главне правце и средства за његово сузбијање. Имовински мотивисан, организовани криминалитет је данас један од најопаснијих видова криминалитета који, заједно са корупцијом, представља ракану сваке државе (Маринковић, 2010; Мијалковић, 2012).

различитим временским периодима, са различитих полазних позиција и у различите сврхе, при чему треба имати у виду и чињеницу да је друштвена својина била доминантан облик својине у економским односима и да још није постојао плурализам својинских односа који је данас присутан (Бошковић, 2009). Почетни кораци у овом погледу кретали су се у оквиру формално правних критеријума, тј. полазило се од систематизације појединих кривичних дјела по појединим групама у кривичном закону. Будући да је формални критеријум доминирао, проблем се сводио на оквиру кривичног закона и његову систематику.⁷ Почетком деведесетих година прошлог вијека такође су присутне дефиниције појма привредног криминала чији је садржај обухватао и имовинска кривична дјела извршена против економског система, односно имовински криминал у привреди. Ипак, дефиниције појма привредног криминала из претходног периода не могу бити прихваћене, јер су се углавном односиле на друштвену својину и као такве не одговарају постојећим друштвено-економским односима које карактерише плурализам својинских односа.⁸ Све то је наметало потребу за једном савременом дефиницијом привредног криминала која ће одражавати реалност у постојећим економским односима и односити се на све присутне облике својине (Васић, 2010).⁹

⁷ Доминантна схватања у том периоду долазила су од угледних кривичара као што су Никола Срзентић, Драгољуб Димитријевић, Владимир Бајер и других. Тако проф. Никола Срзентић дефинише привредни криминал као „кривична дјела која Кривични законик предвиђа као привредна кривична дјела“ (Срзентић, 1954). Међутим, сама систематизација кривичних дјела у Кривичном законнику није била довољна да би се свеобухватно дефинисао појам привредног криминала. Према проф. др Драгољубу Димитријевићу, проблем се такође своди на дефинисање привредног кривичног дјела под којим сматра „дјела управљена против организовања, управљања и функционисања привредног система“ (Димитријевић, 1954). Проф. др Владимир Бајер такође дефинише привредно кривично дјело и своју дефиницију назива социолошком. По тој дефиницији, „привредно кривично дјело је свако кривично дјело почињено на штету народне имовине у вршењу привредне активности, односно она дјела која су почињена у циљу незаконитог личног богаћења на штету друштвене својине, нарочито злоупотребом положаја који се заузима у привредном животу или административној организацији“ (Бајер, 1962; Васић, 2010).

⁸ У ранијем периоду објекат напада кривичних дела привредног криминала је била друштвена својина, па је то и сматрано суштином појма привредног криминала. С тим у вези, једна од најприсутнијих дефиниција била је она која је под појмом привредног криминала подразумевала сва кривична дјела која су извршена на штету друштвене својине. Ова дефиниција је веома широко одређивала појам привредног криминала, па се није могла апсолутно прихватити ни са теоријског ни са практичног становишта, без обзира на то што су криминално-политички разлози условљавали овакво схватање, сматрајући да је то у функцији ефикасније заштите друштвене својине. Међутим, поред ове, постојале су и друге дефиниције које су у ужем смислу одређивале појам привредног криминала, будући да су под привредним криминалом подразумевале само кривична дела против привреде, односно дела усмерена против организовања, управљања и функционисања привредног система земље.

⁹ Поступак власничке трансформације, који је још у току, довео је до афирмације других облика својине, односно до плурализма својинских односа у економском систему. Привредну делатност кроз разне облике својине, уз све више присутну приватну својину, обављају предузећа, друга правна лица и предузетници, с тим што јавна предузећа још увек најчешће послују средствима у државној својини. Још једна битна карактеристика данашњег економског система лежи у чињеници да договорна економија постаје прошлост, а да привредна делатност све више добија

Са становишта актуелних промена савремену дефиницију даје професор Божидар Бановић, према коме привредни криминал чине сва деликтна понашања, и чињења и нечињења, која настају у економским односима и у вези са тим односима од стране правних, као и физичких лица која, као субјекти тих односа, располажу одговарајућим овлашћењима према имовини на којој се ти односи заснивају, а чијим се деликтним понашањима непосредно наноси штета тој имовини и повређују или угрожавају привредни односи (Бановић, 2002). Анализом садржаја ове дефиниције може се закључити да овај аутор у појам привредног криминала, поред кривичних дјела, сврстава и привредне преступе и прекршаје, док у субјекте одговорности убраја и правна лица. Ипак, овакав став је прилично широк с обзиром на кривична дјела против привреде и службене дужности која су предвиђена у кривичним законима и која, као таква, спадају у област привредног криминала, док кривични закони не садрже привредне преступе и прекршаје као посебну врсту деликата за које, поред физичких, могу да одговарају и правна лица, с тим да је присутна тенденција да се регулише и кривична одговорност правних лица,¹⁰ што није ништа друго него замјена за привредне преступе, јер се против правних лица не може изрећи казна затвора.

тржишни карактер, што је свакако од одређеног утицаја у склопу одређивања понашања која треба да буду обухваћена појмом привредног криминала. Самим тим дошло је и до повећања броја субјеката који се појављују у привредном пословању, као и до проширења круга лица која су обухваћена појмом одговорног лица (Бошковић, 2009). Наведене промјене битно утичу на потребу дефинисања појма привредног криминала и на његово свеобухватно одређивање у складу са актуелним друштвено-економским односима у земљи.

¹⁰ Раније је у правној науци био присутан став да правно лице не може бити субјект кривичног дјела, пре свега због постојања начела субјективне индивидуалне одговорности (*nulla poena sine culpa*) и неприхватљивости колективног кажњавања. У теорији постоје три става о кривичној одговорности правних лица. Први је да не постоји не само кривична, већ и свака друга одговорност правног лица. Други став је да не постоји кривична одговорност правног лица, али да постоје други облици казнене одговорности (одговорност за прекршаје или привредне преступе). Према трећем ставу, кривична одговорност правног лица је оправдана и неопходна (Игњатовић, 2007). Због тога се у правним системима европских и северноамеричких држава појавила потреба за увођењем кривичне одговорности правних лица. У земљама региона, Словенија, Хрватска, Србија и Црна Гора су одговорност правних лица за извршена кривична дјела регулисале доношењем посебних закона о кривичној одговорности правних лица, док је Босна и Херцеговина ово питање регулисала унутар постојећег кривичног закона. Дакле, без обзира на став појединих земаља и стару максиму *societas delinquere non potest*, многе земље на посредан начин прихватају одговорност правног лица (Шупут, 2009). Увођење одговорности правног лица за кривична дјела заиста има смисла. Многе дјелатности које се предузимају у име и за рачун правног лица су противправне, њима се крше забране садржане у одговарајућим прописима или се не поступа по обавезама које из њих произлазе, и на тај начин се за друштво проузрокују многе штетне последице, прије свега материјалне природе, које су често опасније за друштво од оних које настају извршењем кривичног дјела. Због тога би требало конституисати неки облик кривичне одговорности, прилагођен специфичној природи правног лица као субјекта кривичног дјела. Према једном схватању, одговорност правног лица везивала би се за кривичну одговорност физичког лица које је дјеловало у име и за рачун правног лица (тзв. изведена одговорност), док је према другом схватању одговорност правног лица за кривична дјела аутономна, самостална и не може се изједначити са субјективном одговорношћу.

Плурализам својинских односа у привредној и ванпривредној делатности утицао је и на проширење круга субјеката који се могу појавити као учиниоци кривичних дјела привредног криминала, што се директно одразило и на ново значење израза одговорно лице у односу на претходну формулацију. Нови садржај израза одговорно лице управо утиче и на подједнаку заштиту свих присутних облика својине укључених у економски систем и доприноси проширењу круга учинилаца који се као одговорна лица могу појавити код кривичних дела против привреде и службене дужности. Такође, узимајући у обзир све промене у друштвено-економским односима које су од утицаја за одређивање појма привредног криминала, проф. др Мићо Бошковић сматра цјелисходном и одговарајућом за потребе изучавања привредног криминала следећу дефиницију: привредни криминал обухвата оне видове криминалног понашања и делатности лица која имају одређени положај и овлашћења у економским, односно привредним односима и у области вршења службене дужности (привредна и ванпривредна делатност), које су усмерене против привредног система земље, и којима се прибавља противправна имовинска корист, односно наноси штета имовини којом се послује, без обзира на заступљене облике својине, и као такви су кривичним законима предвиђени као кривична дела (Бошковић, 2009).

Облици испољавања привредног криминала у Републици Српској

У савременој криминолошкој теорији, у циљу што потпуније конкретизације теоријских истраживања, посебна пажња се посвећује класификацији кривичних дјела и учинилаца. С тим у вези потребно је одредити која кривична дјела спадају у област привредног криминала и који су то савремени облици привредног криминала и под која кривична дјела се могу подвести. Такође је потребно сагледати и анализирати савремене криминалистичке методе, могућности њихове примјене и нужности коришћења класичних метода у спречавању и сузбијању новијих облика привредног криминала, као и ефикасност ових метода у откривању, разјашњавању и доказивању кривичних дјела из ове области. Питање класификације криминала уопште, а потом и појединих форми испољавања, јесте доста сложено питање и захтјева да се унапријед јасно одреде критеријуми подјеле. У том смислу, а за потребе овог рада, одредјелили смо се за законску класификацију¹¹, тј. класификацију кривичних дјела

---

¹¹ Наиме, кривични закони одређују која се дјела у одређеном тренутку и у датом друштву сматрају криминалним. У посебном дијелу кривичног права груписана су поједина од тих дјела према објекту коме се пружа кривичноправна заштита. Тако се, на пример, може разликовати имовински

по критеријумима које пружа кривично законодавство Републике Српске. Тако, према *Кривичном закону Републике Српске (Кривични закон, 2003)*, кривична дјела привредног криминала се углавном могу класификовати у двије основне групе – кривична дјела против привреде и платног промета и кривична дјела против службене дужности. При том треба водити рачуна да су учиниоци ових кривичних дјела углавном одговорна и службена лица, али и да поједина кривична дјела из области привредног криминала може извршити свако лице, с тим да се извршењем ових кривичних дјела прибавља противправна имовинска корист. У том склопу треба сагледати и кривична дјела из области савременог привредног криминала, при чему треба констатовати да се та кривична дјела могу подвести под постојећу кривичноправну регулативу, јер су у међувремену прописана и нека нова кривична дјела управо зато да би сви ти облици могли бити обухваћени кривичним прогоном. То указује на нужност истраживања савремених облика привредног криминала како би се могло сагледати да ли има потребе за новим инкриминацијама у овој области.

Када је ријеч о посебном дјелу кривичног законодавства, темељна питања у вези са привредним криминалом су: да ли описи постојећих кривичних дјела обухватају све облике овог криминала; одговарају ли санкције које су за њих предвиђене потреби за сузбијањем тог облика криминалитета, и није ли кривично право инкриминишући поједине облике привредног криминала дошло у сукоб с темељним начелима кривичног права (Бошковић, 2009). При томе, све модерне правне државе иду за тим да до значајне мјере хармонизују своје системе, избегавајући, ипак, потпуну унификацију, како би се очувала специфичност сваког националног права узрокована посебним приликама сваке државе. Усклађивање је потребно и ради дјелотворности међународне правне помоћи која је отежана ако између појединих националних система постоје превелике дивергенције. Да би удовољила тим захтјевима, савремена кривична законодавства већ су у значајној мјери трансформисала своје кривичноправне институте и поједине описе кривичних дјела. У том контексту, на подручју материјалног кривичног права предлаже се прецизније одређивање кривичних дјела у вези са организованим криминалом, те поштрење репресије према учиниоцима. Неке од тих могућности имале би и процесноправни ефекат (Симовић, 2005). У основи, може се рећи да постоји не-

---

од привредног, или пак политичког криминала. Ову подјелу треба схватити доста условно: прво – одређене врсте криминала се не поклапају са групама кривичних дјела у посебном дијелу, и друго – кривичноправне норме које предвиђају кажњавање одређених радњи све више се налазе у тзв. допунском кривичном законодавству. Класификације засноване на законским критеријумима, иако им се могу ставити броји приговори (прије свега да имају ограничену вриједност, јер нису створене да омогуће криминолошко проучавање), имају велики значај, нарочито ако тако криминални феномен непосредно повезују са инкриминисаним понашањима (Игњатовић, 2007).

колико група кривичних дјела везаних за привредни криминал. Потребно је напоменути да су данас ријетка европска кривична законодавства која посебно, у оквиру издвојене законске групе инкриминација штите област привреде. Она то углавном чине у посебном кривичном законодавству. Уређивање ових деликата у основном кривичном законодавству била је карактеристика ранијих социјалистичких законодавстава која су посебну пажњу посвећивала кривичноправној заштити привредних односа. Такав приступ у односу на ово питање имало је и кривично законодавство Републике Српске, а и сада постоји консензус о потреби постојања посебне групе дјела посвећених искључиво заштити привредног и монетарно-финансијског система, бар у једном одређеном времену. Санкције и мјере за кривична дјела привредног криминала су врло важно кривичноправно питање које посебно карактерише ова кривична дјела. Извршењем појединих кривичних дјела против привреде и платног промета остварују се различите конкретне посљедице на нападнуте објекте, или на поједине ситуације везане за привредно пословање. Те посљедице се очитују у неизвршењу неких привредних задатака, у ометању нормалног функционисања привредних дјелатности, изазивању поремећаја у финансијском систему итд. Међутим, преко ових појединачних посљедица остварује се и општа посљедица кривичних дјела из ове групе – угрожавање постојећих привредних односа и платног промета у Републици Српској, односно њена економска стабилност.

Кривична дјела из главе XXIV *Кривичног закона Републике Српске* могуће је распоредити у више група по различитим критеријумима (нпр. према непосредном објекту заштите; према критеријуму учинилаца – на општа и посебна; према тренутку довршења – на формална и материјална; према специфичностима радње чињења – на једноставна и сложена итд.), а најбољи показатељ њихових међусобних сличности и разлика су ужи заштитни објекти (материјални критеријум). Према непосредном (ближем или ужем) објекту заштите, сва кривична дјела (укупно 36), по *Кривичном закону Републике Српске* из главе XXIV против привреде и платног промета могу се подијелити у шест група: 1) кривична дјела фалсификовања (Фалсификовање или уништавање пословних или трговачких књига или исправа, Фалсификовање и употреба хартија од вриједности, Фалсификовање кредитних картица и картица за безготовинско плаћање, Фалсификовање знакова за вриједност, Прављење, набављање и давање другом средстава за фалсификовање и Фалсификовање знакова за обиљежавање робе, мјера и тегова); 2) кривична дјела у вези са стечајем (Злоупотреба лажног стечаја, Проузроковање стечаја несавјесним пословањем, Повреда равноправности у обављању привредне дјелатности, Злоупотреба у стечајном поступку или поступку принудног пора-

внања и Оштећење или повлашћивање повјерилаца); 3) кривична дјела повреде тржишног такмичења (Стварање монополистичког положаја на тржишту); 4) кривична дјела у тржишном пословању (Злоупотреба овлашћења у привреди, Несавјесно привредно пословање, Пословна превара, Закључење штетног уговора, Неовлашћено примање поклона или дарова, Неовлашћено давање поклона или дарова, Одавање и неовлашћено прибављање пословне тајне, Одавање и коришћење берзанске тајне, Упад у компјутерски систем, Неовлашћена употреба туђе фирме, узорка или модела и Неовлашћена употреба туђег проналаска); 5) кривична дјела у вези са производњом и трговином (Прање новца, Недозвољена трговина, Обмањивање купца, Обмана при добијању кредита или других погодности, Недозвољено бављење банкарском дјелатношћу, Издавање хартија од вриједности без покрића и Издавање чека и средстава безготовинског плаћања без покрића); 6) остала кривична дјела (Утаја пореза и доприноса, Лажна пореска исправа, Подношење лажне пореске пријаве, Спречавање пореског службеника у обављању службене дужности, Напад на пореског службеника у обављању службене дужности и Неправилно издвајање средстава правних лица (Бошковић, 2009)). Поред наведеног, обично се под кривичним дјелима привредног криминала сматрају и кривична дјела против службене дужности. Кривична дјела против службене дужности представљају различите облике и видове злоупотребе службеног положаја и јавних овлашћења у вршењу службене дужности од стране службених или одговорних лица као носилаца тих овлашћења. Овим инкриминацијама се настоји обезбедити исправност, целисходност, ефикасност и законитост у раду државних органа који врше јавна овлашћења и тако очувати поверење грађана у правни поредак и правну државу. *Кривични закон Републике Српске* је ова кривична дјела систематизовао у посебној глави. Кривична дјела против службене дужности наведена у глави XXVII *Кривичног закона Републике Српске* су: злоупотреба службеног положаја или овлашћења, проневјера, превара у служби, послуга, примање мита, давање мита, противзаконито посредовање, несавјестан рад у служби, одавање службене тајне, противзаконита наплата и исплата, противзаконито ослобођење лица лишених слободе и противзаконито присвајање приликом вршења претреса или спровођења извршења. Анализа кривичних дјела из *Кривичног закона Републике Српске* која имају обиљежја привредног криминала показује да су ту сабрана дјела различитог карактера, па је тешко одредити шта је њихов заједнички, групни заштитни објекат. Оно што их повезује је да су та дјела, на овај или онај начин, у вези са привредом, привредним системом, пословањем у привреди и платним прометом, нека директно, а нека на посредан начин. Очигледно је да се не тежи да кривичноправна заштита покрије цијелу привреду,

читав привредни систем и платни промет, него се томе приступа фрагментарно. Могло би се рећи да се овдје штите неки дијелови привредног система и платног промета, али и финансијског пословања.

Према критеријуму извршилаца ових кривичних дјела, може се извести и класификација кривичних дјела која могу извршити овлашћена (одговорна) лица и кривичних дјела која може извршити свако лице. Дакле, као извршиоци ових кривичних дјела могу се појавити двије категорије лица: овлашћена (одговорна) лица и свако друго лице. Суштина неких кривичних дјела привредног криминала тако је одређена да она могу бити остварена само радњама лица која раде у предузећима или другим субјектима привредног пословања, као што је случај са злоупотребом овлашћења у привреди. Код већег броја кривичних дјела (нпр. несавјесно привредно пословање, стварање монополистичког положаја на тржишту) као њихов извршилац јавља се одговорно лице или овлашћено лице. Појам одговорног лица дат је у *Кривичном закону Републике Српске* – одговорним се сматра лице коме је у предузећу или другом правном лицу, с обзиром на његову функцију или на основу посебног овлашћења, повјерен извјестан круг послова који се односе на извршавање закона, прописа донетих на основу закона или општих аката предузећа или другог правног лица, у управљању и руковању имовином или у руковођењу производним или неким другим привредним процесом или надзором над њима. Одговорним лицем сматра се и службено лице када су у питању кривична дјела код којих је као учинилац означено одговорно лице, а нису предвиђена у глави о кривичним дјелима против службене дужности овог закона, односно као кривична дјела службеног лица у некој другој глави *Кривичног закона* (*Кривични закон*, 2003). Према критеријуму прописане казне, најтежа кривична дјела привредног криминала према *Кривичном закону* јесу фалсификовање и употреба хартија од вриједности (казна затвора 2-10 година), и недозвољено бављење банкарском дјелатношћу (казна затвора најмање пет година). У групу најтежих кривичних дјела спадају и кривична дјела упад у компјутерски систем (казна затвора 1-10 година), праће новца (казна затвора 2-12 година), утаја пореза и доприноса (казна затвора 3-15 година) и одавање и коришћење берзанске тајне (казна затвора 2-10 година).¹² Такође, инкриминације *Закона о сузбијању организованог и најтежих облика привредног криминала* односе се и на најтеже облике кривичних дјела против привреде и платног промета, и против службене дужности када је због околности извршења дјела или последице дјела кривично гоњење од посебног значаја за Републику Срп-

¹² Према истом критеријуму, најлакша кривична дјела су она за која је запријеђена новчана казна и казна затвора до једне године, а то су: Злоупотреба у стечајном поступку или поступку принудног поравнања, Одавање и неовлашћено прибављање пословне тајне, Фалсификовање кредитних картица и картица за безготовинско плаћање.

ску, те кривичних дјела повезаних са таквим дјелима или учиниоцима таквих дјела (став б).

Структура привредног криминала у Републици Српској

Структуру привредног криминала у Републици Српској обрадили смо кроз приказивање података о кривичним дјелима привредног криминала (статика криминалног феномена) и промјенама у њиховом обиму и дистрибуцији (динамика криминалног феномена). Као изворе података користили смо статистичке евиденције Министарства унутрашњих послова, узимајући у обзир сву несавршеност и непоузданост статистичких евиденција као извора.¹³ Дакле, то су подаци о кривичним дјелима привредног криминала који су пријављени полицији или они који су откривени кроз редован рад полиције. На основу наведених података сагледали смо удио привредног криминала у укупном криминалу, број пријављених кривичних дјела привредног криминала према појединачним инкриминацијама, укључујући и број поднијетих извјештаја о почињеном кривичном дјелу и број пријављених лица, територијалну распрострањеност пријављених кривичних дјела привредног криминала, поднетих извјештаја о почињеном кривичном дјелу и број пријављених лица, те структуру кривичних дјела привредног криминала. С обзиром да у полицијским евиденцијама фигурира највећи број јединица, а ради добијања потпуније слике структуре привредног криминала, наведене податке би требало упоредити са подацима правосудних органа (суда и тужилаштва)¹⁴ и статистичких агенција (нпр. Републички завод за статистику).¹⁵

У 2012. години пријављено је и евидентирано укупно 11.413 кривичних дјела или 10,4% више у односу на 2011. (табела 1). Од укупног броја евидентираних кривичних дјела, 9.999 се односи на општи криминал, 199 на област злоупотребе опојних дрога, 698 на привредни крими-

¹³ Извор: Министарство унутрашњих послова Републике Српске.

¹⁴ Ова кривична дјела издавају се и по висини материјалне штете и другим штетним посљедицама. Тако је у у 2012. години укупна материјална штета настала извршењем ових кривичних дјела износила 22.126.000 КМ, а починиоци су остварили противправну имовинску корист у износу од 19.075.000 КМ. Овдје треба нагласити да у укупну материјалну штету нанету држави и правним лицима нису урачунате посљедице наступиле извршењем кривичних дјела из области општег криминала, као што су шумске крађе (485), кривична дјела у вези са крађом електричне енергије (336), као и велики број тешких крађа, крађа, изазивања опште опасности, разбојничких крађа.

¹⁵ Најбројнији су фалсификати новчаница у апоенима од 20 и 50 КМ, 100 и 50 евра, затим 100 КМ, а појавили су се и фалсификати кованице од пет КМ. Углавном је ријеч о појединачним случајевима стављања у промет фалсификованих новчаница у тржним центрима, бензинским пумпама, трговинама и организацијама које послују готовином, које се откривају одмах или накнадно при предаји пазара у банке. Међутим, откривено је и неколико случајева који указују на извјестан степен организованости, повезаности са криминалним групама или на међународне релације ове појаве.

нал, 506 на безбједност саобраћаја и 11 на остала кривична дјела. Кривична дјела привредног криминала учествују са 6,11% у укупном криминалу, што представља повећање од 5,8% у односу на 2011. годину. Уколико, пак, упоредимо трендове привредног криминала, можемо закључити да су они у протекле двије године на нивоу шест процената укупног криминала (6,11% у 2012. и 6,3% у 2011). Као и ранијих година, доминирају кривична дјела општег криминала, која у укупном криминалу учествују са чак 87,61% у 2012. и са 86,16% у 2011. години. У укупном броју евидентираних кривичних дјела, кривична дјела са елементима насиља¹⁶ заступљена су са 11% (1.332 кривична дјела). С обзиром да је у посљедњих пет година присутан сталан тренд пада броја кривичних дјела, разумљиво је да њихов пораст у овом периоду нема озбиљније конотације на стање у овој области.

Табела 1 – Учесће привредног криминала у укупном криминалу¹⁷

	Укупни криминал	2012. год.	2011. год.	%
1.	Општи криминал	9.999	8.909	12,2
2.	Злоупотреба опојних дрога	199	219	-9,1
3.	Привредни криминал	698	660	5,8
4.	К. д. у области безбједности саобраћаја	506	524	-3,4
5.	Остала кривична дјела	11	28	-60,7
∑	Укупан број кривичних дјела	11.413	10.340	10,4

У периоду 2005-2012. година укупно је извршено 5.794 кривична дјела привредног криминала, при чему је поднијето 4.183 извјештаја о почињеном кривичном дјелу, а пријављено је 5.727 лица (табела 2). Извјештаји о почињеном кривичном дјелу подношени су надлежним тужилаштвима. Највећи број кривичних дјела привредног криминала пријављен је 2005. године, укупно 851, а најмање 2011 – 660 кривичних дјела. Дакле, примјетан је пад пријављених кривичних дјела привредног криминалитета, што је утицало и на пад броја поднетих извјештаја о почињеном кривичном дјелу и броја пријављених лица.

¹⁶ Према методологији ЕУРОСТАТ-а, у кривична дјела са елементима насиља убрајају се сва кривична дјела против живота и тијела (681) и полног интегритета (29), разбојништво (133), разбојничка крађа (2), изазивање опште опасности (157), насиље у породици (267) и насилничко понашање (63).

¹⁷ Извор: Министарство унутрашњих послова Републике Српске.

Табела 2 – Број кривичних дјела привредног криминала за период 2005-2012¹⁸

	Привредни криминал	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	Укупно
1.	Укупан број к. д. привредног криминала	851	793	787	643	661	701	660	698	5.794
2.	Број извјештаја	616	587	560	446	503	494	460	517	4.183
3.	Пријављена лица	675	803	828	619	681	738	688	695	5.727

19

Дистрибуција привредног криминала по основу територијалне распрострањености сагледана је за подручје Републике Српске у односу на територијалну организацију Министарства унутрашњих послова која укључује пет основних организационих јединца ван сједишта Министарства: Бања Лука, Добој, Бијељина, Источно Сарајево и Требиње. Када је ријеч о територијалној распрострањености привредног криминала, можемо закључити да је највећи број ових кривичних дјела пријављен на подручју Центра јавне безбједности Бања Лука (1.384 кривична дјела), затим Центра јавне безбједности Бијељина (1.207 кривичних дјела), Центра јавне безбједности Добој (640 к. д.), Источно Сарајево (530 к. д.) и Требиње (111 к. д.). Оваква територијална дистрибуција је и очекивана, с обзиром да Центар јавне безбједности Бања Лука обухвата највећи дио територије Републике Српске, а Центар јавне безбједности Требиње најмањи.

Табела 3 – Територијална распрострањеност привредног криминала²⁰

	Привредни криминал	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	Укупно
Бања Лука	Укупан број к. д.	262	252	267	267	307	296	1384
	Број извјештаја	172	174	194	168	178	180	1066
	Пријављена лица	247	240	273	232	281	252	1525
Добој	Укупан број к. д.	124	114	106	109	102	85	640
	Број извјештаја	109	71	81	86	72	78	497
	Пријављена лица	164	125	117	167	135	123	831

¹⁸ Извор: Министарство унутрашњих послова Републике Српске.

¹⁹ Кривично дјело Навођење на ојверу неистинитог садржаја од 2011. године води се у области општег криминала, тако да се престало са вођењем тог кривичног дјела у области привредног криминалитета. Ова промјена довела је до смањења укупног броја кривичних дјела привредног криминала у 2011. години за 62 кривична дјела.

²⁰ Извор: Министарство унутрашњих послова Републике Српске.

Бијељина	Укупан број к. д.	213	177	190	196	203	228	1207
	Број извјештаја	169	137	157	157	156	181	957
	Пријављена лица	250	161	201	194	193	224	1223
Источно Сарајево	Укупан број к. д.	85	86	75	120	97	67	530
	Број извјештаја	61	51	53	74	59	59	357
	Пријављена лица	91	78	73	136	90	66	534
Требиње	Укупан број к. д.	29	15	23	9	13	22	111
	Број извјештаја	28	11	18	9	13	19	98
	Пријављена лица	39	15	17	9	17	30	127

У табели 4 приказана је структура кривичних дјела привредног криминала за период 2005-2012. година. Наведеном анализом утврђено је да је у посматраном периоду, али и на годишњем нивоу, највише пријављених кривичних дјела злоупотребе службеног положаја или овлашћења,²¹ укупно 946. Од наведеног броја, највећи број ових кривичних дјела пријављен је 2006. године (171), а најмање 2012. (77). Након кривичног дјела злоупотреба службеног положаја или овлашћења, најчешће су пријављивана кривична дјела фалсификовање новца²² (укупно 566), затим обмана при подизању кредита (550), проневјера (394), фалсификовање или уништавање службене исправе (385), пословна превара (335), овјера неистинитог садржаја (229), недозвољена трговина (196), злоупотреба овлашћења у привреди (158), фалсификовање или уништавање пословних књига (136), утаја пореза (104), не-савјесно привредно пословање (96), повреда ауторских права (28), склапање штетног уговора (15), кријумчарење (12), прање новца (6), те остала кривична дјела (укупно 1.638 кривичних дјела). Као што је и уочљиво, структуру привредног криминала карактериште разноврсност кривичних дјела, што овај облик криминала чини динамичним и комплексним. Наведена кривична дјела привредног криминала имају тренд пада броја пријављених кривичних дјела по годинама, што свакако има утицаја и на укупни криминал. Највећи пад забиљежен је код кривичног дјела фалсификовање новца (2005. године

²¹ Ова кривична дјела издавају се и по висини материјалне штете и другим штетним посљедицама. Тако је у у 2012. години укупна материјална штета настала извршењем ових кривичних дјела износила 22.126.000 КМ, а починиоци су остварили противправну имовинску корист у износу од 19.075.000 КМ. Овдје треба нагласити да у укупну материјалну штету нанету држави и правним лицима нису урачунате посљедице наступиле извршењем кривичних дјела из области општег криминала, као што су шумске крађе (485), кривична дјела у вези са крађом електричне енергије (336), као и велики број тешких крађа, крађа, изазивања опште опасности, разбојничких крађа.

²² Најбројнији су фалсификати новчаница у апоенима од 20 и 50 КМ, 100 и 50 евра, затим 100 КМ, а појавили су се и фалсификати кованице од пет КМ. Углавном је ријеч о појединачним случајевима стављања у промет фалсификованих новчаница у тржним центрима, бензинским пумпама, трговинама и организацијама које послују готовином, које се откривају одмах или накнадно при предаји пазара у банке. Међутим, откривено је и неколико случајева који указују на извјестан степен организованости, повезаности са криминалним групама или на међународне релације ове појаве.

пријављено је 103 кривична дјела, а 2012. само 26), док је извјестан континуитет задржан код кривичног дјела пословна превара (40 кривичних дјела пријављено је 2005, а 41 кривично дјело 2012. године).

Табела 4 – Структура кривичних дјела привредног криминала за период 2005-2012²³

	Структура	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	Укупно
1.	Злоупотреба службеног положаја или овлашћења	125	171	156	109	96	92	120	77	946
2.	Фалсификовање или уништавање службене исправе	59	49	60	32	46	47	56	36	385
3.	Фалсификовање новца	103	104	86	83	99	47	18	26	566
4.	Проневјера	65	41	32	27	45	41	77	66	394
8.	Недозвољена трговина	26	41	42	8	18	12	22	27	196
5.	Злоупотреба овлашћења у привреди	23	34	42	17	8	6	3	25	158
6.	Несавјесно привредно пословање	12	27	23	11	6	11	4	2	96
7.	Пословне преваре	40	41	23	37	40	65	48	41	335
8.	Фалсификовање или уништење пословних књига	12	5	15	20	6	18	23	37	136
9.	Склапање штетног уговора		3	4	4	1	2	1		15
10.	Утаја пореза	21	25	12	15	7	8	5	11	104
11.	Прање новца					1	1	2	2	6
12.	Повреда ауторских права	20		1		2	3	2		28
13.	Кријумчарење			1	1	2		4	4	12
14.	Овјера неистинитог садржаја			80	65	44	40			229
15.	Обмана при подизању кредита			77	128	118		125	102	550
16.	Остала кривична дјела	345	252	133	86	122	308	150	242	1.638

²³ Извор: Министарство унутрашњих послова Републике Српске.

На основу наведених података (подаци о кривичним дјелима пријављеним полицији или откритим од стране полиције) можемо констатовати да се привредни криминал креће у распону од 5% до 8% укупног криминала. Међутим, овај релативно низак удео привредног криминала у односу на укупни криминал није стварни показатељ друштвене штетности и опасности од привредног криминала, с обзиром на висину материјалне штете и последице које оставља по економски и политички систем у цјелини. Што се тиче територијалне распрострањености привредног криминала, резултати су на нивоу очекиваних, с обзиром да подручје Центра јавне безбједности Бања Лука јесте највеће територијално подручје у Републици Српској, и у њему се налазе сједишта јавних, привредних и пословних субјеката, што утиче на ову врсту криминала. Када је ријеч о структури кривичних дјела привредног криминала, доминира кривично дјело злоупотребе службеног положаја и овлашћења, што такође можемо сматрати очекиваним, с обзиром на законску инкриминацију овог кривичног дјела која омогућава његово доста широко тумачење. Уједно, ово су и кривична дјела за која се јако тешко обезбјеђују докази, те би било корисно извршити анализу броја подигнутих оптужница по поднетим извјештајима за ово кривично дјело, а потом и броја правоснажних пресуда по истим случајевима. Поред наведеног, битно учешће у структури привредног криминала има и кривично дјело фалсификовање новца. Оно што је било карактеристично за ранији период јесте да се ово кривично дјело првенствено огледало у нелегалном уношењу и растурању фалсификованог новца, док се данас испољава, у све већем обиму, и само фалсификовање, односно организовање криминалне групе за израду фалсификованих новчаница и њихово растурање, те даља дистрибуција у, прије свега, земље Западне Европе.

Закључак

Привредни криминал, као посебан облик криминала, карактеришу посебна етиолошка, феноменолошка и виктимолошка обележја. Сваку од наведених димензија овог феномена одликује низ специфичности, које се прије свега тичу карактеристика извршиоца ових кривичних дјела и објекта кривичноправне заштите (објекат напада). Такође, структура привредног криминала је много шира од инкриминација кривичног закона, при чему су поједине инкриминације и даље доста нејасне, непрецизне и конфузне (нпр. злоупотреба службеног положаја и сл.). Структура и облици испољавања привредног криминала у Републици Српској приказани су на основу података о пријављеним кривичним дјелима привредног криминала од стране полиције, те су у том смислу свакако некомплетни и

захтјевају додатну анализу подигнутих оптужница и пресуђених случајева привредног криминала. Ради добијања цјеловите и јасне слике привредног криминала било би неопходно извршити криминалистичку анализу привредног криминала и откривање тенденција (закономјерности), општих и типичних, за планирање, припремање, извршење и прикривање разних врста кривичних дјела привредног криминала, укључујући и проучавање емпиријских искустава и материјала како би се уочиле типичне ситуације извршења ових кривичног дјела, те уопштили подаци који карактеришу типичне услове и средстава наведених деликата.

Поред наведеног, неопходно је откривање, истраживање и проучавање закономјерности настанка, трајности, прикупљања (фиксирања), испитивања и коришћења оперативних и доказних информација о кривичним дјелима и учиниоцима привредног криминала. Такође, проучавање оперативне, истражне и судске праксе хеуристичке и истражне дјелатности у поступку откривања, разјашњавања и доказивања кривичних дјела привредног криминала има велики значај. Не треба заборавити ни утврђивање типичних карактеристика посљедица кривичних дјела привредног криминала у смислу специфичних трагова и предмета, као и других промјена ситуације, настале штете и свих околности деликата које су погодиле криминогенези и виктимогенези привредног криминала. Виктимолошка димензија је посебно важна ако се узме у обзир да су ово обично деликти без жртве, с једне стране, док су, с друге стране, овим кривичним дјелима оштећена прије свега јавна добра.

Наведене активности су неопходне како би се креирао адекватнији и што повољнији амбијент за спречавање и доказивање кривичних дјела привредног криминала, уважавајући све његове специфичности (етиолошке, феноменолошке и виктимолошке), те прилагођавање постојећих и изнајмавање нових метода откривања, разјашњавања и доказивања ових кривичних дјела.

Литература

1. Алексић, Ж., Шкулић, М., Жарковић, М., (2004). *Лексикон криминалистике*, Дигитал дизајн, Београд.
2. Бановић, Б., (2002). *Обезбеђење доказа у криминалистичкој обради кривичних дела привредног криминалитета*, Виша школа унутрашњих послова, Земун.
3. Berg, V., (2008). *Criminal investigation*, California State University, Long Beach.
4. Бошковић, М., (2009). *Привредна криминалистика*, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука.

5. Васић, Г., (2011). *Савремени облици привредног криминалитета и методи супротстављања*, магистарски рад, Факултет за безбједност и заштиту, Бања Лука.
6. Врховшек, М., (2010). *Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела у сузбијању криминала – важна карика у систему борбе против организованог криминала*, Безбедност, год. 52, бр. 2, Београд, стр. 7-41.
7. *Годишњи извјештај о раду Министарства унутрашњих послова Републике Српске за 2005. годину*, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бања Лука.
8. *Годишњи извјештај о раду Министарства унутрашњих послова Републике Српске за 2006. годину*, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бања Лука.
9. *Годишњи извјештај о раду Министарства унутрашњих послова Републике Српске за 2007. годину*, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бања Лука.
10. *Годишњи извјештај о раду Министарства унутрашњих послова Републике Српске за 2008. годину*, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бања Лука.
11. *Годишњи извјештај о раду Министарства унутрашњих послова Републике Српске за 2009. годину*, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бања Лука.
12. *Годишњи извјештај о раду Министарства унутрашњих послова Републике Српске за 2010. годину*, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бања Лука.
13. *Годишњи извјештај о раду Министарства унутрашњих послова Републике Српске за 2011. годину*, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бања Лука.
14. *Годишњи извјештај о раду Министарства унутрашњих послова Републике Српске за 2012. годину*, Министарство унутрашњих послова Републике Српске, Бања Лука.
15. Давидовић, Д., (1982). *Савремени проблеми криминалитета и других друштвено негативних појава у привреди и заштита од њих*, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, бр. 4, Београд.
16. Ђурђевић, З., (2003). *Казнена одговорност и казнени поступак према правним особама у Републици Хрватској*, Хрватски љетопис за казнено право и праксу, Вол. 10, бр. 2. Правни факултет, Загреб.
17. Игњатовић, Ђ., (2007). *Криминологија*, Номос, Београд.
18. *Кривични закон Републике Српске*, Службени гласник РС, бр. 49/03, измјене и допуне: 108/04, 37/06, 70/06, 73/10 и 1/12.

19. Мијалковић, С., (2012). *Методолошки оквир једног нучног истраживања организованог криминала и тероризма*, Безбедност, год. 54, бр. 2, Београд, стр. 96-114.
20. Петровић, Л., Синковски, С., (2012). *Корпоративна безбедност – основе заштите бизниса и предузетништва*, Безбедност, год. 54, број 3, Београд, стр. 86-110.
21. Simović, M., (2005). *Praktični komentar Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske*, Visoka škola unutrašnjih poslova, Banja Luka.
22. Тањевић, Н., (2010). *Реформисање мере одузимања имовинске користи*, Безбедност, год. 52, бр. 3, Београд, стр. 158-177.
23. Šikman, M., (2013). *Corporate Crime – New Approaches and Future Challenges*, Management of Corporate Security – New Approaches and Future Challenges, Institut of Corporate Security, Ljubljana.
24. Шупут, Ј., (2009). *Одговорност правног лица за кривична дела*, Страни правни живот, бр. 1, Београд.

The Structure and Forms of Economic Crime in The Republic of Srpska

Abstract: *It is a generally accepted view that economic crime threatens socio-political-economic environment in diverse manners. There is no doubt that economic crimes have a direct influence on the economic policy, and disrupt the economic and political stability, thus causing the inevitable social tensions, which has had a negative impact on the entire society. The issues that cause the most concern are the data on economic crime, and especially on its material consequences (measured in millions and even billions of euros), and the fact about the dark figure of this crime phenomenon. In addition, as a special socially-dangerous category are identified the forms of economic crime that are labeled as organized criminal activities. Such criminal activities typically result in higher property and material damage, and their perpetrators are often members of public authorities or other political structures. Therefore, the effects of the economic crime on the society are manifold: they directly affect the economic system and budget policy. These negative trends have not bypassed the Republic of Srpska. It is therefore of great importance to get an image of the structural integrity of this criminal phenomenon, i.e. the structure of the behavior through which it is being manifested, then changes in its extent and distribution (dynamics), as well as its forms of manifestation (typology), taking into account the necessity to group different types of economic crime on the basis of their common features.*

Keywords: *economic crime, etiology, phenomenology, dynamics, statics, typology*

мр Зоран КЕСИЋ*

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK - 343.123.12

Прегледни научни рад

Примљено: 08.08.2013.

Популарни имиц приватног детектива и његова демистификација**

***Апстракт:** Чињеница је да се при самој помисли на приватног детектива обично сетимо неког јунака из литературе или филма. Питање је, међутим, да ли таква перцепција одговара реалном стању или, пак, тиме само репродукујемо друштвене стереотипе и слику приватног детектива популарисану у медијима. Позицију приватних детектива несумњиво карактерише дисбаланс између популарног имица и реалне слике, што чини приватну детективску делатност прилично контроверзном. Последице овог дисбаланса су многобројне, али свакако најозбиљнији проблем је што такво стање доприноси појави злоупотреба у раду приватних детектива, од којих многе резултују угрожавањем слобода и права грађана. Иако је критички приступ у овом раду неспоран, тежња аутора свакако није да дискредитује приватну детективску делатност, већ да кроз конструктивну критику укаже на неке од кључних проблема у овој области, а који произлазе из њеног погрешног тумачења и карактерисања. Анализирајући имици приватних детектива из овог угла ми преваходно настојимо да упозоримо да приватни детективи имају велики потенцијал да изазову озбиљну штету, случајно или намерно, и да је стога важно деловати у правцу супротстављања тим појавама, и то првенствено кроз нормативно регулисање ове области и обезбеђивање њиховог спровођења на терену. Уједно овај рад треба схватити и као апел надлежним субјектима да коначно регулишу приватну детективску делатност у Републици Србији, која већ годинама егзистира у својеврсном правном вакууму, са свим последицама које такво стање производи.*

***Кључне речи:** детектив, приватне истраге, популарни имици, демистификација.*

* E mail: kesiczoran@yahoo.com

** Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом Развој институционалних капацитета, стандарда и процедура за супротстављање организованом криминалу и тероризму у условима међународних интеграција. Пројекат финансира Министарство просвете и науке Републике Србије (бр. 179045), а реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2011–2014). Руководилац пројекта је проф. др Саша Мијалковић.

Увод

Пре него што се упустимо у анализу кључне теме овог рада, најпре је потребно објаснити значење израза приватни детектив. У лексикону страних речи и израза термин „детектив“ (лат. *detegere*, енг. *detective*) означава службеника који открива злочине и њихове извршиоце. Овако одређен појам односи се преваходно на службенике криминалистичке полиције, представљајући синоним стручном изразу „полицајац-оперативац“. Придев „приватни“ додатно прецизира значење указујући да је у питању лице које детективску делатност обавља у приватне сврхе, одосно по поручбини и за новчану надокнаду, обично потајно мотрећи рад и понашање појединих личности. У литератури се, међутим, често наилази и на израз приватни истражитељ, који Мартин Гил (Gill) и Џери Харт (Hart) доводе у везу са латинским изразом *vestigium*, што у фигуративном смислу означава „нешто изгубљено“. На основу тога ови аутори изводе значење речи „истражитељ“, која означава неког ко трага или прати нешто што недостаје, нешто што се догодило, или нешто што је било или јесте познато, али остаје скривено (Gill, Hart, 1997a:549).

Употреба различитих израза покреће питање који од њих је адекватан за описивање ове делатности. Чињеница је да се у стручним радовима најчешће користи термин „истражитељ“ (лице које истражује), док је израз „детектив“ (лице које детектује – открива) више везан за литерарни приказ ове делатности и извештавање медија. Истина је, међутим, да нећемо погрешити који год израз користили, јер је заправо реч о синонимима. Ипак, мора се признати да се за извршиоца оваквих послова одомаћио израз „детектив“, чега су очигледно свесни и бројни законодавци, те отуда приликом нормативног регулисања ове области углавном користе тај израз.¹ Полазећи од наше централне преокупације, у овом раду ће се такође најчешће користити израз „детектив“, јер он најбоље и осликава имиџ који је, преваходно под утицајем продуката масовне културе, створен у друштву. Ипак, ради избегавања константног понављања истог термина и спречавања „монотоније“ у писању, повремено ће се користити и термин истражитељ (истражилац).

Након што смо дефинисали појам приватног детектива (истражитеља), важно је указати и на нека од уобичајених тумачења њихове делатности:

- нормативно – разликује два решења, и то у првом случају када постоји *lex specialis* којим се детективска делатност одређује

¹ Видети: *Zakon o detektivskoj dejavnosti*, Uradni list Republike Slovenije, št. 17/2011; *Zakon o privatnim detektivima*, Narodne novine Republike Hrvatske, br. 24/09; *Zakon o агенцијама за обезбеђење лица и имовине и приватној детективској дјелатности*, Службени гласник Републике Српске, бр. 50/02 и 92/05; *Zakon o детективској дјелатности*, Службени лист Републике Црне Горе, бр. 29/05.

као уговорни однос наручиоца посла и приватног детектива, као ексклузивног и независног носиоца овлашћења и одговорности, док у другом случају посредством јавног овлашћења држава преноси део надлежности на приватна лица, у овом случају детективе, где врсту и обим посла битно одређује сама држава, која се неретко појављује у улози наручиоца услуга. Међутим, између ова два, у основи супротна облика, у пракси је присутан и трећи тзв. *детектив са концесијом* (в. Klavor, 2000:243-253), који покушава да измири два супротстављена модела;

- функционално – прецизира појам набрајањем послова који спадају у надлежност приватних истражитеља, а чији је садржај битно условљен нормативним решењима, која се разликују од земље до земље. Ипак, за већину послова приватних истражитеља карактеристично је да у основи представљају прикупљање информација и доказа по наруџбини;
- организационо – разликује истражитеља као приватног предузетника и независног индивидуалца који врши делатност на основу уговора са клијентом, од истражитеља који је запослен у оквиру одређене приватне институције (нпр. приватно предузеће, адвокатска канцеларија, осигуравајуће друштво) и који обавља одређене детективске услуге за потребе једног послодавца. Сагледавајући ова тумачења можемо лако доћи до закључка да заправо једна целовита и универзална дефиниција приватног истражитељског деловања треба да обухвати сва три поменута одређења. Ипак, поред тога важно је знати да је поимање ове делатности битно условљено историјским наслеђем, у којем је ова делатност еволуирала и достигла данашња обележја, а посебно њеним представљањем у средствима масовне културе, која су битно утицала на креирање имица приватних детектива у јавности.

Тиме долазимо до кључне теме овог рада, која је одређена у следећим питањима: 1) да ли литерарни приказ, филмска продукција и друге фиктивне перцепције приватне детективске делатности осликавају стварно стање у овој области или пак искривљују њену реалну слику; 2) какве последице ствара мистификација имица приватних детектива на спровођење ове делатности у „реалном“ животу, и 3) како превазиђи недостатке стереотипа и предрасуда о раду приватних детектива.

Приватни детектив као продукт средстава популарне културе

Опчињеност истраживањем злочина огледа се у невероватно великом броју приказа детективских случајева у књигама, филмовима и телевизијским серијама. Само ако узмемо пример Шерлока Холмса (Sherlock Holmes), као једног од најпознатијих фиктивних детектива и плод маште британског писца Артура Конана Дојла (Arthur Conan Doyle), сложићемо се да његове авантуре још од осамдесетих година XIX века, када су се појавиле у литератури, не престају да побуђују пажњу читалаца широм света. Такође, уколико погледамо већину реклама за приватне детективске агенције, видећемо силуету човека са лулом и ловачком капом, што представља већ својеврсну иконографију у овој професији.

Класична детективска прича британских аутора представља иначе први и основни облик литерарног приказивања приватне детективске делатности. Централну радњу ових романа представља мистериозни злочин који је извршила непозната особа. Иако увек постоји неколико могућих криваца, употребом „малих сивих ћелија“ ексцентрични јунак елиминише све безначајне чињенице и реконструкцијом догађаја долази до кривца, на ког се у почетку најмање сумњало. Овакав приказ је иначе доминантан код британских списатеља. Таква представа, међутим, нема много заједничког са стварном сликом припадника ове професије и метода њиховог рада. Како Гил и Харт објашњавају: „Шерлок Холмс, али и друге иконе класичног детективног жанра, као што је Херкул Поаро (Hercule Poirot) британске књижевнице Агате Кристи (Agatha Christie), више осликавају класну поделу викторијанске Енглеске, где је главни јунак представљен као углађени господин, тзв. детектив центлмен, чији аристократски манири немају толико додира са реалношћу детективске професије“ (Gill, Hart, 1997b:632).

За разлику од британских писаца, њихове америчке колеге су креирале сопствену верзију тзв. „детектива-хероја“, тако што су узели професионалног истражитеља из стварног живота и трансформисали га у познату фигуру популарних медија, што им је пружио инспирацију за настанак многобројних књига, филмова и телевизијских серија. Илустрације ради, приватни детектив Филип Марлоу (Philip Marlowe), кога је створио Рејмонд Чендлер (Raymond Chandler) тридесетих година прошлог века, приказан је као усамљеник, сналажљив у уличним опасностима, оштар на језику и тврд на песницама, рационалан индивидуалац, који симболизује супериоран идеал самоконтроле и самодисциплине. Иако задржава неке карактеристике класичног детективног жанра, ова заг-

рижена прича, коју одликује динамичнији миље препун акције, више се фокусира на однос између главног протагонисте, тј. приватног детектива са једне стране, и коруптивног и издајничког света, са друге стране, у којем главни јунак покушава да обезбеди минималну правду за оне који је и заслужују. Прича је обично смештена у урбано друштво, где злочин није повремено одступање од норми тог истог друштва, већ је свеприсутна чињеница. Поређења ради, у класичном британском роману решавање злочина на крају приче нас уверава да је поново наступио ред, док нам америчка варијанта пружа јасну слику да је криминал наша свакодневница и да се појединац не може сам с њим изборити.

Важно је, међутим, приметити да класичан британски роман и америчке детективске приче, поред главног протагонисте, повезује још једна заједничка карактеристика – представљање полиције у негативном светлу. Овакав приступ је у директној служби појачања херојског статуса приватних детектива у друштву и величања њихових способности у односу на припаднике полиције, што Роберт Рајнер (Reiner) сликовито описује: „У класичном британском роману полицајци су описани као неспретни неспособњаковићи или, у најбољем случају, као праве бирократе, способне да реше само рутинске проблеме, док су сви компликовани случајеви ван њихове моћи и способности. Њихов недостатак опажања функционише као средство да се покаже генијалност детектива хероја“ (Reiner, 2010:188). Пренесена у реалан свет, оваква перцепција само додатно подгрева нетрпељивост између полиције и приватних детектива. С друге стране, амерички аутори не приказују полицајце као неспособне, већ, пре свега, као корумпиране бирократе. Тачније, у америчкој литератури супериорност приватног детектива у односу на припаднике полиције није толико истицана, већ се више инсистира на њиховом слабом моралном интегритету. Као пример Рајнер издваја роман *Red Harvest*, наводећи како је у њему полиција представљена као саставни део моралног колапса урбане Америке, обогањена локалном политиком и политичарима, чији припадници су заплетени у мрежу корупције и директно повезани са криминалом (Reiner, 2010:193).

Овде је интересантно поменути да се пораст за производима детективске фикције нарочито бележи међу припадницима радничке класе у условима повећане урбанизације и индустријализације почетком XX века, што се може објаснити потребом обичног човека за „бекством“ од отуђеног живота у урбаним центрима. Препуштајући се машти, верни читалац се идентификује са главним јунаком живећи тако у имагинарном свету херојских подвига, далеко од свакодневне чамотиње и сивила фабричких кругова и радничких барака. Међутим, како нека истраживања показују, заинтересованост грађана за подвиге приватних детектива се не смањује

ни у данашње време. Резултати анкетања телевизијских гледалаца у Великој Британији показују да 71% испитаника жели да види још таквих прича (Gill, Hart, 1997b:634). Додуше, у данашњим условима детективске приче и романи све више уступају место телевизији и филму.

Заправо, бројне детективске приче су постале популарне тек када су екранизоване, а многе од њих и данас представљају неке од највећих хитова у светској, пре свега, америчкој кинематографији. Илустрације ради, у оквиру филмског правца *noir* постоји посебан поджанр који представљају *private eye movies*, а који се ослањају на приватног истражитеља као главног јунака.² За многе љубитеље овог жанра целокупни „црни талас“ симболише Хемфри Богарт (Humphrey Bogart)³ у кишном мантилу и са шеширом намакнути преко очију, што такође бројни власници детективских агенција користе као „лого“ фирме. У складу са традицијом криминалистичког жанра детективских прича, који иначе представља основу писања сценарија за ове филмове, приватни истражитељ је унајмљени професионалац, који попут архетипског вестерн хероја ради само оно што мора, а то је у овом случају расветљавање злочина. Он се у свом раду служи и проблематичним методама, понекад чак и насиљем, али иако дистанциран од криминалног подземља, његов вечити непријатељ – полиција управо мисли да је он злочинац. Упркос томе што је бачен наглавачке у свет у којем скоро нико не говори истину и где су се готово сви уротили против њега, он ипак успева да задржи свој интегритет.

У исцрпној студији о америчком ноару филмски теоретичар Михајло Недељковић скреће пажњу на једну од идеја црног таласа у кинематографији по којој се потенцијални криминалац крије у свакоме од нас. Међутим, по његовим речима, приче о приватним детективима углавном не дотичу ту сложенију, мрачну и скривену страну човековог ега. Приватни детектив је, према Недељковићу, у већини случајева представљен као емоционално недодирљив лик, који лично није заинтересован да реши случај већ само задовољава своју професионалну сујету и обезбеђује свој хонорар. Он даље истиче како радње ових филмова, иако имају сличну наративну конструкцију, нису прозаичне и једноставне, већ су напротив препуне интрига и вешто изукрштаних заплета, што код публике изазива ону врсту збуњености и заинтересованости, која обузима и истражитеља током његове потраге (Недељковић, 2006:38).

Управо због своје специфичне драматургије, особене нарације и мистериозне атмосфере филмови о приватним детективима представљају

² Као најпознатији филмови из овог опуса издвајају се *The Maltese Falcon* (1941), *The Glass Key* (1942), *Murder My Sweet* (1944), *The Big Sleep* (1946), *The Killers* (1946) и *Lady in the Lake* (1947).

³ За оне који не знају, реч је о америчком глумцу који је нарочито остао упамћен по улогама приватних детектива у екранизацијама детективских прича *The Maltese Falcon* (1941) и *The Big Sleep* (1946).

један од најзначајнијих поджанрова црног таласа. Ипак, као и у случају детективских прича, и овде се намеће питање колико ове представе оличавају реално стање у приватној детективској делатности. Могло би се слободно рећи да овакво виђење представља заправо својеврсну мистификацију делатности приватних детектива. Имајући у виду специфичност приватне детективске делатности, а посебно потенцијал да се њеним спровођењем угрозе основна права и слободе грађана, чини нам се неопходним демистификовати рад приватних детектива.

Демистификација приватне детективске делатности

Упркос релативно дугој историји приватне детективске делатности, која по неким ауторима сеже до XVII века,⁴ и високој популарности у средствима масовне културе, јако мало стручних и научних радова је написано на ову тему. Отуда и не чуди што је ова делатност обавијена велом тајне и што сваки покушај демистификације имица приватних детектива и објашњења њихове стварне функције није нимало једноставан задатак. Чињеница је да су приватни детективи у пракси обично растрзани између јавног интереса супротстављања злочину и захтева својих клијената, што донекле подсећа на позицију адвоката, који у свом послу наилази на сличне дилеме. Ипак, за разлику од ове паушалне компарације, за представљање што реалније слике приватне детективске делатности важнији су резултати научних истраживања. Проблем је, међутим, што су оваква истраживања ретка, или се углавном ограничавају на подручје Велике Британије и САД. У недостаку емпиријских показатеља значајан извор могу представљати и анализе законских решења и тумачења приватне детективске делатности у оквиру криминалистичке теорије и праксе, као њене најсродније области.

У једном од таквих тумачења Мићо Бошковић (2006:12) сматра како приватна детективска делатност не значи само прикупљање информација и података, већ и прикупљање доказа, што је веома битно за странку која

⁴ Елизабета Џон напомиње како су се ступањем на снагу *Закона о друмским разбојницима* из 1692. године, којим је била предвиђена могућност расписивања новчаних награда за хватање криминалаца, а чији износ се кретао и до 50 £ за сваког ухаћеног разбојника, на британском тлу појавили тзв. „ловци на лопове“ (Thief-takers), у народу познатији као „ловци на уцене“, односно „ловци на уценене главе“ (John, 2005:583). Ипак, у сагледавању настанка и развоја приватног истражитељског деловања немогуће је заобићи име човека који је заслужио за оснивање прве приватне детективске агенције и чији начин рада је знатно допринео унапређењу улоге оперативне делатности у контроли криминалитета данас. Алан Пинкертон (Allan Pinkerton) је средином XIX века ступио у партнерство са чикашким адвокатом Едвардом Ракером (Edward Rucker) са којим је формирао „Северо-западну детективску агенцију“, касније познату као „Пинкертонска национална детективска агенција“. Агенција је била препознатљива по рекламном плакату на коме је доминирала слика широм отвореног ока са натписом „Ми никад не спавамо“ (енг. We never sleep) (видети: Gill, Hart, 1996; Kesić, 2009).

је наручилац посла, јер на тај начин она може да обезбеди доказе и да их користи за заштиту својих права пред надлежним органима. Међутим, колико функција приватних детектива може бити контроверзна сведочи чињеница да они могу послове обављати на потпуно легалан начин, али и бити укључени у нелегалне делатности (индустријска шпијунажа, подметање доказа, манипулације подацима).

Свесни ове могућности, законодавци су посебно опрезни приликом нормативног регулисања надлежности приватних детектива, због чега децидно набрајају области у којима се може спроводити приватна детективска делатност. Илустрације ради, у америчкој пракси рад приватних детектива је усмерен на следеће видове истрага: 1) истраживање прошлости будућих супружника или запослених у предузећу; 2) истраживање случајева несталих особа (само у случају недостатка полицијских ресурса или уколико се сумња да нестанак није у вези са злочиним); 3) провера понашања љубавника или брачних другова; 4) истраживање превара осигурања; 5) извођење реконструкција несрећа; 6) прикривени рад за приватне компаније ради откривања криминалних активности, употребе дроге или кршења радних права од стране запослених, и 7) уручивање судских позива (Dempsey, Forst, 2005:55).

Истражујући специфичности приватне истражитељске делатности у Великој Британији Гил и Харт су установили да услуге приватних детектива најчешће користе приватне компаније, осигуравајућа друштва, приватна лица и адвокати и то за послове истрага исплаћивања одште-та, провера запослених, истрага крађа и превара у предузећима и прикупљање информација о пословању конкурентских компанија. Већину истражитеља чине пензионисани полицајци, а поред њих у овој професији запажено је и учешће бивших припадника војске, царине, пореске службе, форензичара и инжењера (в. Gill, Hart, 1997a).

Овде је важно напоменути да у већини законодавстава приватним детективима није дозвољено да се баве делатностима за које је надлежна криминалистичка полиција. Тачније, у покушају разграничења поступања приватних детектива и службеника полиције законодавац обично уводи посебну одредбу којом се приватним детективима децидно забрањује располагање овлашћењима и примена оперативних метода и средстава које на темељу посебних прописа примењују припадници полиције.⁵ Међутим, без обзира на монопол који полиција има у криминалистичким истрагама, у свету немали број грађана предност ипак даје приватним детективима. Илустрације ради, према резултатима истраживања у САД

⁵ Видети: čl. 32 *Zakona o detektivskoj dejavnosti*, Uradni list Republike Slovenije, št. 17/2011; čl. 11 *Zakona o privatnim detektivima*, Narodne novine Republike Hrvatske, br. 24/09; чл. 5 *Zakona o detektivskoj djelatnosti*, Службени лист Републике Црне Горе, бр. 29/05.

80% послодаваца би приликом извршења преступа у предузећу случај пре пријавили приватном истражитељу него полицији (Gill, Hart, 1999:250).

Овакви резултати намећу потребу преиспитивања разлога због којих би се грађани пре обратили приватним истражитељима и платили за њихове услуге уместо да случај пријаве полицији, чије су услуге иначе бесплатне. Сумирајући бројна објашњења овог проблема дошли смо до следећих разлога:

1. *Могућност контроле над спровођењем истраге* – плаћањем услуга приватним истражитељима клијентима се пружа могућност да контролишу истрагу, за разлику од полицијске истраге у којој на то немају право. Ова контрола се обично манифестује кроз избор агенције, па чак и самог агента који ће водити истрагу, као и кроз могућност прекидања истраге у било које време које се клијенту учини повољним, без неких детаљних објашњења и разлога за такву одлуку;
2. *Могућност очувања информација о противправном понашању* – у одређеним случајевима грађани осећају бојазан да ће полиција током истраге доћи до сазнања о њиховом противправном понашању (нпр. докази о незаконитом пословању), те да ће и против њих поднети кривичну пријаву. Међутим, иако се склапањем уговора приватни истражитељи обавезују на ћутање и неизношење детаља истраге у јавност (што представља битан знак поверења клијената у њихов рад), ово не искључује њихову обавезу да пријаве извршење кривичног дела уколико до таквог сазнања дођу током спровођења истраге, па чак и уколико је извршилац дела сам клијент, с тим што се у овом другом случају обавеза ограничава само на посебно опасна дела (у правним прописима се обично прецизира о којим кривичним делима је реч);
Спречавање губитака, а не извршавање закона – жртве криминалних радњи не траже помоћ полиције у ситуацијама када постоји могућност да би им тај потез донео више штете од саме криминалне радње којом су оштећене. Овде пре свега мислимо на трошкове судског процеса и дужину формалног поступка, који у неким ситуацијама (посебно у грађанским парницама) трају по неколико година;
4. *Надлежност полиције и њихов приступ у раду* – полиција за одређене случајеве није надлежна (нпр. дело се гони по приватној тужби), због чега жртва тражи помоћ на другој страни. Постоје, међутим, и ситуације када припадници полиције показују незаинтересованост за ангажовањем на одређеним случајевима или се током истраге држе пасивно (оваква пракса је нарочито изражена

у случају тзв. „багателног криминалитета“).⁶ Овде такође треба напоменути да савремена пракса бележи и случајеве у којима жртве тежих злочина или чланови њихових породица, незадовољни квалитетом и резултатима истраге спроведене од стране званичних државних органа, ангажују приватне детективе ради поновне истраге конкретног догађаја.⁷

Врсте приватних истрага

Од многобројних делатности приватних истражитеља међу првима су се појавиле брачне и породичне истраге, а које у већини случајева подразумевају утврђивање ванбрачних веза, односно прељуба брачних партнера. Сам захтев за спровођење оваквих истрага најчешће подносе појединци који сумњају у верност свог партнера. Ако је прељуба установљена, истрага може да се допуни и захтевом за утврђивањем имовине умешаних страна пре развода. Међутим, чак и након развода може доћи до ангажовања приватних истражитеља и то у случајевима када једна страна не плаћа редовно или престане да плаћа алиментацију. Иако многи детективи децидно оповргавају учешће у „брачним истрагама“ сматрајући их нечасним и недостојним, истина је заправо да су ово изразито уносни и исплативи послови који се у пракси ретко одбијају.

Истражујући активности приватних истражитеља на подручју Велике Британије, Гил и Харт су установили да већина анкетираних истражитеља не би прихватила да истражује брачне прељубе због жеље да се дистанцирају од имица „њушкала“, који су и добили превасходно смајући неверства брачних партнера. Према њиховим речима, мешање у те послове би могло изазвати скандал и пад кредибилитета у уноснијим областима, као што је, на пример, комерцијална подршка приватним компанијама. Међутим, анализом пословања приватних детективских агенција ова два аутора су установила да клијенти најчешће траже управо ове услуге и да од 282 члана Удружења британских истражитеља (*Association of British Investigators – ABI*) само њих 43 нису спроводили брачне истраге (Gill, Hart, 1997a:556).

Поред тога што нарушава популарни имиц хероја, њихово учествовање на оваквим случајевима учвршћује став да су приватни истражитељи превасходно оријентисани на комерцијални, а не на анти-

⁶ Примера ради, у Пољској полиција рутински упућује жртве ситних дела крађе да траже приватну помоћ тактички охрабрујући друге жртве да потраже „приватне“ начине за надокнаду штете (видети: Saragini, Marenin, 2005).

⁷ Познат је случај сумњиве смрти новинарке Даде Вујасиновић у њеном стану у Београду, чији родитељи су, незадовољни резултатима формалне истраге, а која је указала да је реч о самоубиству, након ревизије истраге помоћ тражили и од приватних детектива.

деликтни рад. Овде, међутим, посебан проблем представља чињеница да људи нису равнодушни када сазнају за партнерово неверство и да се ситуација не завршава увек бракоразводном парницом, већ напротив, у одређеним случајевима и вршењем насилничких дела. Због тога се оправдано морамо запитати да ли приватни детективи вршењем оваквих истрага доприносе смањењу или повећању криминалитета.

Чињеница је, међутим, да се породице сусрећу са читавим низом много озбиљнијих проблема од брачних прељуба (в. Савић, Микић, 2010), за чије решавање се веома често тражи помоћ приватних истражитеља. Тако се они све чешће ангажују у случају нестанка члана породице, а актуелна пракса показује и њихово ангажовање од стране родитеља на пословима пратње и присмотре деце ради утврђивања да ли дете редовно похађа школу, где проводи слободно време и у каквом друштву, да ли користи дрогу или алкохол, или је пало под утицај неких других асоцијалних појава. Приватне истражитеље неретко ангажују и социјалне службе ради утврђивања забрањених контаката супружника са децом, а забележени су и случајеви отимања деце од родитеља када су у процес враћања били укључени и приватни детективи.

Како је полиција првенствено окупирана пословима везаним за контролу криминалитета, али само оног који се гони по службеној дужности, парничне истраге су отвориле веома широко поље деловања приватних истражитеља. Иако владине службе предузимају неке делатности у овој области и пружају одређену законску помоћ грађанима, приватни истражитељи су често једини извор професионалне истраге. Њихова делатност тада обично подразумева прикупљање информација и доказа за потребе приватне тужбе. Ипак, у последње време се све већи број приватних детектива ангажује и у истрагама кривичних дела, и то обично на пословима прикупљања доказа за потребе одбране оптуженог лица. У овој области услуге приватних истражитеља се углавном односе на лоцирање сведока и прикупљање информација од њих, али и на прикупљање одређених доказа материјалне природе. Нису, међутим, ретке ни ситуације да се приватни истражитељи ангажују због уручивања писмена. Чињеница је да људи настоје на разне начине да избегну уручење судских налога, опомена, позива и обавештења те истражитељи морају бити изузетно лукави како би успешно уручили ова писмена. Због тога и ови у основи незахтевни задаци представљају понекад прави изазов за њихове извршиоце.

Посебну област деловања приватних детектива чине истраге дисциплине на раду, а које подразумевају ангажовање приватних истражитеља од стране власника приватних предузећа на пословима контроле понашања радника. Контрола обично има за циљ спречавање извршења

кривичних дела (посебно имовинске природе) и других девијантних понашања радника, за шта се најчешће користе мере физичко-техничког обезбеђења. Међутим, уколико овакве мере не покажу резултате клијенти (власници предузећа) обично ангажују приватне детективе, који у циљу расветљавања конкретног догађаја понекад чак прибегавају и инфилтрирању међу раднике. Овај вид истрага највише подсећа на тзв. „тајне операције“ (енг. *sting operations*) криминалистичке полиције и ангажовање прикривеног иследника (в. Маринковић, 2009).

Сама мера „убацивања“ детектива међу запослене привлачи многе послодавце, јер се на тај начин могу лакше открити појединци одговорни за крађе, вандализам, коришћење алкохола, коцкање, индустријску шпијунажу итд.⁸ Број захтева за овом врстом услуге је ипак веома мали, делом због њене цене, а делом и због опасности по самог истражитеља. Поред тога што овакве операције доводе до ерозије грађанских слобода и права, посебно уколико се њима неко лице наводи на деликт (в. Маринковић, 2005), прикривени рад приватних детектива напослетку може лако довести и до губитка квалитетних оперативаца. Како објашњава Саут (South), ти губици могу укључивати проблеме у пружању подршке истражитељу у наставку живота, али и осећај кривице, издаје и изолованости, јер у срцу тих метода и операција заправо лежи „превара“ и манипулација (South, 1994:228).

Битан сегмент рада приватних истражитеља представљају истраге осигурања, а које се углавном заснивају на утврђивању оправданости захтева за надокнаду штете.⁹ Чињеница је да полиција преузима истраге о финансијским преварама само у случајевима када је финансијски праг прилично висок. Таква пракса намеће потребу осигуравајућим друштвима да ангажују приватне детективе за прикупљање информација о подносиоцима праву на надокнаду штете. Овај вид приватне истраге најчешће се спроводи када постоји сумња у покушај преваре осигуравајуће компаније у вези са крађом возила, подметањем пожара, социјалних случајева или истраживања захтева за надокнаду штете настале у саобраћајној незгоди када је кривица доведена у питање. Истраге обично започињу разгово-

⁸ Познат је пример рада приватног истражитеља који се инфилтрирао међу особље хотела у ком су бележени велики губици. Глумио је бармена и живео у споредним објектима хотела неколико месеци. Подносио је дневне извештаје о својим запажањима и ускоро је постало јасно да су многи запослени „мућкали“. Њихове активности су укључивале поткрадање готовине гостију хотела, бесплатну храну и пиће и крађу залиха, а за неке је установљено да су препродавали дрогу гостима хотела (Gill, Hart, 1997a:557).

⁹ У свом недавном истраживању аустралијски Савет за послове осигурања је изнео податак према којем су у периоду 1995-1996. године штете од малверзација у области осигурања и пружања социјалне помоћи достигле износ од 800 милиона долара. Овакво стање је натерало земље Комонвелта да иницирају тзв. „шему анти-малверзација“ која је укључивала склапање уговора са приватним истражитељским агенцијама, а за потребе решавања сумњивих случајева са којима није могла да се избори формална истрага (видети: Prenzler, King, 2002:1-6).

ром са тражиоцем у току којег се обезбеђује профил сумњиве тврдње и прикупља неопходна документација (нпр. извештај лекара). Након тога истражитељ примењује мере тајног праћења и осматрања осумњичене особе и када прикупи неопходне информације, прослеђује их наручиоцу посла.

Сагледавајући рад приватних истражитеља у Великој Британији Gill и Hart су у 148 агенција (око 70% агенција обухваћених овим истраживањем) утврдили да преко 50% пружених услуга чине захтеви осигуравајућих компанија, док је у једној агенцији утврђено удвостручавање оваквих захтева сваке године (Gill, Hart, 1997a:553). Многе агенције су специјализоване искључиво за истраге превара осигурања, а већина захтева које добијају тичу се превара за мање суме. Међутим, забележени су и случајеви превара у којима су осигуравајуће куће биле оштећене за износ од преко милион фунти, где су истраге трајале неколико година. С обзиром да је превару јако тешко доказати, њено откривање понекад захтева специјалне вештине и примену посебних уређаја за осматрање, праћење и прислушкивање.

Особен вид приватне истраге, који се спроводи независно или у склопу претходно описаних, јесте тзв. праћење имовине (*e. asset tracing*), које има за циљ да разоткрије финансијске изворе и право материјално стање појединца. Сама техника укључује прикупљање информација кроз увид у одређену документацију и обављање информативног разговора. Клијенти који траже спровођење ове мере су различити – од банака, преко индустријских компанија, до власника некретнина чији су станари побегли а нису платили станарину. Праћење имовине као оперативна мера често се примењује и на захтев одређеног предузећа у процесу компанијског удруживања, а пре потписивања одређеног споразума. Овакви облици истраге предузимају се превасходно ради утврђивања пословања потенцијалног партнера, способности испуњења услова из споразума (уговора), процене и минимализације ризика и спречавања евентуалног уплива организованог криминала преко прања новца у пословање конкретног предузећа.¹⁰

Поред ових најприсутнијих типова приватне истраге, у литератури се помињу још неки видови, као на пример: 1) вршење оперативних провера кандидата за рад у предузећима; 2) прикупљање података у вези са нарушавањем ауторских права, и 3) активности усмерене на понов-

¹⁰ Након распада СССР-а многе велике европске фирме су отвориле своја представништва у Русији, али и у другим новонасталим државама бившег совјетског блока. Међутим, главни ризик и претњу успешности трговинских и привредних односа представљало је деловање руске мафије, због чега су многи британски приватни истражитељи почели да нуде услуге праћења имовине у циљу заштите пословања новооснованих компанија. Ова активност је допуњена мерама које је предложио британски Закон о спречавању прања новца по ком сваки клијент пре улагања одређене суме новца у финансијске институције мора да верификује свој идентитет и докаже порекло новца (видети: Gill, Hart, 1997a).

но враћање у посед имовине. Као специфичан пример овог последњег облика истрага издваја се рад агената за враћање бегунаца (енг. *Fugitive recovery agent*). Конкретно, на подручју САД послују агенције које позајмљују новац за кауцију, међутим, уколико се оптужени не појави пред судом заказаног дана, агенција и њен власник губе новац. Тада на сцену ступају агенти који крећу у потрагу за бегунцем (Laine, 2006:15).

Приватна детективска делатност у Србији

Појава савремених облика деловања приватних детектива на подручју Републике Србије почиње крајем 80-их година прошлог века оснивањем првих детективских агенција, да би пун замах добила средином деведесетих година прошлог века. По речима Душана Давидовића, приликом оснивања првих предузећа у оквиру приватног сектора безбедности најчешће је примењиван модел регистровања „агенција за проналажење несталих лица“, у оквиру којих су се пружале и услуге обезбеђења. Међутим, како истиче овај аутор, у спровођењу таквих услуга најчешће су се ангажовала лица из криминогене средине, бивши полицајци, разни авантуристи, људи жељни акције и лаке зараде, а нису били ретки случајеви да су се ове агенције бавиле пословима изнуде, рекетирања, утеривања дугова и на разне друге начине „обезбеђењем ризикантних послова“ (Давидовић, 2004:170).

За разлику од данашњег сектора обезбеђења лица и имовине, у коме је већина предузећа специјализована за вршење одређених врста послова, распон услуга које нуде детективске агенције обухвата разноврсне оперативне делатности и прикупљање информација за физичка и правна лица. Иако је тешко утврдити праву природу и врсте активности приватних детективских агенција у Србији, на основу рекламних памфлета и огласа у новинама примећујемо да ове агенције нуде услуге од брачних и породичних истрага (брачне прељубе, нестала лица, праћење понашања и навика деце итд.), преко прикупљања доказа за парничне поступке и утврђивања оправданости захтева за надокнаду штете. Дакле, све уобичајене активности које су иначе забележене у свету. Неке од њих, међутим, нуде и пружање класичних криминалистичких услуга (нпр. истрага насиља у породици, крађа итд.), што намеће питање оправданости понуде послова за које је иначе надлежна криминалистичка полиција МУП-а Републике Србије. Овакво стање представља директну последицу правне нерегулисаности ове области у нашој земљи, услед чега многи власници детективских агенција својевољно одређују надлежност или пак „слепо“ прате искуства земаља које су ову области подвеле под слово закона и јасно утврдиле надлежност. Међутим, уколико будемо доследно прати-

ли пример других земаља, за очекивати је да ће и на нашем простору приватна детективска делатност бити нормативно уређена, чиме ће и ове недоумице бити решене.

Поред тога што приватни детективи делују у својеврсном правном вакууму, проблем представља и немогућност утврђивања прецизних показатеља приватне детективске делатности (подаци о броју агенција и непосредних извршилаца, као и обиму њиховог пословања), због чега се у пракси раширеност ове појаве само наслућује. Илустрације ради, Удружење за приватно обезбеђење при Привредној комори Републике Србије, у оквиру кога егзистира и групација за детективску делатност, располаже подацима али се они односе само на чланове Удружења и то само на број предузећа (29 чланица групације за физичко обезбеђење, 29 чланица групације за техничко обезбеђење, 10 чланова секције менаџера у банкама, девет чланова групације за детективску делатност и 11 чланова групације за унутрашње обезбеђење). Ово Удружење такође износи незваничне податке према којима приватни сектор безбедности чини преко 100 регистрованих привредних друштава и предузетника у Србији, којима је тежишна делатност регистрована под шифром 74600 (тражење изгубљених лица и заштита), са укупно преко 40.000 запослених, просечне старости између 35 и 40 година, већином мушког пола.

Утврђивање прецизних показатеља нарочито онемогућава појава регистровања једне врсте делатности у склопу које се незаконито пружају и друге безбедносне услуге. Тако је, на пример, најчешће присутна појава регистровања делатности обезбеђења објеката, иако се истовремено пружају и делатности које потпадају под приватне истраге. Поред тога, многи послодавци не врше пререгистрацију предузећа иако је у међувремену дошло до промене или проширења делатности. Посебан проблем представља непријављивање запослених у неким предузећима, чиме се очигледно жели избећи плаћање пореза. Поред тога, веома је присутна и пракса повременог ангажовања лица или њихово активирање на извршавању једног конкретног задатка. Ова лица најчешће нису заведена у званичним евиденцијама о пословању. Мора се, међутим, признати да је ова појава чешћа у сектору обезбеђења лица и имовине, јер за разлику од тих предузећа, од којих нека запошљавају и преко хиљаду извршилаца, скоро све детективске агенције се организују као детективске канцеларије запошљавајући неколико извршилаца.¹¹ Ипак, многе од тих агенција немају запослене пуно радно време, већ се ослањају на мрежу контаката који ефективно служе као консултанти за поједине послове.

¹¹ Број таквих агенција се, према изјави председника групације за детективску делатност Удружења за приватно обезбеђење при Привредној комори Србије, процењује на око 30 до 40 на подручју целе Републике Србије.

Овде је важно истаћи да су многа истраживања у свету потврдила учесталу појаву одлива радне снаге из државних служби безбедности (нарочито из полиције) и њихово ангажовање у приватној детективној делатности, да ли кроз оснивање сопствених предузећа и агенција или, пак, кроз прикључивање већ постојећим. Ради сагледавања раширености ове појаве и у нашој земљи су пре неколико година вршена истраживања (в. Kesić, 2009) када су испитаницима из приватног сектора, између осталог, постављена и следећа питања: 1) Да ли сте пре запослења у овом предузећу имали искуства на пословима безбедности? 2) Уколико јесте, наведите у којој служби и у коликом трајању? и 3) Који је разлог престанка вашег рада у претходној служби?

На основу добијених резултата запажамо значајне разлике у одговорима између радника обезбеђења и приватних детектива. Наиме, док већина службеника обезбеђења (71,8%) наводи да нема ранија искуства на пословима безбедности, већи број приватних детектива (73,3%) истиче управо супротно. За разлику од стања у ова два субузорка, код руководиоца у ПСБ је скоро уједначена заступљеност одричних (51,9%) и потврних (48,1%) одговора. Када је реч о служби безбедности у којој су испитаници стекли претходна искуства, анализом одговора утврђени су следећи резултати: 10,9% анкетираних радника обезбеђења пре запослења у тренутном предузећу је радило у неком другом предузећу у оквиру ПСБ; 46,7% приватних детектива је раније радило у полицији; 22,2% руководиоца је раније радило у војсци. Након обраде података о разлозима престанка рада у претходној служби, открили смо да се руководиоци најчешће ангажују у ПСБ по одласку у пензију из државне службе безбедности (13%), док детективи почињу да се баве приватним истрагама обично након давања отказа у полицији (60%).

Када је реч о популаризацији имица приватних детектива у нашој земљи, интересантно је поменути њихово представљање у медијима. Међутим, за разлику од већ описаних утицаја литературе, телевизије и филма, у контексту наше анализе пажњу ћемо усмерити на сагледавање доприноса писаних медија мистификацији приватне детективске делатности у Србији. За те потребе смо као извор користили архив дневних новина *Блиц*, који је доступан на интернет адреси www.blic.co.rs. Мора се признати да се о раду приватних детектива јако ретко пише у овом дневном листу. Ипак, успели смо пронаћи један чланак који нам се чинио значајним за нашу анализу. Реч је о чланку под називом „Шерлок Холмс на српски начин“ (издање за 20. јануар 2004 – Црна хроника).

Као што смо раније указали, објашњавање детективске делатности асоцијацијом на овог литерарног јунака је толико изражено у масовним медијима да при самом помену његовог имена читалац већ наслућује о

чему се пише у самом тексту. Примећујемо да се и аутор овог чланка користи таквом компарацијом. Овом приликом само подсећамо на неутемељеност поређења законом дозвољеног рада приватних детектива у свакодневном животу са ликом и делом јунака насталог уметничком фикцијом. Таквим приступом ово занимање се очигледно настоји представити искључиво у позитивном светлу, на основу ког би сваки детектив био доживљен као херој. Иако је реч о писању по клишеу и унапред познатој матрици, константно коришћење литерарне иконографије несумњиво утиче на стварање стереотипа, али и предрасуда о приватним истражитељима код читалаца.

Анализирајући сам садржај чланка можемо закључити да се њиме преваходно рекламира неколико агенција за пружање детективских услуга. Цинично би било потцењивати улогу овог занимања у контроли криминалног понашања и њихов значај у предузимању одређених послова, чији делокруг наравно мора бити правно регулисан. Међутим, приликом писања овог чланка саговорници су надлежност приватних истражитеља представили толико широко да просечан читалац може лако закључити како приватни детективи пружају услуге за које су традиционално надлежни полиција, тужилаштво и суд. Уствари, то и није далеко од истине, што не треба да нас чуди с обзиром да приватна детективска делатност у Србији није правно уређена. У таквим околностима самим власницима детективских агенција је дата велика слобода у тумачењу детективске делатности, те им је донекле и допуштено да делокруг рада својих агенција одређују сами, најчешће произвољно или по угледу на системе рада прилагођене потпуно различитом државном уређењу и нормативном амбијенту од нашег (најчешће су у питању амерички и британски системи).

Овде се даље поставља питање оправданости коришћења израза „приватизовани део Јавне безбедности“, који саговорници неоправдано потенцирају, јер добро знамо да тај сегмент рада, који иначе представља традиционалну улогу државе, суштински није прешао у приватне руке. У чланку се такође неоправдано користи израз „законска регулатива“, јер знамо да она у правом смислу те речи у Србији и не постоји. Удружење „Српски истражилац“, о коме се иначе говори у овом чланку, можда је делимично и регулисало свој рад доношењем одређеног акта, чији се назив не наводи у чланку (највероватније је у питању Статут Удружења). Међутим, то је само први корак на путу ка потпуном нормативном регулисању ове области и док се тај проблем не реши суочаваћемо се са „Шерлоком Холмсом на српски начин“, а који у ствари означава „бесправну“ детективску делатност.

Закључак

На крају можемо закључити како у данашњим условима позицију приватних детектива карактерише дисбаланс између популарног имица с једне стране и реалне позиције и моћи приватних детектива с друге стране, што чини приватну детективску делатност прилично контроверзном. Као што смо видели, представе приватних детектива у продукцима популарне културе (детективски романи, филмови, ТВ серије) углавном представљају плод маште њихових аутора, и као такве додатно мистификују имиц приватних детектива, искривљујући стварно стање у овој области. Последице овог дисбаланса на спровођење приватне детективске делатности у „реалном“ животу су многобројне. Свакако најозбиљнији проблем је што такво стање доприноси појави злоупотреба службеног положаја (в. Risimović, 2010), од којих многе резултирају угрожавањем слобода и права грађана и нарушавањем њихове приватности.

Неспорно је да „створена“ улога хероја импонује, пре свега, самим приватним детективима, јер јача њихову јуначку самоперцепцију. Поред тога, она шаље јасну поруку потенцијалним клијентима о изузетној способности приватних детектива у разоткривању различитих мистерија и интрига. Чињеница је да су приватни истражитељи мотивисани да задовоље све потребе својих клијената, јер њихов примарни интерес управо лежи у томе да имају што већи број клијената, који ће им се поново обратити за помоћ. Међутим, њихова моћ и овлашћења су знатно мања него што је то представљено у популарној култури, односно него што то клијенти очекују од њих. Отуда и не чуди зашто приватни детективи често теже да надоместе законска ограничења различитим злоупотребима. Околност коју приватни детективи такође користе како би применили нека од овлашћења на која иначе немају право је што грађани нису увек у могућности да разликују припаднике криминалистичке полиције и приватне детективе (оба раде у цивилу и поседују службену легитимацију) и њихове методе рада (које су иначе веома сличне).

Када је реч о коришћењу „недозвољних“ метода рада, приметно је да се приватни детективи са ранијим искуством у државним службама безбедности чешће одлучују да крше закон од својих „цивилних“ колега. Оваква пракса се превасходно објашњава чињеницом да се бивши полицајци осећају разоружани и немоћни преласком у приватни сектор, с обзиром да су им овлашћења и приступ информацијама на нижем нивоу од оног на који су навикли док су радили у полицији. Истина је, додуше, да се многи од њих ослањају на ранија познанства и везе са бившим колегама, чиме су у значајној предности у односу на детективе без таквог искуства (в. Kesić, 2009).

Иако се истажитељи обично бране тврдећи како им се бројне злоупотребе неосновано приписују, додатно нарушавајући имиџ њихове професије, судећи по извештају Независне комисије за борбу против корупције из Новог Јужног Велса за 1992. годину чини се да злоупотребе нису толико страна појава приватним истражитељима. Пренслер (Prenzler) и Кинг (King) скрећу пажњу на извештај ове комисије у коме је саопштено како су бројни приватни истражитељи у Аустралији идентификовани као посредници у масовној трговини поверљивим информацијама. За те потребе они су веома често задирали дубоко у приватност људи, противзаконито приступајући на нечији посед, обелодањујући информације које су поверљиве у правном смислу, пресећењући телекомуникационе разговоре и користећи средства за прислушкивање (в. Prenzler, King, 2002).

Истражујући стање у Великој Британији Гил и Харт су открили да су поједини детективи приликом истраживања брачних прељуба уцењивали своје клијенте и лица над којима су вршили истраге, док су неки од њих унајмљивали проститутке које би им помагале у тим пословима. Иако су детективи овакве осуде одлучно одбацивали, притиснути доказима бранили су се како су заправо сами клијенти често подстицали извршење нелегалних и неетичких послова, нудећи при том изузетне суме новца. (v. Gill, Hart, 1999). У пракси су заправо и забележени случајеви намештања прељуба у којима је значајну улогу играо сам клијент. Конкретно, 50-их година прошлог века у Великој Британији је створен и разрађен систем превара како би се изиграле строге законске одредбе о разводу брака. Да би на суду доказали прељубу, мужеви су прибегавали намештеној прељуби са непознатом женом. Све што им је било потребно били су: жена, фотограф и приватни детектив.¹²

Посебан проблем представља чињеница да је неким приватним детективима издато ватрено оружје без одговарајуће обуке, што је доводило до чешће употребе оружја у ситуацијама где су детективи били изложени физичком нападу. Истина је да због деликатности посла сигурност приватних детектив бива често угрожена, због чега свакако треба водити рачуна о стварању механизма заштите њихове позиције. Ипак, решење свакако није у њиховом наоружавању, посебно уколико знамо да је надлежност приватних детектива таква да им у обављању послова оружје није ни потребно. Такође, непостојање прецизних етичких правила у поступању доприноси угрожавању основних људских права. Иако неке агенције и удружења сами формирају своје правилнике, они у већини држава нису генерализовани. Осим тога, неки од правилника које користе одређене

¹² Поменути систем „намештања прељуба“ представља окосницу филма *Under suspicion* (1991). Поред тога, овај филм је значајан за нашу дискусију јер пружа одређен увид у положај и улогу приватних детектива у тадашњој Енглеској, а важност му повећава чињеница што је заснован на стварним догађајима.

агенције често се односе на услове које намећу клијенти у својим уговорима са агенцијама. Недостатак јасних регулатива из ове области ствара велику збрку око тога шта је дозвољено и прихватљиво, а шта не, чиме се ствара ризик да запослени у овом сектору нарушавају неке од основних демократских принципа.

Када посматрамо приватну детективску делатност, из овог угла можемо слободно рећи како су бројни критичари у праву када упозоравају да приватни детективи имају потенцијал да изазову озбиљну штету, случајно или намерно. Међутим, уколико стремимо демократским идеалима, онда морамо предузети све неопходне мере како би се злоупотребе и не-савесно деловање приватних детектива спречило или сузбило. При том је посебно важно деловати у правцу супротстављања угрожавању основних права и слобода грађана кроз увођење правила која већ постоје у јавном сектору безбедности, постављањем стандарда обуке, предвиђањем механизма контроле и утврђивања одговорности приватних детектива, а за чије утврђивање треба да буду надлежни влада и правосудни органи.

Након свега, имамо потребу да истакнемо да наша тежња није била да овим радом дискредитујемо приватну детективску делатност, будући да сматрамо да њено постојање има пуно оправдање, посебно у данашњим условима када је опасност по живот и имовину грађана вишеструко увећана појавом нових, али и извршењем традиционалних облика злочина, уз примену већег степена насиља и безобзирности, и када државни органи, а пре свих полиција, не могу сами да одговоре на бројне изазове који се пред њих стављају. Превасходна намера аутора је била да кроз конструктивну критику укаже на кључне проблеме у овој области, а уједно да упути апел надлежним субјектима да коначно нормативно регулишу приватну детективску делатност у Републици Србији, која већ годинама егзистира у својеврсном правном вакууму, са свим последицама које такво стање производи.

Литература

1. Бошковић М. (2006), *Основи детективске делатности*, Нови Сад.
2. Gill M., Hart, J., (1996). *Historical perspectives on private investigation in Britain and USA*, Security Journal, Vol. 7, No. 3, pp. 274-280.
3. Gill, M., Hart, J., (1997a). *Exploring investigative policing – A Study of Private Detectives in Britain*, British Journal of Criminology, Vol. 36, No. 4, pp. 549-566.
4. Gill, M., Hart, J., (1997b). *Private Investigators in Britain and America - Perspectives on the impact of popular culture*, Policing: An International Journal of Police Strategy and Management, Vol. 20, No. 4, pp. 631-640;

5. Gill, M., Hart, J., (1999). *Enforcing corporate security policy using private investigators*, European Journal of Criminal Policy and Research, No. 7, pp. 245-261.
6. Давидовић, Д., (2004). *Један осврт на приватни полисинџ у Србији*, Ревивија за криминологију и кривично право, бр. 3, стр. 165-181.
7. Dempsey, S. J., Forst, S. L., (2005). *An Introduction to Policing*, Thomson Wadsworth, Belmont.
8. John, E. E., (2005). *Conceptualizing the Private Police*, Utah law review, No 2, pp 573-617.
9. Кесић, З., (2009). *Privatni sektor u kontroli kriminaliteta*, Београд.
10. Klavora, M., (2000). *Detektivi jutri, Normativna in funkcionalna ureditev zasebnega varstva - med željami in možnostmi*, Zbornik posveta, Portorož, pp. 243-253.
11. Laine, V., (2006). *Злочин и истрага* (orig. Crime & Detection, Dorling Kindersley, 1998), Београд.
12. Маринковић, Д., (2005). *Теоријски и практични аспекти провокације на кривично дело*, Безбедност, год. 47, број 2, Београд, стр. 217-237.
13. Маринковић, Д., (2009). *Криминалистички аспекти ангажовања прикривеног иследника*, Безбедност, год. 51, број 1-2, Београд, стр. 133-151.
14. Недељковић, М., (2006). *Амерички Ноар филм*, Београд.
15. Prenzler, T., King, M., (2002). *The Role of Private Investigators and Commercial Agents in Law Enforcement*, Journal of Australian Institute of Criminology, 2002, pp. 1-6.
16. Reiner, R., (2010). *The Politics of the Police – fourth edition*, Oxford University Press, New York.
17. Risimović, R. (2010). *Zloupotreba službenog položaja*, NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo 15(1), str. 127-140.
18. Савић, М, Микић, Д., (2010). *Методика откривања и доказивања кривичног дела насиља у породици*, Безбедност, год. 52, број 3, Београд, стр. 298-313.
19. South, N., (1994). *Privatizing policing in the European Market*, European Sociological review, 10(3), pp. 219-231.
20. Caparini, M., Marenin, O., (2005). *Crime, Insecurity and Police Reform in Post-Socialist CEE – research report*, The Electronic Journal of Power Institutions In Post-Soviet Societies, http://www.pipss.org/document330.html_download 12.03.2007.
21. *Zakon o detektivskoj dejavnosti*, Uradni list Republike Slovenije, št. 17/2011.
22. *Zakon o privatnim detektivima*, Narodne novine Republike Hrvatske, br. 24/09.

23. Закон о агенцијама за обезбјеђење лица и имовине и приватној детективској дјелатности, Службени гласник Републике Српске, бр. 50/02 и 92/05.
24. Закон о детективској дјелатности, Службени лист Републике Црне Горе, бр. 29/05.

Popular Image of Private Detective and His Demystification

***Abstract:** When we think of private detectives, what we first have in mind is one of the most common opinions, which connects this person with the hero from literature or movies and - in rarer cases - with the former police officer who, after having been retired, opens a detective agency in our neighborhood. The question, however, is whether such perception corresponds to the real situation or if, in this way, we just reproduce social stereotypes and the images of private detectives popularized in the media. The fact is that in today's conditions the position of private detectives is characterized by disbalance between the popular image and actual possibilities of the private detectives, which makes it quite a controversial activity. There are many consequences of this disbalance in the performance of private detective activity in the "real" life, but certainly the most serious problem is that this situation contributes to the occurrence of abuse in the work of private detectives, frequently endangering the rights and freedoms of citizens. If we really strive for the rule of law and proudly claim that our society is based on democratic heritage then we have to take all necessary measures in order to prevent or suppress abuse or negligence in the activity of private detectives. Although the critical approach in this work is beyond dispute, the author's intention is certainly not to discredit the private detective activity, but to use constructive criticism to point to the key problems in this field. By analyzing the image of private detectives in this light we mainly try to warn that private detectives have a great potential to cause serious damage, accidentally or intentionally, and it is therefore important to act in the direction of opposing these phenomenon, and primarily through normative regulation of this area and ensuring their implementation in the field. The paper should also be understood as an appeal to the authorized institutions to finally regulate the private detective activity in the Republic of Serbia, which has existed for years in a kind of legal vacuum, with all consequences that this situation produces.*

***Keywords:** detective, private investigation, popular image, demystification.*

Др Жељко НИНЧИЋ

Министарство унутрашњих послова Републике Србије

UDK - 343. 143 : 343.9.02

Прегледни научни рад

Примљено: 12.10.2013.

Сведок сарадник у светлу опште потребе заштите сведока

***Апстракт:** Тешкоће откривања, спречавања и доказивања кривичних дела организованог криминала намећу потребу постојања таквих законских решења којима ће се омогућити адекватна заштита лица која могу пружити важне информације и доказе о кривичним делима и њиховим извршиоцима. Та лица (сведоци), због садржаја свог исказа у току кривичног поступка, могу бити изложена различитим облицима претњи и застрашивања. Због тога обавеза државе јесте њихова заштита како за време, тако и након кривичног поступка, а степен заштите мора бити у складу са значајем датог исказа и последицама које такав исказ може да произведе. Специфичну групу сведока чине сведоци сарадници, односно лица која долазе из саме криминалне организације али која, под одређеним условима, могу добити статус сведока.*

У раду се указује на општу потребу, односно обавезу државе да заштити лица која сведоче (у току и након кривичног поступка), имајући у виду да се заштита сведока обично не третира као право, већ само као потреба или обавеза државе. Разматрају се одређени аргументи који се износе као разлози за постојање, односно који се противе постојању института сведока сарадника. Наводе се општа својства и услови за стицање статуса сведока сарадника. Посебно се наглашава улога међународне заједнице на заштити сведока, кроз анализу најзначајнијих међународних препорука. Указује се на неке дилеме око постојања и заштите сведока сарадника код нас.

***Кључне речи:** заштита сведока, сведок сарадник, кривични поступак, организовани криминал.*

Увод

Институт сведока сарадника није новијег датума. Он се појавио још у средњем веку, прво у Енглеској, чији су органи гоњења првобитно обезбеђивали новчане накнаде лицима која су против потенцијалних криваца

давала исказе као сведоци. Државни органи су убрзо почели да дају разне погодности (блаже кажњавање, пре свега) и лицима која би пристајала да сведоче против оних са којима су учествовали у вршењу кривичних дела. Ове сведоке називају „сведоцима круне“ („crown witnesses“).¹ Од тада до данас, у свим законодавствима која имају овај кривичнопроцесни институт² слични су или исти разлози његовог успостављања, као и услови које неко лице мора задовољити како би добило статус сведока сарадника.

Многа, пре свега практична искуства неких земаља показала су да је један од најефикаснијих метода борбе против тешких облика криминала деловање изнутра, односно преко тзв. *инсајдера* (Маринковић, 2010:276).³ Инсајдер је, без обзира на то какав му је законски назив („сведок сарадник“, „крунски сведок“ или „сведок покајник“), у законодавствима свих држава лице које је, као припадник неке криминалне групе или организације, на било који начин учествовало или саучествовало у извршењу конкретног или конкретних, законом одређених кривичних дела. То је први и основни материјално-правни услов да би неко лице добило статус сведока сарадника. Овај статус не може добити ни „обични“ сведок а ни сведок – жртва. Ови сведоци, али и сведок сарадник, могу добити статус заштићеног сведока, што указује на шири појам који може да обухвати и сведока сарадника.

Наћи сведока сарадника није нимало једноставно. Припадници полиције до њега углавном долазе оперативним путем, али је могуће да се такво лице само јави да сведочи у конкретном предмету кривичног дела организованог криминала. Исказ сведока сарадника може бити веома значајан и користан, како при разјашњењу и доказивању одређеног кривичног дела, тако и у односу на осталу делатност криминалне организације, имајући у виду да је сведоку сараднику позната њена структура, руководећи састав и садржај криминалне делатности. Уколико се лице добровољно јави да сведочи, односно да стекне статус сведока сарадника, морају се истражити разлози и мотиви за такву његову одлуку. Од сведока сарадника треба разликовати ангажовање сарадника и информато-

¹ У Енглеској све до средине XIX века није постојала системска истрага коју спроводе државни органи, што је представљало проблем у прикупљању доказа. Због тога су владини органи нудили новчане награде сведоцима за информације о одређеном догађају, односно нудили су одређене погодности неким од њих у замену за информације о кривичним делима или о осталим извршиоцима. Временом се за таква лица одомаћио израз „сведоци круне“ или „крунски сведоци“. Видети: Крапац, Д., (1995). *Енглески казнени поступак*, Правни факултет у Загребу, Загреб, стр. 102.

² Институт сведока сарадника у наш кривични поступак уведен је у децембру 2002. године изменама и допунама *Законика о кривичном поступку* и увођењем посебних одредаби о поступку за кривична дела организованог криминала.

³ Инсајдер (енгл. insider, према inside-изнутра) је назив за особу која као припадник једне групе делује за рачун неке друге групе. „Инсајдер“ може бити и онај који у предузећу има важан положај и може доћи до поверљивих информација. Видети: Клајн, И., Шипка, М., (2010). *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, стр. 532.

ра, чије информације имају искључиво оперативни карактер (Бошковић, 2003:280-283; Маринковић, 2007:6-8).

Увођењем института сведока сарадника држава показује одлучност да се обрачуна са организованим криминалом, јер институт сведока сарадника управо пружа могућност не само да се утврде извршена кривична дела организованог криминала, већ да се организовани криминал разбије и уништи. То, међутим, мора бити део општег настојања државе да пружи заштиту лицима која се појављују као сведоци, како у току самог процеса (процесна заштита), тако и заштиту након поступка (ванпроцесна заштита), уважавајући при томе специфичности самог института сведока сарадника и значај његовог сведочења за успех кривичног поступка.

Општа потреба заштите сведока

У кривичним поступцима који се воде против извршилаца тешких кривичних дела, а посебно кривичних дела организованог криминала (имајући у виду њихов карактер), прикупљање доказа представља посебан проблем за органе гоњења, а самим тим и за вођење кривичног поступка. Изјаве одређених категорија лица (сведока) које у великом броју случајева представљају доказ или су пресудне за прикупљање доказа, веома је тешко прикупити, јер су та лица често изложена претњама, застрашивању и најразличитијим облицима насиља, у циљу спречавања давања исказа. Управо због тога ти искази су истовремено и један од најнесигурнијих доказних средстава.

Као сведоци се позивају особе које могу да дају обавештења о кривичном делу, извршиоцима или неким другим важним околностима везаним за конкретан случај. То практично значи да све особе, осим окривљеног, могу да буду сведоци уколико имају сазнања о чињеницама које се утврђују у кривичном поступку. Исказ сведока се, по правилу, односи на чулна опажања чињеница из прошлости, мада он може бити испитан и о утиску који је при запажању имао. Оцена исказа сведока укључује, с једне стране, оцену чињеничног стања који чини садржај исказа сведока (истинит или лажан исказ), као и психолошку оцену његове личности, с друге стране. Проблеми са којима се суд сусреће у коришћењу овог доказног средства су и грешке до којих сведоци долазе у проматрању или сећању, као и случајеви допуњавања празнина у сећању измишљеним детаљима или одређеним (фиктивним) епизодама. Међутим, и поред тога искази сведока у највећем броју случајева представљају доказ, па ова лица, као неко ко доприноси утврђивању чињеничног стања и доприноси (најчешће одлучујуће) доношењу пресуде, представљају категорију која је често изложена најразличитијим врстама претњи.

Због тога заштита свих који су на било који начин у веза са кривичним поступком треба да представља основну бригу државе, уколико жели да се извршиоци кривичних дела процесуирају у складу са законом одређеним процедурама и адекватно казне, али и да тиме жртве извршеног кривичног дела и други који су на неки начин оштећени тим делом добију адекватно задовољење. Пошто сведочење може долазити од припадника криминалне организације, али и од особе која није укључена у криминалну активност, то подразумева примену одређених мера заштите тих људи. Група лица које треба на прави начин штитити је различита, и она зависи од тога да ли је реч о заштити пре, у току или после кривичног поступка. Објекат заштите није исти у току и ван кривичног поступка јер није иста ни улога ни значај лица (њихових радњи, информација, исказа) која учествују у различитим фазама поступка.

Мере заштите пружају се применом посебног начина испитивања и учешћа лица у кривичном поступку – тзв. процесне мере заштите, односно ванпроцесне мере заштите, које подразумевају укључење у посебне програме заштите сведока по завршеном кривичном поступку. Важност заштите сведока, имајући у виду њихов значај у кривичном поступку, постаје све актуелнија, како на националном, тако и на међународном плану. Национална решења заснивају се на сопственим искуствима у борби против различитих облика криминала, али и на искуствима других земаља које имају разрађене програме заштите сведока.⁴

У току кривичног поступка објекти заштите могу бити:

- учесници у кривичном поступку (оптуђени, оштећени, сведок, судски вештак, судски тумач, преводилац) и
- тзв. угрожени сведоци (крунски сведок, прикривени иследник, „случајни“ угрожени сведоци⁵, жртве кривичних дела).

Ван кривичног поступка објекти заштите могу бити:

- угрожене особе, односно сведоци или друге особе (прикривени иследник, крунски сведок, поузданик), које су укључене у програ-

⁴ У Италији је управо захваљујући „покајницима“ ухапшен и осуђен велики број припадника мафије. Сматра се да је први покајник био Томасо Брушета, један од припадника Сицилијанске мафије, оптуђен за двоструко убиство и илегалну трговину наркотицима, који је 1984. године одлучио да сарађује са правосудјем. Информације које је дао довеле су до тзв. макси процеса за организовани криминал, који је започео 1986. и резултирао са 360 осуђујућих и 144 ослобађајуће пресуде. По завршетку суђења, Томасо Брушета је пресељен у САД где је укључен у програм заштите сведока, промењен му је идентитет и урађена пластична операција. Умро је 2000. године природном смрћу у 71. години живота. Међутим, током поступка убијено је 14 његових рођака, међу којима и његова два сина, што је италијанским властима указало на потребу доношења закона који би детаљно регулисао проблем заштите сведока. То је учињено 1990. године, а до данас је у програм заштите укључено више од десет хиљада особа. Видети: Бајовић, В.,(2006). *Положај и заштита сведока сарадника*, Правни живот, бр., стр. 1177-1189.

⁵ „Случајни“ угрожени сведоци су особе које су угрожене због исказа који треба да дају органима кривичног поступка. Најчешће је реч о особама које су случајно биле сведоци извршења неког кривичног дела.

ме заштите сведока због могућности угрожавања живота, здравља, физичког интегритета, слободе или имовине већег обима, због важности њихових сазнања за кривични поступак, и

- њима блиске особе (то су чланови породице угрожене особе или неке друге особе које она значи и захтева њихово укључење у програм заштите).

Из наведеног се види да се може радити о скоро истом кругу лица која могу бити изложена одређеном ризику, како за време самог поступка, тако и ван њега, и да у складу с тим могу бити укључени у различите облике заштите.

Несметано одвијање судског поступка подразумева могућност и право лица које је позвано као сведок да несметано и без проблема сведочи, односно да свој исказ. Сведок се, у најкраћем, може одредити као особа која је различита од окривљеног, за коју је вероватно да може дати информацију о кривичном делу, његовом извршиоцу и другим важним околностима у вези са кривичним делом, а коју је суд позвао да о тим чињеницама да свој исказ. Дужност и обавеза суда и других државних органа јесте да се том лицу (сведоку) то омогући на начин који неће угрозити ни њега ни њему блиске особе. Сасвим је сигурно да је један од највећих неуспеха кривичног поступка „губитак“ сведока⁶ или откривање идентитета одређених, посебних категорија сведока.⁷ Управо из тих разлога велика пажња се поклања заштити сведока пре, за време и после завршетка кривичног поступка.

Заштита сведока обично се не третира као право сведока, већ само као потреба или обавеза државе. У националним законодавствима која предвиђају мере заштите сведока тешко се могу наћи одредбе које прокламују право сведока на заштиту. Веома је погрешно обавезивати грађане на сарадњу са државним органима у сузбијању криминалитета и тиме их излагати опасности да постану жртве нових кривичних дела без пружања заштите. Тиме се нарушава принцип равноправности грађана, јер једне штити од криминалитета а друге му излаже. Нико није дужан да се као сведок изложи опасности, као што ни сам окривљени није дужан да сарађује са државом приликом утврђивања његове кривице, већ ужива привилегију несведочења против себе.

Право сведока на заштиту је индивидуално субјективно право, јер

---

⁶ Сведок сарадник у поступку за убиство премијера Зорана Ђинђића, Вук Вукојевић, убијен је пошто је после две године напустио програм заштите сведока. То се, међутим, сматра огромним пропустом државних органа Републике Србије у обезбеђивању сведока, с обзиром на његову улогу и значај његовог сведочења у наведеном поступку.

⁷ Откривање 2012. године идентитета полицијског службеника који је, као прикривени иследник, допринео прикупљању доказа и осуђујућим пресудама припадницима организоване криминалне групе у јавности познате као „саобраћајна мафија“.

се остварује у односу појединца према држави. Субјективно право представља овлашћење на неку (своју или туђу) радњу, а његов основни елемент јесте право на правно овлашћење. Из основног права сведока на заштиту произлазе и његова овлашћења: да буде обавештен о праву на заштиту; да захтева или да се одрекне заштите; да до одлуке о захтеву за заштиту ускрати давање личних података, исказа у целини или одговора на поједина питања; на двостепено одлучивање о захтеву; на пуномоћника; на уживање заштите. Субјективном праву сведока на заштиту одговара основна правна обавеза надлежних органа кривичног поступка да ту заштиту пружи ако за то постоје законски услови (Бркић, 2005:475-489).

Значај заштите сведока огледа се у обавези државе да му гарантује право на слободно и сведочење без страха, и да се осигура добијање исказа од сведока. То се посебно односи на *сведоке* код којих постоји појачана потреба заштите (деца, малолетници, душевни болесници, жртве сексуалног насиља), односно на *кривична дела* где је појачана опасност од застрашивања и где је сведочење сведока често пресудно за доношење осуђујуће пресуде (кривична дела организованог криминала, ратни злочини, насиље у породици и слично).

Посебно значајно је питање заштите одређених категорија сведока имајући у виду њихов, најчешће пресудан, значај за исход кривичног поступка. Ту спада и сведок сарадник као лице које својим исказом (имајући у виду да долази из криминалне средине, односно саме криминалне организације), претежно доприноси доказивању кривичне одговорности припадника криминалне организације.

Сведок сарадник – за и против

Сведок сарадник представља посебну врсту сведока као субјекта који у себи спаја нека основна процесна својства сведока у општем смислу, али и неке процесне особине окривљеног (Шкулић, 2005:212-265). У питању је једна врста процесног „хибрида“. Код њега су ипак претежно својства сведока, док се процесни елементи који су карактеристични за окривљеног односе само на његову потенцијалну везу са кривичним делом, која указује на могућу кривичну одговорност. Реч је о припаднику криминалне организације, односно лицу за које постоји основана сумња да је припадник криминалне организације, а који, зарад ублажавања казне и других процесних погодности, пристаје да сведочи против осталих припадника организације (Бајовић, 2006:1177-1189). Статус сведока сарадника подразумева додељивање одређених погодности осумњиченима и окривљенима у циљу њиховог придобијања за сарадњу са органима кривичног гоњења.

Сведок сарадник, формално, није истовремено и сведок и окривљени, већ је, од момента када на законом регулисан начин стекне својство сведока сарадника, само сведок, са свим општим правима и дужностима сведока, али и уз одређена права и дужности специфичне за његову процесну улогу сведока сарадника. Међутим, он је, пре него што је стекао то своје ново својство, имао процесни статус окривљеног, односно морао је да буде окривљени. Уколико не испуни своје преузете обавезе које се односе на његов исказ као сведока сарадника, односно када се за то испуне одређени законски услови, губи то својство и поново постаје окривљени. У суштинском смислу, давање потенцијалном извршиоцу кривичног дела статус сведока сарадника значи одређену повластицу, односно привилегију, која се разликује код законодавстава поједних држава. Разлика се креће од тога да се он кривично не гони или се одустаје од кривичног гоњења, до тога да се такво лице казни блаже или ослободи целе, односно дела казне.

Управо ове привилегије које добијају сведоци сарадници, а које су иначе атипичне за општа правила кривичног поступка, представљају основни разлог спорења до којих долази између оних који подржавају успостављање овог института и оних који су против њега. Основни аргументи који се наводе против увођења института сведока сарадника јесу:

- нарушавање једног од основних принципа (начела) кривичнопроцесног система – правне сигурности и једнакости истоврсних учесника у поступку. То значи да, без обзира на врсту, природу и облике извршених кривичних дела, правила при утврђивању релевантних чињеница кривичне одговорности и кажњавања морају бити иста за све. У противном, учесници кривичног поступка, пре свега истоврсних, нису у равноправном положају, што значи да се неки учесници (окривљени) могу довести у неповољнији процесни положај;
- ускраћивање права жртве (оштећеног) када се један или више окривљених „трансформише“ у сведока сарадника и тиме му припадају одређене привилегије, док се оштећени, у најширем значењу те речи, лишава права не само на материјалну, финансијску и моралну сатисфакцију, него и права на задовољење правде, а по правилу је реч о најтежим последицама по жртву, односно оштећеног;
- компромитованост доказне вредности исказа сведока сарадника. Према теоријским учењима, али и из праксе је познато да сведоци, у општем процесном значењу те речи, услед одређених објективних и субјективних околности нису апсолутно поуздано доказно средство, чак и када је реч о објективно незаинтересова-

ним лицима, што суду увек налаже опрезност при оцени степена веродостојности њихових исказа (Мрдак, 2005).

Поред тога, поставља се питање оправданости оваквог „награђивања“ сведока сарадника за његову сарадњу са судом, имајући у виду да га такав статус и „привилегије“ које га прате могу мотивисати да пребацивањем кривице на другог олакша сопствени положај у поступку. Посебан проблем представља и могућност поврата сведока сарадника.

С друге стране, присталице постојања института сведока сарадника своје аргументе темеље првенствено на реалној процени актуелног стања криминалитета у конкретним срединама и неопходности рационалног и ефикасног приступа у борби против његових најтежих облика. Разлози успостављања своде се на следеће:

- доказивање најтежих облика криминалитета, пре свега организованог, изузетно је тешко и сложено, често и немогуће класичним процесним механизмима, што би у крајњој мери онемогућило одговорно процесуирање извршених кривичних дела;
- са становишта објективних друштвених интереса ипак је боље да се један број „мањих“ криваца или мање опасних извршилаца кривичних дела свесно амнестира (делимично или потпуно) од кривичноправне репресије под условом да они својом „кооперативношћу“ у кривичним поступцима против других (опаснијих) учинилаца кривичних дела пресудно допринесу њиховом доказивању;
- жртве (оштећени) су негођењем или некажњавањем мање опасних извршилаца минимално осујећене у задовољењу својих интереса, јер материјалну, финансијску и моралну сатисфакцију могу добити од осталих учесника у извршеном кривичном делу, и то од главних и већих, који су планирали, организовали и наредили извршење кривичног дела. С друге стране, они се тиме на дуже време елиминишу из друштва и спречава се њихова будућа криминална делатност.

И поред многобројних критика на коришћење сведока сарадника, пракса у неким земљама је показала да је то једно од најјачих и најефикаснијих оружја у борби против организованог криминала. Међутим, посебно питање, када је реч о коришћењу сведока сарадника, односно уопште института сведока, јесте питање његове заштите. Сама промена природе криминалитета утиче и на мењање одређених традиционалних правила, где се грађанска обавеза за сведочење мења због страха сведока за своју личну и безбедност чланова своје породице. Тиме се обавеза сведочења мења и трансформише у обавезу државе да обезбеди потребне процесне и ванпроцесне услове за заштиту сведока, тиме и сведока сарадника, са

свим специфичностима које овај кривичнопроцесни институт носи.

Општа својства и услови за статус сведока сарадника

У јавности се, нарочито у медијима, често праве грешке у односу на то шта се подразумева под појмом сведок сарадник и појмом заштићени сведок, па често долази до изједначавања ових појмова, што је сасвим погрешно. Под појмом *заштићени сведок* треба подразумевати сведока чија је лична сигурност и сигурност његове породице доведена у опасност због његовог учешћа у поступку за кривична дела организованог криминала или било ком другом поступку. *Сведок сарадник* је припадник криминалне организације који је постао сведок сарадник зато што је значај његовог исказа за откривање, доказивање или спречавање других кривичних дела криминалне организације претежнији од штетних последица кривичног дела које је учинио. С обзиром на статус сведока сарадника, сасвим је сигурно да ће он морати да буде и заштићени сведок, имајући у виду значај његовог исказа за откривање, доказивање или спречавање других кривичних дела криминалне организације (Пековић, 2004:201-211).

Да би неко лице било сведок сарадник, мора испунити материјални и формални услов. *Материјални услов* за сведока сарадника идентичан је општем процесном услову који се односи на могућност да се одређено лице саслуша као сведок, односно потребно је да постоји вероватноћа да ће он моћи да пружи обавештења о кривичном делу и учиниоцу и о другим важним околностима. У овом случају потребна је и посебна предметна усмереност тих обавештења, која се морају односити на кривична дела организованог криминала и њихове потенцијалне учиниоце. *Формални услов* за саслушање сведока сарадника, односно његову појаву у кривичном поступку, садржан је у два захтева: *први* се односи на постојање одређене процесне иницијативе, одговарајућег захтева тужиоца, који суду може да предложи да се као сведок сарадник саслуша припадник криминалне организације; *други*, према коме је потребна позитивна одлука суда о том предлогу (Шкулић, 2003:360-388). Овакво решење представља одговарајући споразум између тужилаштва и лица које је потенцијални осумњичени, односно окривљени, када то лице у замену за смањење казне (у одређеним случајевима и ослобађање) пристане да пружи одређена сазнања о активностима криминалне организације чији је припадник и да сведочи у кривичном поступку.

Поред материјалног и формалног, да би лице постало сведок сарадник, потребно је да се испуне и следећи услови:

- да је то, с обзиром на природу и околности кривичног дела у погледу којег постоји основана сумња да га је то лице учинило,

целисходно;

- да се основано може очекивати да значај његовог исказа за откривање, доказивање или спречавање других кривичних дела криминалне организације буде знатно претежнији од штетних последица кривичних дела за које постоји основана сумња да их је учинило, и
- да се према постојећем чињеничном стању основано може претпоставити да би утврђивање важне чињенице у кривичном поступку било немогуће или знатно отежано уколико сведок сарадник не би био саслушан (Лазаревић, 2007:261-267).

Поједина законодавства одбацују могућност да сведок сарадник постане лице за које постоји основана сумња да је само или заједно са другим лицима (али тако да његов допринос буде знатан) организовао криминалну групу, или лице које је у дужем периоду руководило криминалном групом.

Иначе, права сведока сарадника су у основи идентична правима сведока, с тим што сведок сарадник нема могућност да користи одређене привилегије сведока, односно не може ускратити одговор на поједина питања, нити може бити ослобођен дужности сведочења. Осим тога, он има и своје основно право, а то је право да оптужба против њега буде одбијена уколико испуни обавезе које је преузео, односно да његов исказ буде у складу са обавезама које је преузео. У том случају сведоку сараднику се одмерава казна у границама које предвиђа закон. Нека законодавства предвиђају и смањење запређене казне за половину, или чак и потпуно ослобађање од казне. На то могу утицати различите околности, као што су степен кривичне одговорности, побуде из којих је дело учињено, околности под којима је учињено, ранији живот и лична природа учиниоца, његово понашање после учињеног кривичног дела и слично. Уколико, међутим, сведок сарадник не поступи у складу са својим обавезама, он ће изгубити својство сведока сарадника, а кривично гоњење против њега се наставља и изриче му се казна у складу са законом.

Међународне препоруке за заштиту „сарадника правде“

Проблем застрашивања сведока препознала је и међународна заједница, не само у контексту озбиљне претње за личну безбедност појединаца који на одређени начин сарађују с правосудним органима, већ и претње за правосудни систем уопште. У складу с тим донети су бројни међународни документи који успостављају одговарајуће правне стандарде о заштити сведока, жртава и других учесника у кривичном поступку. То су:

- Резолуција Савета Европске уније о лицима која сарађују са правосудним органима у борби против међународног организованог криминала, од 20. 12. 1996. године;
- Препорука Савета Европе (97)13 о застрашивању сведока и правима одбране;
- Кривичноправна конвенција о корупцији, од 27. 1. 1999. године;
- Конвенција УН против транснационалног организованог криминала (Палермо конвенција), из 2000. године;
- Препорука Савета Европе (2001)11 о водећим принципима за борбу против организованог криминала;
- Оквирна одлука Савета Европске уније о борби против тероризма, од 13. јуна 2002. године;
- Одлука Савета Европске уније којом се установљава минимум заједничких кривичноправних одредби у вези са трговином наркотицима, од 25. 10. 2004. године;
- Оквирна одлука Савета Европске уније о борби против организованог криминала, од 24. фебруара 2005. године, и
- Препорука Савета Европе (2005)9 о заштити сведока и сарадника правде (Бајовић, 2006:1179).

Препоруку *Rec (97)13*⁸ о застрашивању сведока и правима одбране донео је Комитет министара Савета Европе, и њоме препоручује да се државе чланице приликом израде националног законодавства из ове области руководе општим принципима, и то:

- предузимање одговарајућих законодавних и практичних мера којима се обезбеђује да сведоци дају исказе слободно и без застрашивања;
- уз поштовање права одбране, организовање заштите сведока и њима блиских лица, која би обухватала заштиту њихових живота и личне безбедности, када је то потребно, током суђења и након тога;
- дело застрашивања сведока треба да буде кажњиво, или као посебно кривично дело или као део кривичног дела „коришћење незаконите претње“;
- процесни закони треба да, узимајући у обзир принцип слободне судске процене доказа, допусте разматрање утицаја застрашивања на сведочење;
- сведоке треба охрабрити да пријаве сваку релевантну информацију о кривичном делу надлежним властима и да потом пристану да сведоче пред судом;
- сведоцима треба обезбедити алтернативне начине давања исказа

⁸ *Recommendation No. R (97) 13*, усвојио је Комитет министара 10. септембра 1997.

у доказном поступку којима се штите од застрашивања услед суочавања са окривљеним, и

- запослени у кривичноправном систему треба да имају одговарајућу обуку за поступање у предметима где постоји ризик од застрашивања сведока.

Такође, препоручује се предузимање одређених мера у случајевима организованог криминала и других тешких кривичних дела, као што су:

- снимање изјава сведока аудиовизуелним средствима током преткривичног истражног поступка;
- употреба изјава датих пред правосудним органима као доказног материјала на суду када не постоји могућност појављивања сведока пред судом или када би његово појављивање за последицу имало велику и стварну опасност по живот и безбедност сведока и њему блиских лица;
- откривање идентитета сведока тек у последњим фазама поступка и/или откривање само одабраних детаља;
- забрана присуства медија и/или јавности у делу или у току целог поступка;
- спречавање идентификације сведока од стране одбране прерушавањем лика или изменом гласа, и
- успостављање Програма заштите сведока.⁹

Постојање програма заштите сведока подразумева с једне стране прекид „нормалног“ живота лица која се укључују у програм (у најрадикалнијем смислу), а с друге стране, велике материјалне трошкове. Због тога је програм заштите сведока углавном ограничен само на случајеве веома озбиљних кривичних дела, пре свега дела организованог криминала. Основни критеријуми за улазак у програм заштите сведока у већини земаља јесу да је лице умешано у случај у коме су лица осумњичена за тешка кривична дела, да су лице и/или њему блиска лица у опасности у вези са тим случајем, да лице жели добровољно да уђе у програм заштите, као и да је лице подобно да учествује у програму заштите (подобност најчешће подразумева психолошке, финансијске, социјалне и медицинске услове које кандидат треба да испуњава).

У већини земаља службе које се баве заштитом сведока користе одређену врсту меморандума приликом укључивања лица у програм заш-

⁹ Програм заштите сведока је скуп мера физичко-техничке заштите које су полицијског карактера а примењују се с циљем заштите живота, здравља, физичког интегритета, слободе или имовине заштићеног лица. Један од најпознатијих програма заштите сведока јесте програм који се користи у САД (Witness Protection Program), заштита сведока на основу промене идентитета (Witness Protection Act), а непосредна заштита кроз Witness Security Program. Видети: Манојловић, Д., (2004). *Безбедносни аспекти заштите сведока – савремене структуре и методе заштите*, Безбедност, бр. 5, стр. 681.

тите. У формалном смислу, то није уговор. Њиме су дефинисана одређена права и дужности заштићеног сведока у погледу тога шта му је дозвољено а шта није у појединим ситуацијама. Сама дужина трајања мера заштите зависи од темпа истраге и спровођења судског поступка. Просечна дужина трајања програма за заштиту сведока у земљама које имају развијен систем заштите сведока траје од две до пет година. Такође, заштита сведока изискује и велике материјалне трошкове.¹⁰

Препорука Rec (2005)9 о заштити сведока и сарадника правде предвиђа усвајање одговарајућих мера заштите сведока, које могу бити усвојене по хитном и привременом основу, пре формалног укључивања ових лица у програм заштите сведока (Николић, 2008:5-19). Критеријуми приликом доношења одлуке о примени мера заштите или укључивања у програм заштите су:

- улога лица које би требало заштитити;
- значај његовог исказа;
- постојање озбиљне претње, и
- пристанак лица и његова подобност за примену мера и укључење у програм заштите.

Такође, треба обезбедити и реципроцитет између природе заштитне мере и озбиљности застрашивања сведока.

Препорука предвиђа и могуће мере у циљу спречавања откривања идентитета сведока, у које спадају:

- аудиовизуелно снимање изјава сведока;
- употреба изјава као доказа уколико није могуће обезбедити присуство сведока или када би његово појављивање на суду за последицу имало озбиљну и стварну опасност за сведока и њему блиска лица. Изјаве дате у преткривичном поступку треба сматрати ваљаним доказом уколико обе стране имају или су имале прилику да учествују у испитивању и саслушању и/или унакрсном испитивању сведока, као и да расправљају о садржају изјаве током поступка;
- откривање података који омогућавају идентификацију сведока и/или обелодањивање само одабраних детаља треба омогућити у последњој фази поступка;
- искључење или ограничење присуства јавности и медија у делу или током целог поступка;
- употреба средстава за спречавање физичке идентификације све-

¹⁰ У земљама које примењују програм трошкови се крећу од седамдесет до сто педесет хиљада евра за једно лице укључено у програм заштите, али та сума може бити и неколико стотина евра, у зависности од степена угрожености сведока и временског трајања програма заштите. Видети: Манојловић, Д., (2004). *Безбедности аспекти заштите сведока, савремене структуре и методе заштите*, Безбедност, бр. 5, стр. 682.

дока као што су параван, завеса, скривање лица сведока или измена његовог гласа, и

- употреба видео конференцијске везе.

Препорука предвиђа анонимност лица која сведоче као изузетак, уз ограничавање да се пресуда не сме искључиво или у одлучујућој мери заснивати на доказима презентованим од стране анонимних сведока.

Сведок сарадник у српском законодавству

Када је у питању заштита сведока у Србији, може се рећи да постоје или су постојале одређене заблуде које су умногоме допринеле да се решавању овог проблема не приђе на време и на један организован и озбиљнији начин (Nazago, 2005). Као *прво*, пружање заштите криминалцима не представља добру политику према јавности, односно пружање одређене бенефиције сведоцима сарадницима и директним учесницима у кривичном делу може да изгледа као назадан процес. У највећем броју случајева сведоци сарадници који добијају заштиту су криминалци, који у многим случајевима представљају друштвено „дно“. Они нису ни добри грађани, ни добре комшије, па једноставно наилазе на презир јавности. Међутим, за разлику од осталих (доктори, наставници, свештеници, просечни грађани) који ретко могу да сведоче о унутрашњем уређењу и активностима криминалне организације, ови други имају најбољи увид у ситуацију и могу пружити доказе о активностима и унутрашњем уређењу криминалне организације. То значи да заштита сведока мора да буде адекватно регулисана законом, и да сви укључени у тај процес буду правилно обучени за то. Пружање законске могућности нагодбе у одређеним случајевима, као и давање могућности изрицања мање казне уместо потпуног аболирања од одговорности (као што је у почетку и код нас био случај), доприноси већем прихватању концепта сведока сарадника у јавности.¹¹ *Друго*, сведоци не могу да буду успешно заштићени у Србији, првенствено због тога што је Србија мала држава, а због тога је немогућа релокација сведока. Међутим, земље сличне величине су успешно заштитиле велики број сведока, укључујући и њихову релокацију у границама земље. Такође, чест је случај да се опасност током времена умањи, па у таквим околностима **сведок може на кратко да се склони из земље, а затим да се врати када**

¹¹ Пружање подршке сведоку сараднику на почетку није било прихваћено ни у САД. Међутим, корист од примене овог института веома брзо је надмашила почетну уздржаност према његовој примени. У САД програм заштите сведока омогућен је *Законом о контроли организованог криминала* из 1970. године, који је касније измењен *Опитим законом о контроли криминала* из 1984. године. Од 1971, када је програм почео, Служба маршала САД која води програм заштитила је, дислоцирала и обезбедила нове идентитете за више од 7.700 сведока и 9.800 чланова њихових породица. Видети: Nazago, G. S., (2005). *Истине и заблуде о заштити сведока*, Правда у транзицији, Фонд за отворено друштво, Београд.

се опасност по њега умањи. *Треће*, заштита сведока је претерано скупа, односно трошкови пружања заштите су изузетно високи. Међутим, треба прво размотрити трошкове које друштво трпи уколико не користи могућности које пружа сведок сарадник у смислу борбе против тешких облика криминала. Такође, друштво много више губи у привредном смислу и инвестицијама уколико је криминал развијен, односно није успостављена владавина права. На крају, друштво је обавезно да обезбеди правично и безбедно сведочење за сведоке и жртве.

Иначе, за заштиту сведока у Србији посебно су значајни *Законик о кривичном поступку*,¹² *Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела* и *Закон о програму заштите учесника у кривичном поступку*.

Закоником о кривичном поступку регулисана је заштита сведока у току кривичног поступка, одредбама које се односе на посебан начин учествовања и саслушања сведока у току кривичног поступка. Посебно треба нагласити новине које је унео *Законик о кривичном поступку* из 2011. године, а односе се на положај и улогу сведока сарадника. Терминолошки се прецизира положај дотадашњег сведока сарадника. Лице које се до тада налазило у тој улози уствари је *окривљени сарадник* који се налази на оптужници и који, ради добијања одређене, повољније санкције пристаје на сарадњу са јавним тужиоцем. Истоветна ситуација је и са лицем које је осуђено па пристаје на сарадњу са тужиоцем (*осуђени сарадник*), јер је тужилац проценио да може постојати одређена корист од исказа, односно доказа које би то лице дало.

Најзначајнија новина, а која није била превиђена за сведоке сараднике, јесте да окривљени и осуђени (сарадници) могу са тужиоцем склапати споразум о сведочењу. Одлуку о прихватању или одбијању споразума у оба случаја доноси суд.

На могућност закључивања споразума могу да рачунају окривљени чије су информације и сазнања, по процени тужилаштва и суда, корисни за доказивање у поступцима за кривична дела из области организованог криминала и ратних злочина. Уколико испуни своју обавезу преузету на

¹² *Законик о кривичном поступку* из 2011. године (Сл. гласник РС, бр. 72/11, 101/2011, 121/2012, 32/2013 и 45/2013) предвиђа да се особе које сарађују у процесима за најтежа кривична дела више не зову сведоци сарадници, већ окривљени и осуђени сарадник. То не представља укидање института сведока сарадника, већ се уводи терминолошка разлика. То је окривљени сарадник који се налази на оптужници и који сарађује са тужиоцем (на основу споразума), како би добио неку повољнију санкцију. Иста је ситуација и са лицем које је осуђено, уколико пристане да сарађује са тужиоцем. То значи да „бивши“ сведок сарадник, пошто је признао извршење кривичног дела (окривљени сарадник), односно дао исказ о свему што му је познато о кривичном делу (осуђени сарадник), може на крају рачунати на повољнију ситуацију за себе, која се може кретати од мање казне, ослобађања од казне или одустајања тужиоца од кривичног гоњења, за окривљеног сарадника, односно мање казне или ослобађања од казне, за осуђеног сарадника.

основу споразума, окривљеном се гарантује исход који му је познат од тренутка потписивања споразума, пре свега врста и распон казне или друге санкције која ће бити изречена, али и могуће ослобађање од казне, односно обавеза јавног тужиоца да одустане од његовог кривичног гоњења у случају када је он дао исказ у складу са споразумом. Окривљени сарадник се испитује након саслушања оптужених. Поред тога, када се првостепени поступак заврши осуђујућом пресудом и у складу са споразумом, виши суд не може окривљеног сарадника да осуди на већу казну од оне коју му је изрекао првостепени суд. Такође, окривљени за кога постоји основана сумња да је организатор организоване криминалне групе неће моћи да добије статус окривљеног сарадника.

Код осуђеног сарадника, за разлику од претходних решења, на повлашћени статус могу рачунати не само осуђени за организовани криминал и ратне злочине, већ и они који издржавају казне за почињена кривична дела која припадају тзв. класичном криминалу. Ако испуни своје обавезе у складу са споразумом који је закључио са тужиоцем, гарантује му се и исход који је њиме предвиђен, односно врста или распон умањења казне или друге санкције, односно ослобађање од казне. Осуђени за било које кривично дело може да закључи споразум са тужиоцем и када се већ налази на издржавању казне, и тако себи издејствује блажу казну. Осуђени као организатор организоване криминалне групе, односно лице осуђено на казну затвора од четрдесет година, неће моћи да добије статус осуђеног сарадника. Такође, важно је напоменути да осуђени сарадник може да буде ангажован само када се ради о кривичним делима за која није оптужен, односно осуђен.

Законом о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела уређује се образовање, организација, надлежност и овлашћења посебних организационих јединица државних органа ради откривања и кривичног гоњења извршилаца кривичних дела организованог криминала, и у том смислу предузимања одговарајућих мера заштите лица која се појављују у улози сведока.

Као посебно важан јавља се *Закон о програму заштите учесника у кривичном поступку* (Сл. гласник РС, бр. 85/2005) којим се уређују услови и поступак за пружање заштите и помоћи учесницима у кривичном поступку и њима блиским лицима, а који су услед давања исказа или обавештења значајних за доказивање у кривичном поступку изложени опасности по живот, здравље, физички интегритет, слободу или имовину. Заштита лица обезбеђује се спровођењем Програма заштите, који представља скуп мера које се примењују у циљу заштите живота, здравља, физичког интегритета, слободе или имовине заштићеног лица.

Заштићено лице се добровољно укључује у Програм заштите закључивањем Споразума о укључењу у Програм заштите. Законом прописане мере заштите подразумевају: *физичку заштиту личности и имовине*, која се састоји од спречавања противправног угрожавања живота, здравља, физичког интегритета, слободe или имовине заштићеног лица употребом физичко-техничких мера; *промена пребивалишта или премештање у другу заводску установу* састоји се у привременом или трајном пресељењу заштићеног лица из места пребивалишта или боравишта у место које одреди Јединица за заштиту, односно упућивање заштићеног лица које је лишено слободe из заводске установе у којој се налази у заводску установу коју одреди Јединица за заштиту у договору са Министарством правде; *прикривање идентитета и података о власништву* састоји се од израде и употребе личне исправе или исправе о власништву заштићеног лица у којој су привремено измењени изворни подаци; *промена идентитета* састоји се од потпуне или делимичне измене личних података заштићеног лица, а уз ову меру може бити одређена и промена физичких карактеристика заштићеног лица. Мера промене идентитета може се применити само када се циљ Програма заштите не може остварити применом других мера.

Надлежни органи за спровођење Програма заштите јесу Комисија за спровођење програма заштите и Јединица за заштиту, при Министарству унутрашњих послова.

Закључак

Супротстављање организованом криминалу намеће потребу мењања одредби кривичног и кривичнопроцесног законодавства, пре свега у циљу откривања, спречавања и доказивања кривичних дела, односно кажњавања њихових извршилаца. Поред тога, један од веома значајних корака у том правцу јесте и увођење адекватних мера заштите сведока који се, као лица која располажу одређеним, битним информацијама о кривичним делима и њиховим извршцима, појављују у кривичном поступку. Снага њиховог исказа није иста, па у складу с тим нису исте ни мере које се предузимају ради њихове заштите. Једна од специфичних категорија лица јесу лица која долазе директно из криминалне организације (сведок сарадник), као лица која за конкретна кривична дела, али и криминалну активност организације, могу да дају информације које су од пресудног значаја за исход кривичног поступка. Због тога ова категорија лица, уколико претходно испуни законске услове за стицање „специјалног“ статуса у кривичном поступку, ужива иста права у погледу заштите као и други сведоци, али им се могу одредити и посебне мере у току и након кривичног поступка, имајући у виду специфичност овог института.

Питање заштите сведока у поступцима за кривична дела организова-

ног криминала, посебно сведока сарадника, како у току кривичног поступка (процесна заштита), тако и након њега (ванпроцесна заштита), веома је сложено, имајући у виду супротстављене интересе жртве и сведока сарадника. Жртва тражи задовољење правде и противи се додељивању статуса сведока сарадника лицу које јој је нанело штету, и могућности смањења или потпуног ослобађања од кривичног прогона (казне) таквог лица. С друге стране, интерес органа кривичног гоњења јесте прикупљање доказа о кривичним делима организованог криминала и њиховим извршиоцима, где је сведочење лица из криминалне организације од великог значаја, па је због тога и њихова заштита у непосредном интересу органа кривичног гоњења за лакше доказивање кривичних дела.

Заштитом сведока настоји се уклонити или умањити опасност по њихов физички и психички интегритет. Сведоци који нису добили адекватну заштиту биће изложени претњама и застрашивању, што може утицати на садржај њиховог исказа и, самим тим, на исход кривичног поступка. Зато заштита сведока треба да представља планску и организовану активност коју предузимају државни органи, у степену који одговара значају исказа сведока, а код кривичних дела организованог криминала о којима своја сазнања даје сведок сарадник она се, сасвим сигурно, мора предузимати и након кривичног поступка.

Литература

1. Бајовић, В., (2006). *Положај и заштита сведока сарадника*, Правни живот, бр. 9, стр. 1177-1189.
2. Бошковић, М., (2003). *Транснационални организовани криминалитет*, Полицијска академија, Београд, стр. 280-283.
3. Бркић, С., (2005). *Заштита сведока*, Гласник адвокатске коморе Војводине, бр. 10, Нови Сад, стр. 475-489.
4. Council of Europe, *Recommendation No. R (97) 13 on Intimidation og Witnesses and Rights of the Defense*, Adopted by the Committee of Ministers on 10 September 1997, at the 600 zh meeting of the Ministers Deputies, <http://cm.coe.int/ta/rec/1997/97r13.htm>.
5. Лазаревић, Ј., (2007). *Заштићени сведоци и сведок сарадник*, Криминалитет у транзицији, феноменологија, превенција и државна реакција, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, стр. 261-267.
6. Маринковић, Д., (2007). *Информатори као криминалистичко-тактички институт*, Безбедност, год. 49, бр. 3, Београд, стр. 5 -35
7. Маринковић, Д., (2010). *Сузбијање организованог криминала – специјалне истражне методе*, Нови Сад: Прометеј.
8. Манојловић, Д., (2004). *Безбедносни аспекти заштите сведока - савремене структуре и методе заштите*, Безбедност, год. 46, број 5, Београд,

- стр. 681-702.
9. Мрдак, В., (2005). *Заштита сведока*, Правда у транзицији, Фонд за отворено друштво, Београд.
  10. Nazaro, G. S., (2005). *Истине и заблуде о заштити сведока*, Правда у транзицији, Фонд за отворено друштво, Београд.
  11. Николић, Б., (2008). *Значај заштите сведока у борби против организованог криминала и других најтежих облика криминалитета*, Ревија за безбедност, бр. 7, Београд, стр. 5-19.
  12. Пековић, Н., (2004). *Заштићени сведок и сведок сарадник*, XVI семинар права, Будва, стр. 201-211.
  13. Шкулић, М., (2003). *Организовани криминалитет, појам и кривичнопроцесни аспекти*, Београд, стр. 360-388.

Cooperating Witness in Light of General Need to Protect Witness

Abstract: *Difficulties in detection, prevention of and proving criminal acts of organized crime, require the existence of such legislation that would allow adequate protection for persons who can provide important information and evidence of crimes and their perpetrators. Such persons (witnesses), because of the content of their testimony during the criminal proceedings, may be exposed to various forms of threats and intimidation. Therefore, the obligation of the state is to protect them, both during and after criminal proceedings and the degree of protection has to be in accordance with the importance of their story and the consequences that such statements can produce. A specific group of witnesses are cooperative witnesses, or persons coming from the criminal organization, but who, under certain circumstances, may acquire the status of witnesses.*

This paper suggests a general need or obligation of the state to protect persons who testify (during and after criminal proceedings), bearing in mind that the witnesses protection is generally not treated as a right, but only as a need or obligation of the state. Specific arguments that are stated as reasons for existence or against the existence of cooperating witness are considered. The general characteristics and conditions for acquiring the status of cooperating witness are stated. Emphasis is placed on the role of the international community for the protection of witnesses, through the analysis of the most important international recommendations. The paper points to some doubts about the existence and protection of the cooperating witness in this country.

Keywords: *protection of witnesses, cooperating witness, prosecution, organized crime.*

Др Дејан БОШКОВИЋ*

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK - 614.838

Прегледни научни рад

Примљено: 06.08.2013.

Улога приватног обезбеђења у процени ризика извршења удеса у производњи, промету, транспорту и складиштењу експлозивних материја**

Апстракт: Иако област приватног обезбеђења код нас још увек није законски регулисана, њена делатност се кроз разне видове остварује и усмерена је на заштиту људи, имовине, пословања и животне средине. Полазећи од позитивних прописа који се односе на област приватног обезбеђења и Нацрта Закона о приватном обезбеђењу, а имајући у виду и досадашњу праксу у овој области, у раду се разматра проблематика која се односи на улогу и могућности приватног обезбеђења у процени ризика извршења удеса експлозивним материјама. Посебно се анализирају ризици у производњи, промету, транспорту и складиштењу експлозивних материја који у највећем обиму и проистичу из специфичности тих материја. Такође се указује на значај процене тих ризика и на делатност приватног обезбеђења у идентификацији потенцијалних опасности у раду са експлозивним материјама ради благовременог предузимања адекватних мера у циљу заштите живота и здравља људи, имовине и животне средине.

Кључне речи: приватно обезбеђење, експлозивне материје, ризик, процена ризика, удес.

Увод

Приватно обезбеђење, према одредбама *Нацрта Закона о приватном обезбеђењу*, обухвата послове обезбеђења лица и имовине физичким и техничким средствима, као и послове одржавања реда на јавним скуповима, спортским приредбама и другим местима окупљања грађана, које врше правна лица регистрована за ту делатност и чији оснивач није др-

* E-mail: dejan.boskovic@kpa.edu.rs

** Овај рад је резултат реализовања научноистраживачког пројекта под називом Национална безбедност Републике Србије и безбедносне интеграције. Пројекат финансира и реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду (2012-2014). Руководилац пројекта је проф. др Младен Бајагић.

жава. До 1993. године када је донет *Закон о престанку важења одређених закона и других прописа* (Службени гласник РС, бр. 18/93) правни основ за вршење послова физичко-техничког обезбеђења био је садржан у *Закону о систему друштвене самозаштите* (Сл. гласник РС, бр. 14/86), који је управо и карактеристичан за појаву приватног обезбеђења јер је предвиђао да се за спровођење мера физичко-техничког обезбеђења могу користити и услуге организација које су регистроване за вршење послова физичке и техничке заштите објеката. Након престанка важења *Закон о систему друштвене самозаштите* 1993. године, у Србији настаје правна празнина, односно период који још увек траје и у којем нема изричито законског основа за организовање и делатност приватног обезбеђења, па су нека решења проналажена у одређеним законима и неким другим прописима. Наведене чињенице јасно указују да је крајње време за доношење Закона о приватном обезбеђењу, који треба да регулише веома значајну проблематику, а који је још увек у фази нацрта.

У домену приватног обезбеђења веома је битно што *Нацрт Закона о приватном обезбеђењу* предвиђа и самозаштитну делатност која обухвата обезбеђење лица, имовине и пословања које организација обавља за сопствене потребе. То уствари представља основ за оснивање унутрашње службе обезбеђења која представља могући унутрашњи облик организовања приватног обезбеђења за сопствене потребе. Ова одредба има посебан значај за привредна друштва, друга правна лица и предузетнике који се баве производњом, прометом, транспортом и складиштењем експлозивних материја, јер омогућава приватном обезбеђењу благовремено уочавање ризика угрожавања живота и здравља људи, имовине и животне средине експлозивним материјама.

Експлозивне материје се користе у бројним привредним и ванпривредним делатностима, па је стога веома значајна и њихова производња која се мора одвијати уз поштовање процедура, односно прописа и стандарда, са високим степеном одговорности и уз предузимање одговарајућих превентивних мера, како би се избегле техничко-технолошке несреће, односно удеси, чије последице могу да буду катастрофалне (Бошковић, 2011:274; Стефановић, 2005:462,463). Експлозивне материје спадају у групу опасних материја, односно према *Европском споразуму о међународном друмском транспорту опасног терета* – ADR¹ и *Закону о транспорту опасног терета* (Сл. гласник РС, бр. 88/2010. од 23. 11. 2010, ступио на снагу 23. 5. 2011) класификују се у групу опасног терета. Једно од битних својстава експлозивних материја јесте да, под одређеним условима, могу да ослободе велику количину енергије у виду топлоте или

¹ Економска комисија за Европу – Одбор за копнени транспорт, Уједињене нације, Њујорк и Женева, 2006.

гасова и да изазову знатне штетне последице за запослене и друга лица, за материјална добра и за пословање привредног друштва, али и да угрозе и загаде основне сегменте животне средине. Овакво одређење садржаја појма експлозивних материја указује на све њихове битне карактеристике, опасности које прете и последице које могу бити изазване.² Сходно томе, експлозивне материје могу да буду узрок разноврсних удеса, односно акцидената који се могу испољити у виду најтежих кривичних дела против живота и тела, имовине и животне средине, али и појединих кривичних дела из области политичког криминала.

Пошто се удеси експлозивним материјама најчешће дешавају експлозијом, сасвим је логично да се дефинишу ови појмови. Експлозија је нагло повећање притиска и температуре услед оксидације или других егзотермичких реакција. Она је нагла експанзија гаса која настаје брзом оксидацијом или декомпозиционом реакцијом са или без повећања температуре (Млађан, 2009:27). Удес се може одредити као емисија великих размера, пожар или експлозија, који су резултат неконтролисаног развоја догађаја у неким системима, а који за последицу има озбиљну опасност за људско здравље и/или околину.³

Имајући у виду последице које могу настати од експлозивних материја, веома је битно да се благовремено уоче први упозоравајући сигнали који указују на узроке и могуће опасности, а управо у том домену приватно обезбеђење може да пружи веома корисне информације.

Значајнији ризици у производњи, промету, транспорту и складиштењу експлозивних материја

Ризик је присутан у скоро свакој људској делатности и може се слободно рећи да је ризик саставни део људског живота. Посебно у области производње, промета, транспорта и складиштења експлозивних материја присутни су многобројни ризици који су израженији у оним ситуацијама када се не поштују техничке и технолошке норме, прописи и стандарди који се односе на рад и руковање експлозивним материјама и на њихово чување. У домаћој и иностраној научној и стручној литератури присутни су

² Поред презентованог дефинисања експлозивних материја, у научној и стручној литератури су присутне многе дефиниције експлозивних материја, с тим да треба указати и на чињеницу да постоје и законска одређења садржаја појма експлозивних материја и то у законима који регулишу проблематику експлозивних материја, односно прописују услове за превоз опасних материја.

³ *Council Directive 96/82 EC, Control of Major Accident Hazards Involving Dangerous Substances*, Council of the European Union, 1996. Према *Закону о ванредним ситуацијама* (Сл. гласник РС, бр. 111/09) техничко-техно-лошка несрећа – удес је изненадни и неконтролисани догађај или низ догађаја који је измакао контроли приликом управљања одређеним средствима за рад и приликом поступања са опасним материјама у производњи, употреби, транспорту, промету, преради, складиштењу и одлагању.

различити приступи у дефинисању појма ризика, па ћемо, имајући у виду ограниченост простора, навести само неке дефиниције.

Под ризиком се подразумева „свака могућност у конкретном систему која са одређеном вероватноћом може да изазове неочекивану промену квалитета, односно промену или губитак система“. Такође, ризик подразумева прогнозу могуће штете, односно губитка, с тим да последица ризика може бити позитивна или негативна. Позитивне последице се често називају могућност или шанса, док су претња или опасност негативне последице ризика (Кековић et al., 2011:25).

Ризик представља комбинацију вероватноће његовог наступања, због присуства одговарајућих опасности и негативног исхода, посматрано с аспекта могућих штетних последица за угрожене особе и материјална добра (Здравковић et al., 2010:23).

Ризик је производ две величине и то: вероватноће појаве нежељеног догађаја и цене просечних последица изазваних нежељеним догађајем. Посматрано у области хемијских акцидента то практично значи да у ризику вероватноће настанка хемијског акцидента и могуће последице по здравље људи, материјална добра и животну средину подједнако учествују обе величине, тј. смањењем једне, друге или обе величине, смањује се и ризик, односно $P = (V, \Pi)$ (Чворовић, 1999:36).

Ризик подразумева меру вероватноће да ће се последице штетне по живот, здравље, својину и/или животну средину појавити као резултат неке одређене опасности (Sage, 1995:3-31). Ризик је изложеност претпоставци која укључује неизвесност (Holton, 2004:19-25).

Поред наведених и других дефиниција ризика појединих аутора, појам ризика одређују и неки закони и други акти. Према *Закону о ванредним ситуацијама Републике Србије* ризик представља вероватноћу да ће се несрећа појавити у одређеном временском раздобљу, околностима и са одређеним негативним последицама. *Закон о заштити животне средине* (Сл. гласник РС, бр. 135/2004, 36/2009 и 72/2009) дефинише појам ризика тако што каже да ризик представља одређени ниво вероватноће да нека активност, директно или индиректно, изазове опасност по животну средину, живот и здравље људи. Према *Смерницама за процену ризика Европске уније* (Агенција за службене публикације ЕУ, 1996:2), ризик је вероватноћа да ће потенцијал за повреду бити остварен у условима коришћења и/или изложености, као и могући степен повреде.

На основу компаративне анализе садржаја наведених и других дефиниција ризика може се констатовати да ризик у вези са експлозивним материјама представља вероватноћу настанка удеса изазваног неком од експлозивних материја са могућношћу наступања штетних последица у виду повреда и смрти лица, оштећења и уништења материјалних добара и

загађивања и деградације животне средине. Вероватноћа је битни саставни елемент свих ризика, па и ризика у вези са експлозивним материјама, јер постоји вероватноћа наступања удеса, вероватноћа настајања штете услед таквог удеса и вероватноћа отклањања и смањења штетних последица.

У процесу производње експлозивних материја присутни су многи ризици који условљавају техничко-технолошке удесе са тежим последицама а који се често манифестују кроз одређена кривична дела. Отклањању и смањењу ризика од наступања техничко-технолошких удеса уопште, а посебно спречавању кривичних дела која могу бити извршена експлозивним материјама, значајан допринос дају мере надзора које спроводе надлежни субјекти. У промету експлозивних материја ризици посебно долазе до изражаја у процесу продаје и употребе, а нарочито у смештају експлозивних материја где често услови нису адекватни стварним потребама са безбедносног аспекта. И област складиштења експлозивних материја је такође изложена разним ризицима, пре свега ризицима од извршења кривичних дела у циљу неовлашћеног долажења у посед експлозивних материја, као и ризицима од удеса услед експлозије. У транспорту експлозивних материја ризици су посебно изражени код комбинованог транспорта управо због промене различитих превозних средстава и утовара и претовара експлозивних материја. Ризици у транспорту експлозивних материја зависе од многих фактора, почев од саме врсте и количине експлозивне материје, начина паковања и поступања са њом, као и од превозног средства којим се она транспортује, укључујући и друге објективне и субјективне факторе.

У процени ризика извршења кривичних дела експлозивним материјама битно је да се у склопу привредног друштва сагледају и анализирају сви удеси изазвани овим материјама, и да се прикупе све информације које се односе на технолошки процес са експлозивним материјама и на одговарајућа постројења, узимајући у обзир и технолошке поступке, упутства за рад, законску регулативу и стандарде. Саме специфичности експлозивних материја указују на чињеницу да свака фаза у процесу рада са њима представља потенцијалну опасност, па чак и када се ради о једноставном процесу. У раду са експлозивним материјама треба увек имати у виду да дистрибуција ризика није равномерна не само у оквиру привредног друштва, већ ни по појединим линијама делатности са експлозивним материјама.

У области експлозивних материја присутни су специфични ризици који се управо и заснивају на својствима тих материја или су у вези са њима. Фактори који су од утицаја на врсту и степен ризика извршења удеса у производњи, промету, транспорту и складиштењу опасних материја су:

врста делатности, врста експлозивне материје и њена својства, извршена процена ризика и поседовање акта о процени ризика, интерна нормативна акта и њихова усаглашеност са законским и подзаконским прописима и одговарајућим стандардима, вршење инспекцијског надзора и поступање по налозима инспекцијских органа, стање технологије, стручност кадрова и њихова едукација. Поред тога, у факторе који утичу на појаву ризика спадају и: облик својине, величина и старост привредног друштва, број запослених, конструкција објекта у коме се производе експлозивне материје или у коме се опасне материје користе као сировине, локација објекта и његова околина, локација и услови складиштења експлозивних материја, организација и статус послова обезбеђења, сигурност од отуђења и присвајања експлозивних материја. Од значаја за појаву ризика су и следећи фактори: начин и сигурност транспорта експлозивних материја, врсте удеса који могу бити изазвани експлозивним материјама с обзиром на њихову врсту и технолошки процес, начини на које експлозивне материје могу да произведу нежељени догађај, могуће последице по живот и здравље људи, имовину и животну средину.

По основу објекта на којем се испољавају штетне последице уколико је остварена вероватноћа и изазван удес неком од експлозивних материја, ризици могу бити лични, имовински и еколошки. У личне ризике спадају ризици од повређивања, лошег здравља, губитка живота, инвалидитета, умањења личних примања и од останка без посла. Карактеристични имовински ризици могу се испољити као ризици од: оштећења и уништења објекта, оштећења и уништења постројења, немогућности испуњења уговорних пословних обавеза, престанка производње, оштећења и уништења осталих материјалних добара, оштећења и уништења личне имовине запослених и других лица, оштећења и уништења околних објеката и крађа и отуђења експлозивних материја. Ризици од удеса изазваних експлозивним материјама у многим ситуацијама се могу испољити као угрожавајући фактори животне средине, односно као еколошки ризици и то од: загађивања вода, ваздуха и земљишта, деградација шума, угинућа животиња, риба и пчела. Поред наведене класификације ризика извршења удеса експлозивним материјама могуће је систематизовати ризике и по основу извора који доводе до опасности и то на ризике од експлозије и пожара, ризике од противправног деловања и правне ризике, при чему треба имати у виду да није могуће навести све ризике који доприносе извршењу удеса експлозивним материјама.

Осврт на методологију процене ризика извршења удеса експлозивним материјама

Сврха процене ризика извршења удеса експлозивним материјама је идентификовање свих опасности које су у вези са овим материјама, њихова анализа и оцена ради предузимања мера у циљу постизања веће сигурности и отклањања и смањења ризика ради спречавања извршења таквих удеса. Управо делатност процене ризика у вези са експлозивним материјама представља одређени специфичан вид превенције усмерен на отклањање узрока и услова који погодују изазивању таквих удеса, па приватно обезбеђење кроз одређене видове превентивног деловања значајно може допринети уочавању и отклањању таквих узрока и услова. На потребу процене ризика указује и *Нацрт Закона о приватном обезбеђењу* који у послове обезбеђења, поред осталих, сврстава и послове процене ризика у заштити лица, имовине и пословања. У прилог томе иде и мишљење према којем су многе опасности везане за опасне материје и, сходно томе, неспорно је да постоји вероватноћа угрожавања многих вредности опасним материјама, па је зато нужно сагледати могућности анализе ризика, односно анализе опасности, која је већ прихваћена у многим областима као што су транспорт, хемијска индустрија и сл. (Bedford, Cooke, 2001:1).

Процена ризика извршења удеса експлозивним материјама омогућава да се предупредне нежељени и штетни догађаји и да се њихово дејство сведе на најмању могућу меру, односно да привредна друштва, друга правна лица и предузетници који послују са експлозивним материјама у ризичном амбијенту послују успешно и у складу са прописима. Процена ризика од удеса изазваних експлозивним материјама, као и процена свих других ризика, спроводи се као фаза управљања ризицима, кроз коју се добијају нова сазнања која морају бити инкорпорирани у одређена акта у циљу ефикасније заштите лица, имовине и пословања одређеног субјекта од експлозивних материја. Процес управљања ризиком омогућава и сагледавање неизвесности, односно могућности наступања нежељеног догађаја са одређеним последицама и утицај таквог догађаја на пословање одређеног субјекта.

Присутне су многе дефиниције које одређују шта се може сматрати управљањем ризиком. Управљање ризиком је „процес који има за циљ да помогне организацији у разумевању и процени ризика и да предузме кораке не би ли се повећала вероватноћа успеха и смањила могућност неуспеха и неизвесности постизања циљева, како унутар сваке поједине активности, тако и у целокупном портфолију активности“ (Кековић et al., 2011:53). Управљање ризиком је процес који има за циљ заштиту имовине

и профита организације и смањење потенцијала за губитак. То је процес који се састоји у доношењу и примени одлука о активностима за смањење вероватноће и/или последица нежељених догађаја и представља општу управљачку функцију која настоји да идентификује и процени ризике и упозна организацију са узроцима и последицама (ефектима) ризика (Vaughan, Vaughan, 1995:5). Управљање ризиком је комплексан и свеобухватан процес који обухвата стварање одговарајућег окружења, одржавање ефикасне структуре управљања ризиком, праћење и ублажавање ризичних активности и установљавање одговарајућег оквира интерне контроле (Casu et al., 2006:279).

Неки стандарди такође дефинишу управљање ризиком. Према једном, управљање ризиком је свеобухватан процес подршке одлучивању и управљању квалитетом, имплементирано као програм, интегрисан кроз дефинисане улоге и одговорности у регулативу, одржавање, инжењеринг и менаџмент квалитета.⁴ Приликом разних приступа у дефинисању управљања ризиком треба указати и на чињеницу да је оквир за управљање ризиком садржан у међународном стандарду ISO/FDIS 31000:2009 (E) и да тај оквир омогућава ефикасно управљање ризицима и то на различитим нивоима и у контексту специфичних делатности. Према овом стандарду, процес управљања ризиком обухвата следећих пет делатности: комуникације и консултације, успостављање контекста, процену ризика (идентификација, анализа, евалуација ризика), третман и праћење ризика.⁵ Међу ауторима који се баве овом проблематиком постоје извесне разлике у погледу гледишта које све делатности обухвата процес управљања ризиком, с тим да је неспорно да се овај процес састоји из више фаза, а неке фазе су присутне код свих аутора.

Управљање ризицима омогућава проактивни приступ који је посебно битан у области експлозивних материја јер доводи до већег степена сигурности у пословању и уопште у раду са експлозивним материјама, као и до смањења удеса који могу бити изазвани овим материјама. Управљање ризицима у вези са експлозивним материјама мора да обухвати и специфичности таквих ризика, управо због посебних својстава тих материја. Управо због тога, поред уважавања мишљења домаћих и страних аутора,

⁴ Canadian Standard Association, <http://ops.dot.gov/pubs/rsk/std/progstd.pdf>, јуни 2011.

⁵ International ISO/FDIS Standard 31000:2009-Risk management, principles and guidelines садржи једанаест битних принципа којих организација треба да се придржава уколико жели да управљање ризиком буде ефикасно, а то су: управљање ризиком креира и чува вредности; управљање ризиком представља саставни део свих организационих процеса; управљање ризиком је део процеса одлучивања; управљање ризиком решава неизвесност; управљање ризиком је систематично, структурирано и благовремено; управљање ризиком је базирано на најбитнијим доступним информацијама; управљање ризиком је прилагођено; процес управљања ризиком узима у обзир људске и културне факторе; управљање ризиком је транспарентно и садржајно; процес управљања ризиком је динамичан, учестао и реагује на промене, и управљање ризиком олакшава константно побољшање организације.

обавезно треба узети у обзир и одговарајуће одредбе српског стандарда СРПС А. Л2.0032010⁶ које се могу односити и на ризике у вези са опасним материјама, као и одређене одредбе интернационалног стандарда ISO/FDIS 31000:2009. Сходно томе, мишљења сам да су најприхватљивије следеће фазе управљања ризиком извршења удеса експлозивним материјама:

- безбедносни амбијент, штићене вредности и успостављање интерне и екстерне комуникације;
- процена ризика (идентификација, анализа и оцена ризика);
- третман ризика, и
- имплементација и контрола успостављеног система за управљање ризицима.

Приликом опредељења за наведене фазе управљања ризиком сви смо чињенице да се управљањем ризицима у производњи, промету, транспорту и складиштењу експлозивних материја не могу у целости отклонити сви ризици, али се многи могу предвидети што омогућава даље управљање њима. Уз елиминисање, смањењем дејства и предвиђањем ризика, може се утицати на смањење негативног дејства других ризика, с обзиром на њихову повезаност, чиме се директно утиче на спречавање извршења удеса експлозивним материјама. Међутим, када се говори о управљању ризицима везаним за експлозивне материје, мора се нагласити да је веома битно да се од стране менаџмента предузећа изврши приоритет ризика, полазећи од врсте експлозивних материја и могућих последица, као и од учесталости нежељених догађаја изазваних удесом експлозивних материја.

Како се из претходног може констатовати, процена ризика, као фаза управљања ризиком, састоји се од више активности које су међусобно повезане и које су различито третиране од стране разних аутора. Разматрајући активности које су обухваћене проценом ризика од стране домаћих и страних аутора, с аспекта процене ризика извршења удеса експлозивним материјама, најприхватљивије је гледиште према којем процена ризика обухвата следеће активности: одређивање контекста процене ризика, идентификовање потенцијалних опасности, анализа ризика и оцена ризика (Кековић et al., 2011:105). Сходно наведеном, процена ризика подразумева примену одговарајућих метода у циљу сагледавања контекста проблема, препознавања, анализе и оцене ризика, с тим да је након процене потребно извршити и третман ризика. Код процене ризика извршења удеса експлозивним материјама веома је битно у извесним периодима

⁶ Српски стандард *СРПС А.Л2.0032010*, Друштвена безбедност – Процена ризика у заштити лица, имовине и пословања, Институт за стандардизацију Србије, Београд, 2010, Службени гласник РС, бр. 92/2010.

поновити процену ризика, а нарочито када се појави нека промена која може утицати на испољавање нових опасности.

Могућности и начини деловања приватног обезбеђења у процени ризика извршења удеса у производњи, промету, транспорту и складиштењу експлозивних материја

Привредна друштва и други субјекти који послују са експлозивним материјама одговорни су како за све оне активности којима се мења стање и услови у вези са производњом, прометом, транспортом и смештајем ових материја, а које нису у складу са позитивним прописима и стандардима, тако и за непредузимање потребних мера заштите експлозивних материја. Ови субјекти су дужни да организују контролне функције у свим фазама рада са експлозивним материјама у циљу спречавања непрописног поступања или њиховог отуђивања, што је значајан превентиван допринос у спречавању удеса који се могу изазвати овим материјама. На менаџменту ових субјеката је одговорност за предузимање наведених активности, с тим да одговарајући допринос могу да дају и приватно обезбеђење кроз физичку и техничку делатност, као и специјализоване службе заштите, као што су заштита од пожара, заштита на раду и заштита животне средине. Приватно обезбеђење може да оствари значајан превентиван ефекат како у идентификацији, тако и у отклањању ризика, чиме доприноси спречавању извршења удеса експлозивним материјама. *Нацрт Закона о приватном обезбеђењу* посвећује посебну пажњу обезбеђењу и контроли експлозивних материја у циљу отклањања ризика отуђења, изазивања удеса или извршења кривичних дела, тако што предвиђа да се, под прописаним условима, послови физичке заштите могу обављати са оружјем ради заштите објеката у којима се складишти оружје, експлозивни, радиоактивни, запаљиви и отровни материјал у већим количинама. И послови техничке заштите такође се, поред осталог, обављају у циљу спречавања уношења оружја, експлозивних, радиоактивних и других опасних предмета и материја, провале, диверзије и насилног напада на објекат или одузимање предмета.

Процена ризика удеса експлозивним материјама врши се по истој процедури као стандардна процена ризика, с тим што се узимају у обзир све специфичности експлозивних материја од утицаја за настанак удеса. Сходно томе, да би приватно обезбеђење могло да учествује у оваквој процени ризика, његови припадници морају да буду упознати са овом процедуром, као и са начином њиховог деловања у појединим активностима, тј. у одређивању контекста процене ризика, идентификацији, ана-

лизи и оцени ризика.

Одређивање контекста процене ризика представља прву, веома значајну активност у процесу процене ризика од експлозивних материја, и испољава се у сагледавању свих битних и значајних фактора који треба да омогуће да процена ризика одговара фактичкој ситуацији и присутним опасностима који угрожавају постизање одређених циљева. Спољашњи контекст процене ризика обухвата све оне факторе који делују ван привредног друштва и представљају активност разних субјеката, док је у одређивању унутрашњег контекста битно обухватити све факторе унутар привредног друштва или другог правног лица који могу да остваре одговарајући утицај на процес вршења процене ризика. Посебно треба обратити пажњу на врсту експлозивних материја, начин њиховог коришћења, број, учесталост и последице штетних догађаја са експлозивним материјама у претходном периоду, и предузете мере заштите и њихово поштовање. У односу на факторе који улазе у спољашњи и унутрашњи контекст процене, приватно обезбеђење, кроз делатност прикупљања информација, опсервације, праћења и запажања, може значајно да доприне се потпунијем одређивању контекста процене ризика.

Идентификација потенцијалних опасности обухвата изворе ризика, али и све друге догађаје и околности које указују на извесну опасност од експлозивних материја, укључујући и њихове потенцијалне последице. Веома је битно да се све потенцијалне опасности у вези са експлозивним материјама које могу произвести штетне последице обавезно евидентирају, јер оне потенцијалне опасности које нису идентификоване и евидентирани неће ни бити предмет анализе и оцене као следећих фаза процене ризика. Приватно обезбеђење кроз делатност физичког и техничког обезбеђења посебно може да укаже на присутност противправних ризика и идентификује оне потенцијалне опасности које указују на могућност извршења кривичних дела употребом експлозивних материја, или њиховог противправног присвајања у циљу криминалне или неке друге делатности. При томе се мора водити рачуна да се ови ризици могу груписати у ризике противправног деловања спољних субјеката и у ризике противправног деловања унутрашњих субјеката. У мањем обиму него код противправних ризика, приватно обезбеђење може допринети и идентификацији појединих правних ризика у односу на проблематику експлозивних материја, указујући на нормативну регулативу као фактор ризика који је претходно допринео изазивању удеса, а да у међувремену од надлежних није ништа предузето да се измене прописи који представљају фактор ризика и доприносе изазивању удеса са штетним последицама. Такође, приватно обезбеђење може да укаже и на потенцијалне опасности у домену личних, имовинских и еколошких ризика.

Анализа ризика извршења кривичних дела експлозивним материјама обухвата анализу извора потенцијалних опасности, вероватноћу њиховог појављивања и последице. Међутим, када је у питању вероватноћа појављивања потенцијалних опасности од експлозивних материја и последица, битно је утврдити критеријуме за њихово одређивање. Српски стандард СРПС А. Ј2.0032010 који прописује процес процене ризика чије је подручје примене у области заштите лица, имовине и пословања, садржи критеријуме за одређивање вероватноће појављивања потенцијалних опасности и последица, који су сасвим прихватљиви и за процену ризика изазивања удеса експлозивним материјама. Вероватноћа појављивања потенцијалних опасности за изазивање удеса експлозивним материјама представља комбинацију учесталости таквих удеса и рањивости привредног друштва, а степен вероватноће се одређује на следећи начин: 1 – немогуће, 2 – невероватно, 3 – вероватно, 4 – скоро извесно, 5 – сигурно.

Вероватноћа – В се одређује комбинацијом учесталости – У и рањивости – Р, уз коришћење обрасца: $V = U \# P$.

Када је у питању процена ризика изазивања удеса експлозивним материјама, учесталост се може посматрати у два вида: први – учесталост када постоји евиденција изазваних удеса експлозивним материјама за одређени временски период, и други – учесталост када не постоји евиденција о удесима који су се десили. Коју ће учесталост применити привредно друштво у којем се врши процена ризика углавном зависи од чињенице постојања релевантних евиденција о извршеним удесима експлозивним материјама, с тим што постоје одговарајући начини степеновања учесталости извршења удеса експлозивним материјама по основу постојања, односно непостојања одговарајућих евиденција. Такође, поменути стандард садржи и начине степеновања рањивости, односно осетљивости привредног друштва на потенцијалне опасности, степеновање последица и њихово одређивање комбинацијом штете и критичности, као и степеновање штете и критичности која подразумева меру вредности, тј. важностштићене вредности, што се може применити и на област експлозивних и других опасних материја.

Приватно обезбеђење треба да врши анализу ризика, посебно оних потенцијалних опасности које је и идентификовало, а међу њима, пре свега, противправне ризике, без обзира да ли се односе на производњу, промет, транспорт или складиштење експлозивних материја. У домену обезбеђења веома је битно да се у потпуности анализирају претходни удеси изазвани експлозивним материјама како би се могла констатовати њихова учесталост, а уз то и сагледати у којој мери потенцијалне опасности угрожавају одређене вредности, и то исказати кроз степен рањивости, како би

се њиховом комбинацијом одредила вероватноћа појављивања потенцијалних опасности које могу да изазову удес експлозивним материјама.

Оцена ризика изазивања удеса експлозивним материјама за сврху има долажење до сазнања да ли је ризик изазивања удеса експлозивним материјама прихватљив у одређеном привредном друштву или другом правном лицу и, ако није прихватљив, који третман му треба одредити, уз састављање листе ризика које треба приоритетно третирати. Приватно обезбеђење својом делатношћу партиципира у оцени ризика изазивања удеса експлозивним материјама, пошто може да дође до сазнања о битним чињеницама које су од утицаја за оцену прихватљивости таквог ризика, јер одлуку о прихватљивости ризика изазивања удеса експлозивним материјама ипак доноси менаџмент привредног друштва или другог правног лица.

Не постоје стандардни методи за процену ризика удеса изазваних експлозивним материјама, али неки методи за процену ризика уопште могу да се користе и у области експлозивних материја, с тим да се морају прилагодити специфичностима ризика везаним за ове материје. Њихова примена свакако зависи од врсте делатности са експлозивним материјама, од облика испољавања потенцијалних опасности, односно од врсте ризика у вези са експлозивним материјама и од штићених вредности које се угрожавају нежељеним догађајем изазваним експлозивним материјама.⁷

У производњи експлозивних материја приватно обезбеђење није у ситуацији да учествује у предузимању мера на смањењу и отклањању ризика извршења удеса експлозивним материјама које се предузимају још у фази изградње објекта за производњу и смештај експлозивних материја. Међутим, када се одвија процес производње експлозивних материја, приватно обезбеђење је у ситуацији да учествује у непоштовање прописа и стандарда који су од утицаја за вероватноћу извршења удеса експлозивним материјама. Ригорозна контрола у производњи и у предаји и смештају готових производа остварује значајну превентивну функцију и онемогућава присвајање сировина и готових производа у виду разних врста експлозивних материја. Од битног је утицаја да апарати, уређаји и инсталације који служе за заштиту објеката од експлозија и пожара увек буду у исправном стању и да са њима рукују стручна лица, где контролна делатност приватног обезбеђења долази до изражаја, нарочито кроз сарадњу са Сектором

⁷ Методе који се користе у процени ризика, од којих се многи могу користити и за процену ризика извршења удеса експлозивним материјама, су: Checklist Analysis, FTA метода (Fault Tree Analysis), метода SARA (Scan-ning, Analysis, Response, Assessment), ETA метода (Event Tree Analysis), Анализа узрок – последица, Метода OCTAVE (Operationally Critical Threat Asset and Vulnerability Evaluation), HAZOP метода (Hazard and Operability Analysis), FMEA метода (Failure modes and Effect Analysis), SWOT анализа, PHA анализа (Preliminary Hazards Analysis), Kinny метода, Марковљев модел (анализа), Делфи метода, OHSAS стандард и др.

за ванредне ситуације.

Промет експлозивним материјама, који обухвата набавку, продају, употребу и смештај ових материја, такође је интересантан сегмент пословања у којем постоје многи ризици изазивања удеса експлозивним материјама. Код набавке и продаје експлозивних материја могу да буду присутни разни облици злоупотреба и фалсификата, како од лица које продаје, односно купује и употребљава ове материје, тако и од службеног или одговорног лица које издаје дозволе за набавку ових материја. Припадници приватног обезбеђења могу да дођу до корисних информација које указују на сумњу извршења појединих криминалних делатности које могу довести и до удеса са експлозивним материјама, па су дужни да остваре одговарајуће видове сарадње са криминалистичком полицијом. Приватно обезбеђење може менаџменту да укаже на неадекватан смештај и неодговарајућу заштиту експлозивних материја и да у циљу њиховог отклањања оствари сарадњу са Сектором за ванредне ситуације МУП-а Републике Србије.

Транспорт експлозивних материја носи значајну дозу ризика да дође до експлозије, а ако се ради о течној експлозивној материји и до њеног изливања и експлозије, а самим тим и до нежељених последица. Субјекти који врше транспорт експлозивне материје дужни су да предузму законом предвиђене заштитне мере којима се обезбеђује заштита живота и здравља људи, животне средине, објеката и других материјалних добара и не угрожава безбедност саобраћаја. У овом сегменту пословања са експлозивним материјама приватно обезбеђење може да допринесе смањењу или отклањању вероватноће извршења удеса експлозивним материјама и то нарочито у домену исправности транспортних средстава, предузимања мера заштите приликом утовара и истовара експлозивних материја и одржавања путева унутар привредног друштва, а посебно пролаза који су лоцирани између опасних постројења и инсталација у кругу привредног друштва.

Складиштење експлозивних материја обухвата њихов смештај на више места и односи се на потребу адекватног смештаја експлозивних материја од стране произвођача и од стране субјеката који се баве продајом опасних материја или само њиховим складиштењем. Због тога је, у циљу постизања одговарајућег безбедног смештаја експлозивних материја, стручног руковања и смањења ризика од њиховог активирања и отуђења, нужно перманентно и организовано предузимање одговарајућих превентивних мера ради елиминисања фактора који доприносе таквом ризику. У циљу смањења или отклањања таквих ризика приватно обезбеђење може значајно допринети и то предузимањем појачаних мера физичког и техничког обезбеђења објеката у којима су складиштене експлозивне мате-

рије, као и одговарајућим превентивним мерама кроз одговарајуће видове контроле и надзора.

Елиминисање етиолошких обележја која као фактори ризика повољно делују и условљавају изазивање удеса експлозивним материјама представља организовану, планску и синхронизовану делатност свих оних субјеката који су у ситуацији да својом делатношћу допринесу спречавању овог штетног догађаја, где одговарајућу улогу има и приватно обезбеђење.

Закључак

Нема никакве дилеме да приватно обезбеђење има значајну улогу у смањењу и отклањању ризика извршења удеса у производњи, промету, транспорту и складиштењу експлозивних материја. Ефекат превентивне делатности приватног обезбеђења испољава се у елиминисању фактора који доприносе настајању ризика да дође до удеса неком од експлозивних материја. То такође утиче и на смањење вероватноће да ће доћи до таквог удеса и да ће наступити последице, што се у крајњем случају манифестује кроз спречавање одређених видова криминалне делатности који могу настати у процесу рада са експлозивним материјама.

Имајући у виду могуће опасности у раду и руковању експлозивним материјама, сви субјекти који послују са овим материјама, као и приватно обезбеђење у тим субјектима, у циљу предузимања мера на отклањању и смањењу ризика посебну пажњу треба да посвете мерама контроле и надзора у свим фазама рада са експлозивним материјама. Предузимању одговарајућих мера мора да претходи процена ризика у склопу делатности са експлозивним материјама, где је посебно битно да се благовремено изврши њихова идентификација и оцена нивоа ризика. Превентивне мере које се предузимају у производњи, промету, транспорту и складиштењу експлозивних материја морају да буду засноване на одговарајућим законским, подзаконским и интерним прописима и признатим стандардима. У том контексту треба очекивати и усвајање Закона о приватном обезбеђењу који би требало да омогући шире ангажовање приватног обезбеђења у процени ризика од свих опасности по живот и здравље људи, имовину, пословање и животну средину, укључујући и ризике од удеса који могу бити изазвани експлозивним материјама.

Литература

1. Bedford, T., Cooke, R., (2001). *Probabilistic Risk Analysis: Foundadion and Methods*, Cambridge University Press, Cambridge.
2. Бошковић, Д., (2011). *Превенција угрожавања животне средине у промету и превозу експлозивних материја*, Зборник радова са Међународног научног саветовања „Дани Арчибалда Рајса“, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
3. Бошковић, Д., (2011). *Значај превенције у отклањању и смањењу ризика техничко-технолошких несрећа – удеса у производњи експлозивних материја*, Безбедност, год. 53, бр. 2, Београд, стр. 274-287.
4. Vaughan, E., Vaughan, T., (1995). *Essentials of Insurance, A risk Management Perspective*, John Wiley & Sons Inc. Canada.
5. Vauglan, R. J., (1997). *Risk management*, John Wiley & Sons, New York.
6. Здравковић, М., Зигар, Д., Јовановић, Д., (2010). *Значај процене ризика од пожара*, Зборник радова са XII међународне конференције о заштити од пожара и експлозија, Нови Сад.
7. Кековић, З., Савић, С., Комазец, Н., Милошевић, М., Јовановић, Д., (2011). *Процена ризика у заштити лица, имовине и пословања*, Центар за анализу ризика и управљање кризама, Београд.
8. Кековић, З., (2004). *Управљање ризицима у недржавном сектору безбедности*, Безбедност, год. 46, бр. 4, Београд.
9. Марић, П., Томић, Д., (2010). *Управљање ванредним ситуацијама*, Балкански институт за управљање и процену ризика, Београд.
10. Млађан, Д., (2009). *Спречавање и сузбијање пожара, хаварија и експлозија*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
11. Sage, A., (1995). *Sistems Engineering for Risk management*, Computer supported Risk management, Kluwer Academic Publisher, Netherland.
12. Стефановић, Б., (2005). *Неки аспекти превентивног деловања код угрожавања објеката експлозивом*, Безбедност, год. 47, бр. 3, Београд, стр. 462-482.
13. Holton, G. A., (2004.) *Defining Risk*, Financial Analyst Journal, бр. 6. вол. 60.
14. Чворовић, З., (1999). *Одговор на хемијски акцидент*, Задужбина Андрејевић, Београд.

The Role of Private Security Agencies in Risk Assessment about Accidents Involving Production, Handling, Transportation and Storage of Explosives

***Abstract:** Although private security services in the Republic of Serbia have not yet been regulated by national law, there are many manifestations of their activities, which are directed towards the protection of people, property, business, and environmental protection. Regarding positive laws on private security sector and the Draft Law on Private Security, as well as up-to-date practice in this area, the author deals with the role and capacity of private security agencies in risk assessment about accidents involving explosives. Special attention is paid to risk assessment involving production, handling, transportation and storage of explosives due to specific requirements for those explosive materials. The author also points out the importance of risk assessment and actions of private security agencies in identifying potential explosive hazards in order to take adequate and timely measures to protect human life and health, property and environment.*

***Keywords:** private security, explosives, risk, risk assessment, accident.*

спец. *Ивана БОДРОЖИЋ**

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK- 343. 533: 004

Прегледни научни рад

Примљено: 07.09.2013.

Кривична дела са елементима високотехнолошког криминала**

***Апстракт:** Аутор у раду анализира бића појединих кривичних дела која се у складу са Законом о надлежности и организацији државних органа за борбу против високотехнолошког криминала имају сматрати кривичним делима из ове категорије. Ова кривична дела, која у посебном делу Кривичног законика Републике Србије егзистирају и пре доношења поменутог закона, могу под одређеним условима добити карактер кривичних дела високотехнолошког криминала зато што се у вези са њиховим извршењем употребљава или злоупотребљава рачунарска или нека друга информационо-телекомуникациона технологија. Проширење категорије кривичних дела која се могу сматрати високотехнолошким криминалом представља адекватан правни оквир за супротстављање овој се заступљенијој криминалној активности.*

***Кључне речи:** компјутерски криминал, високотехнолошки криминал, кривична дела против безбедности рачунарских података, кривична дела са елементима високотехнолошког криминала.*

Увод

Еволуција друштва ствара промене у начину вршења кривичних дела (технологије као алат за извршење кривичних активности), а такође и модификује мету кривичних дела (информатичке, компјутерске и телекомуникационе инфраструктуре постају објекти нелегалних активности) (*Information Security for Economic and Social Development*, 2011:288). Кривична дела против безбедности рачунарских података представљала су прву реакцију српског кривичног права на нарастајућу друштвену опасност незаконите употребе рачунара и први пут се инкриминације овог типа јављају у нашем кривичном праву 2003. године. Уз мање измене, *Кривични законик Србије* (КЗС) из 2005. преузима постојећа кривична

* E-mail: ivana.bodrozic@kpa.edu.rs

** Овај рад је резултат научноистраживачког пројекта Положај и улога полиције у демократској држави који реализује Криминалистичко-полицијска академија у Београду 2012-2014. год.

дела, чиме се Србија закаслело придружила оним земљама које су законским путем уредиле кажњавање различитих видова злоупотребе рачунара и рачунарске технике.

Међутим, још у то време велики је број стручњака из области информационо-телекомуникационих технологија предлагао допуну кривичног законодавства новим инкриминацијама из ове области (Николић, 2004:252-276; Вулетић, 2006:951-958; Бановић, 2003:30-42; Петровић, 2011:3-28), које се нису могле подвести под постојећи каталог кривичних дела, што је, према њиховом мишљењу, остављало пуно простора за избегавање заслужене санкције и друштвено-етичког прекора који се њоме треба изрећи појединцима који предузимају таква недозвољена понашања.

Поред ових предлога на националном нивоу, на међународној сцени одвија се интензивна сарадња у области развоја превентивних и репресивних механизма заштите од злоупотребе рачунара и осталих видова информационо-телекомуникационих технологија, што је најпре било инспирисано чињеницом да је овај облик технологије постао преовлађујући и готово незаобилазан у свим и то најважнијим сегментима друштвеног живота.

Међу многобројним документима који су настојали да регулишу област сајбер простора и високотехнолошког криминала, као најважнији међународни документ тог типа истиче се *Конвенција о високотехнолошком криминалу* Савета Европе, заједно са *Додатним протоколом* уз ту *Конвенцију*, који се односи на инкриминацију дела расистичке и ксенофобичне природе извршених преко компјутерских система. Иако је оба документа тек недавно ратификовала (априла 2009. године), законодавац Републике Србије је усвојио више прописа којима су одредбе ових документа инкорпорисане у наш правни систем.

Србија је у том смислу након ратификације *Конвенције и Додатног протокола*, 2009. године извршила измене законских прописа које је донела у периоду 2005-2009. година и обогатила их неким новим кривичним делима која постојећим каталогом инкриминација нису била обухваћена, што поред чињенице да је тиме испуњена међународна обавеза, показује да је законодавац имао слуха и за критичке ставове стручне јавности, али и органа надлежних за борбу против високотехнолошког криминала, који су успостављени још 2005. године док Србија још није ратификовала поменути *Конвенцију* и *Протокол*.

Садашњи правни оквир, са иновираним решењима подразумева КЗС, *Законик о кривичном поступку*, *Закон о ауторским и сродним правима* и *Закон о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала*, а поред њих и *Закон о јавном ту-*

жилаштву, Закон о уређењу судова и о седиштима и подручјима судова и јавних тужилаштва (Никач, Милошевић, 2010:1-14).

Овим законима постављен је задовољавајући оквир за рад институција надлежних за борбу против високотехнолошког криминала, којима је у надлежност стављено спречавање кривичних дела против безбедности рачунарских података, а поред њих и кривичних дела против интелектуалне својине, имовине и правног саобраћаја, код којих се као објекат или средство извршења кривичних дела јављају рачунари, рачунарске мреже, рачунарски подаци, као и њихови производи у материјалном или електронском облику, као и кривична дела против слобода и права човека и грађанина, полне слободе, јавног реда и мира и уставног уређења Републике Србије, за које се због начина извршења или употребљених средстава са сигурношћу може закључити да су дела високотехнолошког криминала.

У смислу *Закона о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала*, под производима у електронском облику се подразумевају рачунарски програми и ауторска дела која се могу употребити у електронском облику.

Члан 112 у ставу 17-20, 33 и 34 КЗС даје дефиниције рачунарског податка, рачунарске мреже, рачунарског програма, рачунарског вируса, рачунара и рачунарског система. Дефинисање и прецизирање поменутих појмова у иновираним члану 112 КЗС извршено је 2009. године, од када се у категорију високотехнолошког криминала сврставају кривична дела која за свој групни заштитни објекат имају безбедност рачунарских података и остала дела из ове области.

Кривичним делима високотехнолошког криминала, изузимајући инкриминације из групе против безбедности рачунарских података, у смислу *Закона о надлежности и организацији државних органа за борбу против високотехнолошког криминала*, подразумевају се:

- кривична дела против интелектуалне својине, имовине, привреде и правног саобраћаја код којих се као објекат или средство извршења јављају рачунари, рачунарске мреже, рачунарски подаци, као и њихови производи у материјалном или електронском облику – ако број ауторских примерака прелази 2.000 или ако настала материјална штета прелази износ од 1.000.000 динара;
- кривична дела против слобода и права човека и грађанина, полне слободе, јавног реда и мира и уставног уређења Републике Србије за која се због начина извршења или употребљених средстава са сигурношћу може закључити да су дела високотехнолошког криминала.

Измене су настале након хитне иницијативе Посебног тужилаштва

за борбу против високотехнолошког криминала за измену *Законика*, јер су, како је наведено, „позитивноправним прописима из стварне надлежности Посебног тужилаштва неоправдано изостављена кривична дела која се односе на злоупотребу платних картица и интернет порнографију“.¹

Имајући у виду наведено, у оквиру овог рада анализираћемо поједина кривична дела која не припадају групи кривичних дела против безбедности рачунарских података, већ се налазе у другим главама КЗС, али их због њихове непосредне везе са злоупотребом рачунарске технологије наводимо као специфичне представнике кривичних дела која се у ширем смислу могу сматрати кривичним делима високотехнолошког криминала.

Приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију (члан 185 КЗС)

Кривично дело приказивање, прибављање и поседовање порнографског материјала и искоришћавање малолетног лица за порнографију предвиђено је у групи кривичних дела против полне слободе (Глава XVIII) одредбом чл. 185 КЗС. Кривично дело из овог члана постојало је у републичком кривичном законодавству и пре доношења КЗС, само са другачијим називом. Помиње се и обрађује као кривично дело високотехнолошког криминала због његове све веће повезаности са информационом технологијом, како због процеса производње порнографског материјала, тако и због његове дистрибуције, односно модалитета чињења доступним широком кругу корисника, путем злоупотребе информационе технологије.

Ово кривично дело значајно је измењено изменама и допунама КЗС из 2009. године најпре што се самог назива тиче. До поменутих измена кривично дело се звало приказивање порнографског материјала и искоришћавање деце за порнографију, док су сада у називу додати прибављање и поседовање поменутих материјала; својство пасивног субјекта везано за године старости значајно је промењено будући да је уместо некадашњег детета сада као пасивни субјект одређен малолетник, што указује на појачану кривичноправну заштиту у овој области.²

¹ Кривично дело фалсификовања и злоупотребе платних картица из члана 225 КЗС и кривично дело приказивања порнографског материјала и искоришћавања деце за порнографију или дистрибуирање деце порнографије путем интернета нису била уврштена у каталог инкриминација које спадају у надлежност Посебног тужилаштва до измена и допуна кривичног законодавства извршених 2009. године, а њихова друштвена опасност је била изузетно велика.

² Поменути измене у закону последица су усклађивања нормативних решења са њима сличнима у упоредном законодавству. Процес придруживања Европској унији (ЕУ) подразумева прихватање

Раније законско решење полазило је од става да кривичноправну заштиту у овој области треба пружити само деци, будући да је општеприхваћен став да оваквој врсти кривичноправне реакције нема места када су у питању пунолетна лица (Стојановић, 2010:464). Међутим, проблем представља све већа злоупотреба деце и малолетника за производњу предмета и садржаја порнографске садржине, те се и на међународном нивоу доносе нормативни акти којима се обезбеђује и пружа заштита права деце и малолетника, од којих као један од значајнијих треба истаћи *Факултативни протокол о продаји деце, дечијој проституцији и дечијој порнографији уз Конвенцију о правима детета*, ратификовану од стране наше земље.

Законска формулација предвиђа два основна облика, тежи и један посебан облик. Радња извршења првог основног облика одређена је као продаја, приказивање, јавно излагање или на други начин чињење доступним порнографских материјала (текстова, слика, аудио-визуелних и других предмета порнографске садржине) или представе малолетнику. Први основни облик подразумева, дакле, делатности којима се порнографија³ чини доступном малолетнику.

Продаја подразумева новачну надокнаду за уступање материјала порнографске садржине. У решењу Апелационог суда у Крагујевцу, КЖ 317-11 од 4. марта 2011. између осталог се наводи да се у смислу одредаба чл. 185 КЗ порнографским предметима имају сматрати они предмети у којима се сексуални односи приказују или обрађују превасходно у циљу изазивања и потенцирања сексуалних нагона код других лица, што се нарочито изражава у начину приказивања, потенцирања неких детаља, задирања у најинтимније сфере сексуалног живота (*Избор судске праксе*, 12-2011:43). Приказивање се може вршити на различите начине, од радњи непосредног давања поменутих материјала малолетнику на увид, преко њиховог остављања на месту на којем би били доступни малолетнику, качењем на огласној табли, објављивањем у новинама, као и постављањем на неком сајту или слањем СМС или е-маил порука. Управо последње

низа стандарда у различитим областима права и привреде, а у овом случају реч је о обезбеђењу високог нивоа заштите грађана у оквиру простора слободе, безбедности и правде, који подразумева сузбијање и спречавање кривичних дела усмерених према деци. Темељ сарадње у овој области на нивоу ЕУ представља одлука Савета ЕУ о заједничком деловању за борбу против трговине људима и сексуалног искоришћавања деце, која има за циљ установљивање заједничких дефиниција наведених врста криминалног понашања, њихове инкриминације и одговарајуће санкционисање у националним кривичним законодавствима. Поред овог документа, као изузетно важне јављају се и обавезујуће одлуке органа ЕУ – Одлука Савета ЕУ о борби против дечије порнографије на интернету и Оквирна одлука Савета ЕУ о борби против сексуалног искоришћавања деца и дечије порнографије (Кораћ, 2008:46-51).

³ Порнографија подразумева приказивање сексуалног акта или сексуалног органа, чији је циљ побуђивање и подстицање сексуалног нагона, а није у вези са едукативним, научним, уметничким и сличним циљевима (Стојановић, 2009:465).

делатности су разлог због којег се поменуто кривично дело сврстава у групу кривичних дела високотехнолошког криминала, будући да су наведене радње свакодневица у сајбер простору и да су постале широко заступљене.

Приказивањем порнографског материјала може се сматрати пуштање снимка на видео касети, DVD-у или на снимку учињеном доступним путем СМС или е-маил поруке, о чему говори пресуда Врховног суда Србије, КЖ I 595-05 од 16. јуна 2005. у којој је приказивање видео касета и гласно коментарисање еротских сцена пред децом старости 12 и 8 година окарактерисано као радња извршења тадашњег кривичног дела приказивање порнографског материјала из чл. 252, ст. 1 ОКЗ (*Избор судске праксе*, 6-2006:33).

Пасивни субјекат овог кривичног дела је малолетник. Ради се о делатносном кривичном делу, које у опису бића не садржи последицу. Угрожавање друштвеног морала у сфери полних односа, односно права на сексуално опредељење лица одређеног узраста, која због своје психофизичке незрелости нису способна да самостално одлучују у овој сфери, представља непосредни заштитни објекат код овог кривичног дела. Дело се сматра довршеним самим предузимањем једне од алтернативно прописаних радњи извршења.

Као облик кривичног предвиђен је умишљај, при чему се може радити и о евентуалном умишљају, будући да је за постојање дела довољно и само пристајање извршиоца да се лице одређеног узраста, малолетник, упозна са садржином порнографских материјала или представом.

Радња извршења другог основног облика предвиђа искоришћавање малолетника ради производње предмета или представа порнографске садржине. Под тиме се може сматрати фотографисање, снимање или производња других предмета, попут прављења псеудо-фотографија.⁴ Тежи облик овог кривичног дела постоји када се дело из става 1 и 2 изврши према детету. Посебан облик овог кривичног дела постоји када неко прибавља за себе или другог, поседује, продаје, приказује, јавно излаже или електронски или на други начин чини доступним слике, аудио-визуелне или друге предмете порнографске садржине настале искоришћавањем малолетног лица. Ради се о делатностима ширења и чињења доступним дечије порнографије, пре свега путем злоупотребе информационих тех-

⁴ Проширење појма фотографије и на „псеудо фотографије“, под којима се подразумева модификација једне или више фотографија употребом софтверских алата на рачунару, којом се добија нови предмет порнографске садржине, помиње се поводом превазиђености одредаба Закона о заштити деце из 1978. године у Енглеској и њихове допуне кроз нове чланове Кривичног законика и Законика о јавном реду и миру из 1994. Наиме, уколико би се фотографија детета додала другој фотографији, нпр. тела одрасле особе са циљем да се створи порнографски материјал, таква креација, односно производ, такође се има сматрати порнографским (Edwards, Waelde, 1997:227-228).

нологија, најчешће интернета.

Овај тежи облик проширен је алтернативно прописаним радњама прибављања и поседовања, у односу на постојећу инкриминацију, чиме се ишло ка проширивању криминалне зоне и на радње које непосредно поспешују ширење дечије порнографије. У том смислу слична је и пракса судова у Уједињеном Краљевству, који су у два случаја само прибављање и поседовање недоличних фотографија и снимака сматрали као радњу извршења кривичног дела дистрибуције дечије порнографије. Тако је у случају *R. v Fellows and Arnold*, Апелациони суд у Енглеској сматрао да се поседовање недоличних фотографија на хард диску рачунара окривљеног има сматрати радњом извршења кривичног дела ширења дечије порнографије, без обзира да ли је он такве снимке лично даље дистрибуирао. Наиме, поседовање оваквих снимака суд је у поменутом случају тумачио као подстицај другим заинтересованим лицима да им приступе и преузму их, посебно узимајући у обзир да је окривљени учинио доступном своју шифру за приступ фотографијама, тражећи заузврат приступ сличним фотографијама у власништву других лица. Аналогичном са остављањем фотографије у библиотеци, чији кључ је остављен на столу, суд је постављање фотографија уз приступну шифру протумачио као радњу дистрибуције.

У случају против римокатоличког свештеника Адриана Мек Лајша (*Adrian MC Leish*)⁵, суд га је огласио кривим како због поседовања, тако и због чињења доступним поменутих порнографских материјала путем стотина е-маил поука које је окривљени размењивао на интернету са другим лицима.

Као обавезна је предвиђена мера безбедности одузимања предмета, док се кривично гоњење предузима по службеној дужности.

***Искоришћавање рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе према малолетном лицу
(члан 185б КЗС)***

Инкриминација из чл. 185б КЗ представља реакцију законодавца у Републици Србији на све заступљеније злоупотребе информационо-телекомуникационих технологија у циљу вршења кривичних дела против полне слободе (Глава XVIII).

Радња извршења прописана је као договарање састанка са малолет-

⁵ Он је на свом рачунару поседовао највећу до сада заплећену колекцију дечије порнографије, складиштене у електронској форми.

ником употребом рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима и појављивање на договореном месту ради састанка са малолетником, у намери извршења неког од следећих кривичних дела: кривичног дела силовања код којег се као пасивни субјект јавља дете (чл. 178, ст. 4 КЗС), кривичног дела обљубе над немоћним лицем, где се такође као пасивни субјект јавља дете (чл. 179, ст. 3 КЗС), кривичног дела обљубе са дететом (чл. 180, ст. 1 и 2 КЗС), кривичног дела обљубе злоупотребом положаја од стране наставника, васпитача и других и када је дело извршено према детету (чл. 181, ст. 2 и 3 КЗС), кривичног дела недозвољених полних радњи (чл. 182, ст. 1 КЗС), кривичног дела подвођења и омогућавања вршења полног односа (чл. 183, став 2 КЗС), кривичног дела посредовања у вршењу проституције (чл. 184, ст. 2 КЗС), кривичног дела приказивања, прибављања и поседовања порнографског материјала и искоришћавања малолетника за порнографију (чл. 185, ст. 2 КЗС) и кривичног дела навођења малолетног лица на присуствовање полним радњама (чл. 185а КЗС).

Дакле, новим чланом 185б КЗС предвиђа се санкционисање у случају искоришћавања рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима зарад извршења кривичних дела према малолетнику или детету, код којих се као групни заштитни објект појављује полна слобода.⁶

Легислативно-техничко решење овог законског члана није у потпуности у складу са начином прописивања и језиком карактеристичним за КЗС. Наиме, ради се о тако рећи бланкетном одређивању бића кривичног дела, које је праћено набрајањем чак девет кривичних дела која се јављају као последица овог кривичног дела. Начело законитости налаже прецизност кривичноправне норме која се огледа превасходно у њеној једноставности и искључењу потребе за прегледањем других норми ради разумевања исте. Овакав начин дефинисања бића кривичног дела чешће се везује за одредбе споредног кривичног законодавства, које имају другачију легислативну технику, односно језик којим се служи законодавац приликом прописивања радње извршења.

Радња извршења одређена је као искоришћавање рачунарске мреже

⁶ У земљама ЕУ број деце која користе интернет износи чак 90 одсто, док се у Републици Србији тај број стално повећава, чиме се повећава и опасност од злоупотреба интернета, као средства организованог транснационалног криминала, који свакако обухвата и децу као жртве кривичних дела. Ово представља главни мотив због којег је Министарство за телекомуникације и информационо друштво Републике Србије 2009. годину прогласило годином заштите деце на интернету, а Министарство унутрашњих послова започело превентивно-едукативну кампању „Клици безбедно“. Ова кампања за циљ има обуку и стварање свести код деце и родитеља о опасностима које са собом носи употреба интернета, социјалних мрежа, причаоница и остављање података о на интернету, при чему се под опасностима које прете у вези са злоупотребом деце најпре мисли на појавне облике сексуалног узнемиравања и дечију порнографију (Милић, 2009:53-58).

или комуникације другим техничким средствима за извршење кривичних дела против полне слободе према малолетнику или детету. Радња подразумева постојање намере извршиоца да коришћењем рачунарске мреже или комуникације другим техничким средствима договори састанак са малолетником и да се на том са станку појави.

Пасивни субјекат је малолетник. Као једини облик кривице предвиђен је умишљај, који мора бити директан због постојања посебне намере на страни извршиоца. Дело добија свој тежи облик када се као пасивни субјекат појављује дете.

Запрећена казна је затвор од шест месеци до пет година, а за тежи облик од једне до осам година.

Неовлашћено искоришћавање ауторског дела или предмета сродног права (члан 199 КЗС)

У кривичном законодавству Србије кривично дело неовлашћеног искоришћавања ауторског дела или предмета сродног права предвиђено је у групи кривичних дела против интелектуалне својине (Глава XX), одредбом чл. 199 КЗС. Кривично дело из овог члана инкриминише неовлашћено искоришћавање туђег ауторског права или предмета сродног права. Наиме, ауторима и интерпретаторима припадају, осим моралних, и имовинска права, док носиоцима сродних права, под којим се подразумевају произвођачи фонограма, видеограма, емисије или базе података припадају само имовинска права, јер се код њих не ради о стваралаштву већ о једној врсти привредне делатности.

Предвиђена су два основна, један квалификовани и један посебан облик овог кривичног дела. Првим основним обликом штити се ауторско право, интерпретација, фонограм, видеограм, емисија, рачунарски програм и база података од неовлашћеног искоришћавања, које може бити остварено предузимањем неке од алтернативно прописаних радњи извршења, као што су неовлашћено објављивање, снимање⁷, умножавање⁸ или јавно саопштавање⁹ на други начин.

Снимање се може дефинисати као прављење фотографија или других снимака ауторског дела, фонограма, видеограма, емисије, рачунарског програма или базе података. Умножавање подразумева прављење копија наведених предмета, при чему није од значаја о којем броју копија се ради, изузев када је у питању одређивање стварне надлежности државних

⁷ Снимање представља прво бележење ауторског дела на носач звука или слике (Стојановић, 2009:493).

⁸ Умножавање се дефинише као производња примерака дела, као што су штампање или фотокопирање (Ibid).

⁹ Јавно саопштавање на други начин може бити приказивање жично или бежично (Ibid.).

органа за борбу против високотехнолошког криминала.¹⁰

Јавно саопштавање на други од поменутих начина се најчешће врши емитовањем поменутих предмета путем штампе, радија, телевизије, интернета и сл. Међутим, неће се сматрати свако снимање радњом овог облика кривичног дела јер, како у пресуди Окружног суда у Београду Кж 2658/06 од 19. децембра 2006. стоји, „не представља радњу кривичног дела снимање по једног примерка CD за личну колекцију“. Окривљени у овом предмету су у својој кући снимили 472 музичка и 372 филмска CD, а суд је нашао да се ради о колекционарству, будући да су окривљени поменуто снимање вршили без намере дистрибуирања или јавног саопштавања, искључиво за сопствене потребе (Симић, Трешњев, 2008:129).

Радња извршења мора бити предузета неовлашћено, што подразумева одсуство сагласности аутора или произвођача, а њоме истовремено може бити оштећено више субјеката.

Други основни облик кривичног дела састоји се у стављању у промет или у намери стављања у промет, неовлашћеном држању умножених или неовлашћено стављених у промет примерака ауторског дела, интерпретација, фонограма, видеограма, емисије, рачунарског програма или базе података. Када је у питању држање поменутих предмета на рачунару, оно је инкриминисано, независно од тога да ли се поменути предмети и користе од стране лица које их поседује, о чему говори Пресуда Окружног суда у Чачку, Кж 69-09, од 19. марта 2009, којом је утврђено да је окривљени који је на свом рачунару имао снимљене програме „Мајкрософт“ за које није имао лиценцу и поред тога што их није користио, учинио кривично дело неовлашћено искоришћавање ауторског дела или предмета сродног права из чл. 199, ст. 2 КЗС (*Избор судске праксе*, 9-2010:48).

Под појмом стављања у промет подразумева се продаја, размена, дистрибуција, поклон или други сличан начин, попут давања у закуп, ауторског дела или предмета сродног права, на који се поменути предмети неовлашћено чине доступним неодређеном кругу лица. Тако је давање у закуп компјутерских игара од стране окривљеног, који као власник играонице није имао овлашћење носиоца ауторских права да на више својих рачунара инсталира пакете игара различитих произвођача, окарактерисано као радња извршења кривичног дела неовлашћено искоришћавање ауторског и другог сродног права из чл. 183а, ст. 1 КЗС, пресудом Окружног суда у Ужицу, КЖ.123-06 од 17. маја 2006. године (*Избор судске праксе*, 9-2006:43).

Тежи квалификовни облик везан је за постојање квалификаторне

¹⁰ Наиме чл. 3, ст. 1 Закона о организацији и надлежности државних органа за борбу против високотехнолошког криминала примењује се и ради откривања, кривичног гоњења и суђења за кривична дела против интелектуалне својине и то у случају када број примерака ауторских дела прелази 2.000 или настала материјална штета прелази износ од 1.000.000 динара.

околности коју чини прибављање имовинске користи од стране учиниоца, за себе или друго лице. Посебан облик овог кривичног дела представља инкриминисање одређених припремних радњи за извршење радњи из претходних ставова, које се састоје у производњи, увозу, продаји, давању у закуп и другим радњама, уређаја или средстава чија је основна намена утврђена истим одредбама.

Умишљај је једини облик кривице код свих облика овог кривичног дела. Као обавезна је прописана мера безбедности одузимања предмета, поред које се као обавезно јавља и уништавање одузетих предмета. Тако је пресудом Окружног суда у Чачку, КЖ 68-08 од 12. фебруара 2008, утврђено да је првостепени суд, који је окривљеног огласио кривим због кривичног дела из чл. 199, ст. 1 КЗС и осудио га на новчану казну, пропустио да изрекне меру безбедности одузимања предмета извршења кривичног дела, коју налаже императивна законска норма члана 199, ст. 5 КЗС, због чега је преиначена првостепена пресуда само у погледу мере безбедности, коју је према окривљеном изрекао другостепени суд, а ради се о одузимању једног кућишта рачунара (*Избор судске праксе*, 9-2008: 38-39).

Кривично гоњење се предузима по службеној дужности.¹¹

Неовлашћено уклањање или мењање електронске информације о ауторском и сродним правима (члан 200 КЗС)

Кривично дело неовлашћено уклањање или мењање електронске информације о ауторском и сродним правима прописано је у групи кривичних дела против интелектуалне својине (Глава XX) у члану 200 КЗС.

Кривично дело има два основна облика. Као прва радња извршења наведено је неовлашћено уклањање или мењање електронске информације о ауторском и сродном праву. У циљу заштите ауторских и сродних права врши се унос информација или одређеног броја, ознаке, у само ауторско дело или предмет сродног права, чиме се врши идентификација дела, носиоца права и услова коришћења (Стојановић, 2009:465). У смислу поменуте заштите предмет, односно објекат радње, представља сама та информација, ознака или само ауторско дело или предмет са којег је та информација уклоњена. Информација мора бити у електронском облику.

¹¹ Због висине запређених казни, раније то није био случај, што је био посебан недостатак кривичноправне заштите, јер се чак и у случајевима када су поједине радње биле квалификоване као кривична дела, гоњење учинилаца углавном вршило по приватној тужби оштећеног, што је за та лица представљало отежавајућу околност, док је на субјекте који врше таква кривична дела деловало охрабрујуће (Марковић, Миладиновић, 2008:289).

Друга радња извршења састоји се у стављању у промет, увозу, извозу, емитовању или јавном саопштавању на други начин ауторског дела или предмета сродног права са којег је електронска информација о правима неовлашћено уклоњена или измењена.

Извршилац може бити свако лице. Као једини предвиђени облик кривице јавља се умишљај. Запрећена казна је новчана или затвор до три године. Као обавезно је прописано изрицање мере безбедности одузимања предмета, као и уништавање предмета.

Кривично гоњење се предузима по службеној дужности.

Фалсификовање и злоупотреба платних картица (члан 225 КЗС)

Инкриминација из чл. 225 КЗС предвиђена је у групи кривичних дела против привреде (Глава XXII). Ово кривично дело уврштено је у каталог инкриминација након што је после дужег времена нереаговања уочена потреба, превасходно диктирана захтевима праксе, да се ова врста злоупотребе санкционише, с обзиром на то да је овај вид безготовинског плаћања постао општеприхваћен и доминантан, али у исто време предмет фалсификовања и злоупотребе.

Изменама и допунама КЗС из 2009. дошло је до повећања затворских казни, и код свих облика овог кривичног дела прописана је кумулативно затворска и новчана казна.¹²

Кривично дело има пет облика. Радња извршења код основног облика састоји се у прављењу лажне платне картице, преиначењу праве платне картице или употреби лажне платне картице. Под појмом платне картице подразумева се специфичан облик безготовинског плаћања издат од банке или небанкарске организације, који омогућава кориснику да подиже готов новац или врши плаћање роба и услуга. Платне картице се по функцији деле на дебитне и кредитне, а у смислу овог кривичног дела

¹² У ставу 1 раније је била предвиђена казна затвора од три месеца до три године, док је сада то затвор од шест месеци до пет година, кумулативно са новчаном казном. У ставу 2 била је прописана казна затвора од шест месеци до пет година, док је то сад затвор од једне до осам година и кумулативно новчана казна.

У ставу 3 некадашња казна затвора у распону од две до десет година замењена је затвором од дванаест година и новчаном казном. У ставу 5 промена се односи на казну затвора која је пре била одређена у трајању до једне године, док је то сад затвор до три године. Поменуто поштравање казнене политике представља сасвим извесно интенцију законодавца за јачом кривичноправном заштитом и очекивање да ће се на овај начин остварити боља генерална и специјална превенција. Као и у многим другим случајевима злоупотреба које као предмет или средство извршења имају информационо-телекомуникационе технологије, мере техно-превенције и остали поменути аспекти заштите јављају се као примарни и можда најефикаснији, док се кривичноправна заштита јавља као последње средство реаговања, којим се настоји извршити најпре одвраћање али и санкционисање.

платном картицом се сматра и дебитна и кредитна платна картица, које се разликују према томе ко је овлашћен да их издаје, као и по начину на који се врши плаћање, односно према времену у којем је неопходно обезбедити новчана средства неопходна за обављање плаћања овим средством (Јанковић, 2011:176).

Прављење платне картице подразумева израду лажне платне картице од предмета који није платна картица, коришћењем одређених уређаја и процеса. Под преиначењем се подразумева преправљање праве платне картице, док употреба означава стављање таквих картица у промет и њихово коришћење на различитим местима попут, продавница, банкомата, куповином на интернету и сл. (Комлен-Николић et. al, 2010:123). Објекат радње је платна картица. Дело је довршено самим предузимањем једне од алтернативно прописаних радњи.

Први тежи облик овог кривичног дела постоји ако учинилац основног облика употребом картице прибави противправну имовинску корист, док други тежи облик подразумева прибављање противправне имовинске користи у износу већем од 1.500.000 динара. Привилеговани облик овог кривичног дела постоји када се платна картица набавља у намери да се она употреби као права или када се подаци прибављају у намери да се искористе за прављење лажних платних картица. Лажне платне картице одузеће се, као и средства која су служила за прављење лажних платних картица.¹³ Умишљај је једини облик кривичног дела, а кривично гоњење предузима се по службеној дужности.

Специфичности кривичног дела из ст. 225 КЗС огледа се у томе што се у његовој основи заправо јавља крађа, како онда када се ради о злоупотреби платне картице, која је претходно незаконито и најчешће путем крађе прибављена, тако и онда када је у питању фалсификовање платне картице, код кога се путем специфичног облика крађе са рачунарских система пословних банака незаконито прибављају, односно краду подаци о већ постојећим платним картицама, који се након тога фалсификују, тако што се израђују нове платне картице са подацима о већ постојећим. Употреба израза туђа платна картица у ст. 4 овог члана подразумева претходно извршење неког другог кривичног дела, као услова за постојање кривичног дела из овог става. Може се радити о разним кривичним делима уз помоћ чијег извршења се извршилац кривичног дела из овог става нашао у поседу туђе платне картице, као што су превара, уцена, утаја, прикривање и сл.

У кривичноправном смислу законодавац је у оквиру истог законског члана раздвојио појавне облике злоупотребе платне картице на делатности које су везане за израду лажне платне картице у ст. 1, 2, 3 и 5, и

¹³ Видети: чл. 227. ст. 2. КЗС.

на неовлашћену употребу платне картице из ст. 4. На овај начин је у оквиру једног кривичног дела разграничено фалсификовање од злоупотребе платних картица.

Расна и друга дискриминација (члан 387 КЗС)

Кривично дело расна и друга дискриминација предвиђено је у групи кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом (Глава XXXIV), у чл. 387 КЗС. Ово кривично дело у директној је вези са честим злоупотребама информационо-телекомуникационих технологија, будући да су оне најпогоднији медиј за пропацирање, ширење и подстицање дискриминаторских идеја, које заправо чине забрањено понашање у смислу овог законског члана.¹⁴ Ово кривично дело је изменама и допунама кривичног законодавства допуњено са два додатна члана, а извршена је и допуна везана за елеменат дискриминације у вези са верском припадношћу.

Закон прописује пет облика овог кривичног дела. Радња извршења првог облика одређена је као кршење основних људских права и слобода, које се мора извршити у вези са разликовањем у раси, боји коже, верској, етничкој или националној припадности или неким другим личним својствима. Радња је постављена широко и неодређено, што значи да се под њоме подразумевају различити начини на који се основна људска права и слободе могу кршити. Радња извршења код другог облика састоји се у прогањању организација или појединаца због њиховог залагања за равноправност људи. Трећи, четврти и пети облик овог кривичног дела у непосредној су вези са забраном ширења говора мржње путем интернета, јер су њима као кажњиве предвиђене радње којима се шире идеје о супериорности једне расе над другом или се пропацира мржња или подстиче расна дискриминација, радње којима се доступним чине текстови, слике, идеје и теорије, које заговарају или подстрекавају мржњу, дискриминацију или насиље, и радње којима се јавно прети да ће се према одређеним лицима због њихових особина или одређене припадности извршити кривично дело.

Објекат радње представљају основна људска права и слободе појединца или одређених група због њихових својстава. Извршилац овог кривичног дела може бити свако лице. Умишљај је предвиђени облик кривичног дела. Кривично гоњење се предузима по службеној дужности.

Ово кривично дело често се врши путем интернета и значајно је због спречевања говора мржње на глобалној мрежи. С тим у вези је и кривично дело из става 317 КЗС под називом изазивање националне, расне и

¹⁴ Посебно став 3 овог члана, чија сва три облика представљају расистичку пропаганду.

верске мржње и нетрпељивости, које је пре представљало начин кривичноправног реаговања на ширење говора мржње.

Закључак

У складу са наведеним, мишљења смо да поменута кривична дела представљају задовољавајући оквир којим се у смислу кривичног права адекватно може реаговати на бројне заступљене појавне облике високотехнолошког криминала и који, заједно са организационо-правним прописима, представља солидну претпоставку за супротстављање овом савременом, нарастајућем облику криминалног понашања. *De lege lata* решења сада су знатно потпунија и усклађенија са ситуацијима из праксе, *a de lege ferenda* требало би извршити проширења одређених инкриминација додатним алтернативно прописаним радњама извршења, и извршити декриминализацију оних кривичних дела која, према степену друштвене штетности, више не треба регулисати одредбама кривичног права.

Литература

1. Бановић, Б., (2003). *Компјутерски криминалитет и заштита личности*, Безбедност, год. 44, бр. 1, стр. 30-42.
2. Information Security for Economic and Social Development, (2011). *Борба против сајбер-криминала*, превод, Безбедност, год. 53, бр. 2, Београд, стр. 288-297.
3. Вулетић, Д., (2006). *Угрожавање безбедности Републике Србије сајбер тероризмом*, Безбедност, год. 47, бр. 6, стр. 951-958.
4. Edwards, L., Waelde, C., (1997). *Law and the Internet/regulating Cyberspace*, Hart Publishing, Oxford.
5. *Избор судске праксе*, (2006). бр. 6, Београд.
6. *Избор судске праксе*, (2006). бр. 9, Београд.
7. *Избор судске праксе*, (2008). бр. 9, Београд.
8. *Избор судске праксе*, (2009). бр. 4, Београд.
9. *Избор судске праксе*, (2010). бр. 9, Београд.
10. *Избор судске праксе*, (2011). бр. 12, Београд.
11. Јанковић, С., (2011). *Фалсификовање платних картица као појавни облик компјутерског криминалитета*, Безбедност, год. 52, бр. 1, стр. 176-188.
12. Комлен-Николић, Ј. et.al, (2010). *Сузбијање високотехнолошког криминала*, Удружење јавних тужилаца и заменика јавних тужилаца Србије, Београд.

13. Кораћ, С., (2008). *Сузбијање дечије порнографије на интернету: ЕУ стандарди*, Ревивија за безбедност, бр. 11, стр. 46-51.
14. Марковић, С., Миладиновић, З., (2008). *Ауторска и сродна права*, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Крагујевац.
15. Милић, Д., (2009). *Трговина децом: врбовање путем интернета*, Ревивија за безбедност, бр. 3, стр. 53-58.
16. Никач, Ж., Милошевић, М., (2010). *Правни основи сузбијања високо-технолошког криминала у Републици Србији*, Полиција, безбедност и високотехнолошки криминал, зборник радова, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, стр. 1-14.
17. Николић, В., (2004). *Откривање и праћење компјутерског криминала*, Безбедност, год. 45, бр. 2, стр. 252-276.
18. Петровић, С., (2006). *О неопходности националне стратегије заштите кибер-простора*, Наука-Безбедност-Полиција, год. 11, бр. 2, стр. 3-28.
19. Симић, И., Трешњев, А., (2008). *Збирка судских одлука из кривично-правне материје*, Службени гласник, Београд.
20. Стојановић, З., (2009). *Коментар Кривичног законика*, треће допуњено издање, Службени гласник, Београд.

Criminal Offences with Elements of High-Tech Crime

Abstract: *The paper analyses the body of certain criminal acts which are, according to the Law on Authority and Organization of State Entities for Fight Against High-tech Crime, considered to be the criminal acts from this category. These criminal acts, which had existed in the special part of the Criminal Code of the Republic of Serbia before the aforementioned Law was passed, can, under certain circumstances, be characterized as the acts of high-tech crime because of the use of computers or other type of information and telecommunications technology. An extension of categories of the criminal acts that can be treated as high-tech crime constitutes an adequate legal framework for fight against this criminal offense, appearing with increasing frequency.*

Keywords: *cyber crime, high-tech crime, criminal acts against the safety of computer data, criminal acts with elements of high-tech crime.*

Проф. др *Шимон ЂАРМАТИ*

Београдска политехника – Висока школа струковних студија

UDK -343.611: 66.097.36

Стручни рад

Примљено: 13.07.2013.

Убиства тровањем неорганским отровима – историјско-криминалистички пресек

Апстракт: *Отрови и тровања су извори непрекидне стрепње и људског страховања. Иако су убиства извршена тровањем данас у опадању, с времена на време јављају се сумње да су поједине истакнуте личности (Јасер Арафат, Пабло Неруда, Тургут Озал, Уго Чавес) биле жртве перфидних убица – тровача. И поред чињенице да се присуство отрова у људском организму данас са сигурношћу може доказати савременим аналитичким методама, њихова употреба у такве сврхе се ипак не сме занемарити. Ово тим пре што су шансе за постизање циља злочинаца изгледније када се прибегне неочекиваном начину елиминације жртве, у који данас засигурно спада и примена отрова. Управо због тога проблематика тровања мора имати и одговарајући криминалистички значај како би се елиминисао фактор изненађења везан за вршење овог некада веома заступљеног и ефикасног начина лишења живота. У овом раду акценат је стављен на поделу убиства извршених тровањем, основне особине понашања извршилаца - тровача, најчешће примењиване неорганске отрове (на бази арсена и талијума, калијум цијанид), као и историјско-криминалистички аспект убиства извршених овим отровима.*

Кључне речи: *убиство тровањем, профил тровача, неоргански отрови, случајеви тровања, терористичка примена отрова.*

Увод

Као средство лишења живота другог лица, отрови се сматрају *оружјем кукавица*. Често се употребљавају без емоција и кришом, најчешће у малим количинама, у току дугог периода и са потпуном свешћу да жртва продужено пати. Сами извршиоци (тровачи) у себи носе посебну мржњу према жртви, која се сматра снажнијом од оне код убица који користе ватрено или хладно оружје. Тровач пажљиво планира злочин и

тачно зна шта се догађа и који су резултати његових дела. Сматра се да жене чешће прибегавају отровима као средству лишења живота, те да се боље сналазе са њим од мушкараца, између осталог и због тога што су управо оне те које припремају храну и пиће у домаћинству. У случајевима где се као тровачи јављају мушкарци, готово по правилу је реч о лекарима или особама које се представљају као лекари, односно остало здравствено особље (Ђармати, Ђармати, 2004). У највећем броју убице се опредељују за тровања путем хране и пића.

Ефикасност постизања циљева помоћу тровања није мимоишла ни пажњу припадника тајних служби и терористичких организација. Постоје бројни документовани примери и основане сумње о убилачкој примени отрова од стране ових субјеката, која је у случају терористичких организација посебно забрињавајућа, с обзиром на честу неселективност и масовност жртава (Цветковић, 2013:133).

Профил тровача

За разлику од многих других начина лишења живота, код убистава извршених тровањем се не може говорити о нехатном убиству или убиству на мах. Тровању обично претходе брижљиве, краће или дуже припреме.

Анализе личности убица-тровача (или подстрекача на тровање), као значајних историјских личности, показују да су скоро сви, или барем велика већина, били крајње амбициозни људи, жељни утицаја, славе, моћи, освете и најчешће трауматичног детињства. Наравно, детаљнији подаци о њима, због оскудних сведочанстава о времену у коме су живели, тешко се могу наћи. За већину њих и само тровање и околности под којима се оно евентуално одиграло носе сенку сумње и недоречености. Шта више, често се заправо ради о претпоставкама, не и чврстим и евидентним доказима. У данашње време такође постоје сумње да су неке важне личности биле жртве тровања, што налаже потребу да се безбедносна заштита одређених личности оствари и са аспекта примене токсичних супстанца које им могу угрозити живот (Белић, Васић, 2009:105).

За разлику од њих, о тзв. *серијским убицама* у чијим редовима тровачи заузимају важно место, постоје прилично обимни и веродостојни подаци. Ово се поготову односи на серијске троваче из не тако далеке прошлости. Наиме, многа судска документа, записи и извештаји пружају солидне основе да се слика о њима на задовољавајући начин заокружи, односно да се створи *архетип тровача*.

Мушкарци серијске убице су много више склони убијању потпуних странаца, изражавању садизма/тортуре и некрофолији у одсуству било

ког другог циља или мотива. Док мушкарци користе своју физичку снагу - убадају, ударају и угушују, жене најчешће, чак у 80% случајева, бирају неагресивне и теже откривајуће путеве, које им пружају управо отрови. То поготову чине када делују саме (Hickey, 2010).

Жене које трују у серијама могу се разврстати у више категорија. *Црне удовице* су најсмртоносније женске серијске убице, уједно и најорганизованије, најуспешније и најзаступљеније. *Црне удовице* постају активне обично након 25-те године живота, када започињу свој циклус систематског тровања супруга, партнера, чланова породице – једном речју свих особа са којима успостављају личну везу. Типичан циклус подразумева 6-8 жртава, мада у местима са слабом криминалистичком службом број жртава може превазићи и бројку од 13. Могу бити активне читаву деценију пре него се роди било каква сумња у њихове убилачке активности. Њихова убивства обично се откривају након повећања броја смртних случајева око њих, који се више не могу одбацити као коинциденција. Иако се методологија лишења живота *црних удовица* креће у дијапазону тровања, угушења и употребе ватреног оружја, ипак је тровање њихов најомиљенији метод, са процентом заступљености око 87%. По правилу, *црне удовице* имају два мотива због којих чине злочин. Први је профит – до новца долазе подизањем животних осигурања отрованих жртава или наслеђивањем њихове имовине. Доза примењених отрова је веома различита и сукцесивна, како би се тровање могло прикрити одређеном болешћу, што омогућава подизање животног осигурања жртава. Други мотив је њихова љубомора и страх од одбацивања. Најпогоднији период за испољавање тровачких активности *црних удовица* био је између два светска рата. За то постоји више разлога. У то време форензичке науке су биле на почетку свог развоја, са нагласком *на почетку*. Многе истражне методе и технике откривања и доказивања убистава, посебно оних извршених тровањем, током времена су се показале погрешним. Да би се *стопили светови* полиције и науке, било је потребно да прођу деценије. Док данас изненадни и недијагностификовани смртни случајеви подразумевају аутопсију и брзе тестове крви, ткива, желудачног садржаја и сл., некада је, посебно у малим градовима, медицинску службу чинио један лекар. Осим у случајевима постојања чврстих разлога који су изазивали сумњу, деценијама нису вршена медицинска испитивања нити је обавештавана полиција (Ђармати, 2008).

Другу категорију чине тровачи-убице из профита и они ретко остају неоткривени. Неки од њих се служе плаћеним убицама које изнајмљују за убивство супружника или пословног конкурента. Други се баве преваром како би своје жртве опљачкали и лишили живота. Припадници ове категорије се сматрају изузетно интелигентним, досетљивим и пажљивим

серијским убицама. Њихова каријера почиње око 25-те или 30-те године живота и обично траје десетак година (Kelleher, Kelleher, 1998). Они обично имају око десетак жртава пре него што стекну довољно средстава за живот, али похлепа њихов убилачки период може продужити и на 25 година, наравно уз пораст броја лишених живота који може достићи цифру од 30 жртава. Наредну категорију чине *тимске убице*, које обухватају једну трећину женских серијских убица. Јављају се у три облика: мешовити мушко-женски тим, једнородни женски тим и, као трећи облик, породични тим. Најчешћи је мушко-женски тим и њихов злочин често има сексуалну позадину, при чему жена типично има преко 20 година, док је њена убилачка активност релативна кратка и траје једну до две године. Сви женски тимови су активни од две до четири године, њихове чланице су обично старије и имају око 25 година. Породични тимови постоје кратко, око годину дана, при чему су женски чланови типично млади, са око 20 година. За све три категорије *тимских убица* просечан број жртава износи од 9 до 15. Методе које употребљавају су различите и укључују, поред тровања, употребу вагреног и хладног оружја.

Понекад идентитет убице-тровача остаје заувек непознат, а њихови злочини престају или због смрти самог извршиоца или његовог доспевања у затвор због других преступа. Ове неоткривене или необјашњиве серијске убице, односно убице без мотива, сврставају се у посебну категорију (Kelleher, Kelleher, 1998).

За убице из освете је карактеристичан опсесивни нагон - мржња, љубав или љубомора су најубичајенији мотиви. Убице осветници обично започињу своју криминалну каријеру у 22-ој години и њихове жртве су или чланови породице или неке, симболично окривљене организације. Често се дешава да су жртве њихова сопствена деца, преко којих заправо настоје да се освете брачном партнеру. За њих је типичан број жртава између три и четири, у просеку за две године или мање, мада се код неких овај временски период продужава на више од пет година. Слично *црним удовицама*, оне поред тровања преферирају и угушења али, за разлику од поменуте категорије, не испољавају постојаност и прецизност у својим злочинима. Ово се може објаснити чињеницом да су *тровачи из освете* жртве својих осећања и делују подстакнути моментом, што објашњава испољено кајање после хапшења. Оно се, заправо, јавља као компензација прекомерног задирања у тамну страну освете (Kelleher, Kelleher, 1998).

Убице *сексуалне грабљивице* (предаторе), као карактеристичну категорију представљају жене које делују саме. Најчешће имају 30 година или су средње животне доби, географски су мобилне, пате од маштања која их терају да убијају. Обично имају шест жртава пре него што буду ухваћене, у просеку после трогодишње злочиначке каријере (Ћармати,

Ђармати, 2004).

Анђели смрти своју криминалну каријеру започињу од своје 21 године, локализујући убилачке активности у домовима старца, болницама и другим местима где је смрт иначе редовна појава. На овим местима убица може да, уживајући у моћи, одабира оне који ће живети и оне које ће убити, при чему обично има лак приступ опреми и средствима за одржавање живота. Њихов типичан циклус обухвата осам жртава у периоду од једне до две године, мада у случају када је нападач мобилан, број жртава може бити и преко 16. Њихова кратка каријера често је последица хвалисања учињеним делима.

Убивства тровањем једињењима арсена

У највећем броју случајева убивства тровањима у претходном периоду вршена су отровима који су коришћени за уништавање штетних глодара (мишева и пацова), будући да је њихова набавка, због оправданости, била олакшана. На другом месту су отрови биљака, посебно оних које расту у непосредној околини убице, док су отрови животињског порекла коришћени ређе и могло би се рећи у специјалним приликама.

Од многобројних неорганских отрова, арсен (III)-оксид засигурно заузима прво место. Он је током историје човечанства, све до проналажења поуздане методе доказивања арсена, био доминантан отров који је односио многе људске животе, од истакнутих личности до обичних смртника (Ђармати, Ђармати, 2004). Арсен (III)-оксид је бео, аморфан прах без мириса и слабог сладуњаво-металног укуса. Стајањем мења изглед услед стварања кристала и постаје непровидан, добијајући изглед порцелана. Растворљивост у води зависи од облика у коме се налази. Аморфан арсен (III)-оксид се боље раствара него кристалан. Прах посут по животним намирницама или течностима се тешко раствара или плива по површини течности, с обзиром да се зрна арсен (III)-оксида веома тешко влаже. Тек после дужег загревања долази до његовог потпуног растварања. Тешком растворљивошћу се уједно објашњава и чињеница да се у желуцу отроване особе често налазе зрна овог отрова (Мокрањац, 2001).

Иако сам арсен није изразито отрован, арсен (III)-оксид (мишомор, арсенолит, који се налази у природи, бели арсен или арсеник^[1]), као и сулфид арсена (арсен (III)-сулфид), јесу. Арсен (III)-оксид је чак изузетно отрован, иако се симптоми тровања могу заменити са симптомима других обољења, као што је, на пример, катар танког црева (Ђармати, 2008). Чињеница да скоро до половине XIX века није постојала поуздана метода доказивања арсена, у потпуности објашњава изузетну заступљеност његових једињења у убиствима тровањем. Тек је хемичар Џемс Марш

(*James Marsh, 1794–1846*) 1836. године увео поуздану методу за одређивање присуства арсена у различитим узорцима и лешном материјалу и тако успео да тровања арсен (III)-оксидом најпре смањи, а затим и веома значајно редукује, чиме је спасао многе људске животе (*Parascandola, 2012*).

Својство једињења арсена да не поседују укус промовисала их је у веома погодна средства за убилачка тровања. Један од начина тровања био је додавање ових отрова у јела и пића. Међутим, због могућности тровања на овај начин људи су постајали обазривији, те је у давним временима код припадника виших сталежа уведена пракса пробања јела и пића, најчешће од стране пехарника, што је у великој мери смањило број смртних тровања. То је уједно значило да су тровачи морали да нађу нове начине уношења отрова у организам жртве. Не може се рећи да су у овом погледу били неинвентивни. Тако је арсен (III)-оксид додаван у материјал за прављење бакљи и свећа, те су гасови једињења арсена ослобођени сагоревањем тровали оне који су се кретали непосредно иза носилаца наведених светлосних извора, с обзиром да су удисали отровна испарења.

У средњем веку су се једињења арсена већ налазила у апотекама (тзв. *мумиа-прах*) и користила се за лечење туберкулозе. Међутим, с обзиром на то да је њихово токсично дејство било опште познато, апотекарима је строго забрањивано да их продају без одговарајуће дозволе. Онај ко је арсен (III)-оксид издавао без дозволе био је веома строго кажњаван. У ренесансној Италији су отрови на бази арсена били познати као *Acqua Tofana*, *мана светог Николе*, *прашак за наслеђивање* и претежно су их употребљавале жене. Такву њихову делатност нису могла да сузбију ни масовна вешања тровачица, која је нареивао папа Александар VII (*Alessandro VII, 1655-1667*) (*Thompson, 1923*).

Од Хипократа (*Ἱπποκράτης*, 460. п.н.е. – 380. п.н.е.), до не тако давно, лекари су, осим за туберкулозу, арсеник користили и за лечење кожних болести, реуматизма, артритиса, астме, маларије и шећерне болести. Паул Ерлихов (*Paul Ehrlich, 1854-1915*) препарат број 606, касније назван *Салварзан*, био је изузетно ефикасан и безопасан, упркос значајном садржају арсена. Први тест изведен у пролеће 1909. године показао је изненађујући успех у терапији низа болести, а у случају *фрамбезије*, тропске болести сродне сифилису, само једна ињекција *салварзана* (арсфенамин) била је довољна за оздрављење. Он је стварно личио на *магично зрно*, како је Ерлих волео да каже, и био је, заједно са, такође арсенским препаратом, *Неосалварзаном*, уведеним у терапију 1912. године, најефикаснији лек за лечење сифилиса све до Флеминговог открића антибиотика *Пеницилина* 1928. (*Alexander Fleming, 1881-1955*) (*Parascandola, 2012*).

Токсикологија арсена

Индивидуална осетљивост на тровање арсеном значајно варира, тако да неке особе могу развити толеранцију на оне дозе које би друге убиле. Тако је познат пример штајерских и тиролских планинара, који су у циљу постизања веће издржљивости узимали постепено све веће дозе арсена у облику арсен (III)-оксида. Они су после извесног времена могли да, без директних последица по живот и здравље, у организам унесу неколико декаграма арсена дневно (Ђармати, Ђармати, 2004). Ова појава *митрадатизма* код наведених арсенофага објашњава се смањивањем ресорпције преко црева, јер уношење отрова директно у крв прате исти симптоми тровања као и код осталих људи. Међутим, арсен спада у системске, тј. акумулативне отрове.

Смртна доза за арсен (III)-оксид, односно маса која узрокује смрт у року од 24 часа је око 120 mg (WHO, 2001). Забележено је и убиство помоћу две дозе од по 100 mg дате у размаку од неколико дана. Количина 200-250 mg гарантовано убија сваког. Тровање може бити акутно, субакутно или хронично.

Симптоми акутног тровања при пероралном уношењу арсен (III)-оксида укључују метални укус, дах који мирише на бели лук, мучнину, повраћање, запаљење слузнице органа за варење, жарење уста и грла, јаку жеђ, јаке болове у желуцу праћене осећајем врелине, језу, јаку дијареју и дехидратацију. Тровање се манифестује променом изгледа лица, малаксалношћу и слабљењем рада срца. Смрт може наступити врло брзо, чак и за 20 минута, али обично наступа у року од 36 сати, мада су неке отроване особе издржале и до 96 сати, у страшним мукама (Ђармати, Ђармати, 2004).

Симптоми субакутног тровања су слични, само је еволуција дејства спорија, тако да смрт може, у зависности од унете дозе, наступити тек после више дана. Код субакутних тровања запажају се често извесна побољшања, али после њих поново могу наступити озбиљни и тежи симптоми и смрт.

Код хроничне експозиције уобичајни ефекти су општи губитак снаге, пигментација коже која може имати и малигни карактер, парализа, дегенерација масног ткива, анемија и хоризонталне пруге на ноктима, тзв. *Алдрих-Мисове линије* (*Aldrich-Mees' lines*) које се појављују после шест недеља, а настају због везивања арсена за кератин (Hall, 2002). У принципу, тамњење коже (меланоза) је најчешћи општи симптом који се најчешће испољава на длановима. Тамне мрље јављају се на грудима, леђима, удовима или деснима. Оток руку и стопала се такође често примећује. Озбиљнији симптом је *кератоза* или орожавање коже у чворићима, често

на длановима и петама. Поред тога, запажају се гастроинтестинални поремећаји (мучнина, повраћање, колике, алтернација дијареје и констипације). Сматра се да хронично тровање изазива дневни унос од 0,0003 mg арсена по kg телесне тежине (Ђармати, Ђармати, 2004).

Механизам тровања арсеном (токсикодинамика) заснива се на снажном везивању арсена за сулфхидрилне групе. Многи протеини садрже, између осталог, једну или више сулфхидрилних група у молекулу, а ензими су изузетно важни јер регулишу метаболизам. Међутим, ензим чија је сулфхидрилна група блокирана арсеном је неупотребљив. Коса је интересантна јер протеин кератин који је њен саставни део садржи атоме сумпора. Ако се арсен унесе ингестијом, извесна количина ће се везати за атоме сумпора на кератину, а познато је да узорак косе дуго остаје непромењен (Klaassen, 2008). Раст косе може показати промену садржаја арсена временом у нечијем телу.

Елиминација арсена се углавном врши преко уринарних канала и мокраћних путева. Биолошко полувреме унесеног неорганског арсена је око 10 часова, а 50-80% се елиминише за око три дана. Арсен има преваљенцију према кожи и елиминише се преко ње путем зноја. Ако је унос ингестијом бржи него што је елиминација, арсен се акумулира у коси и ноктима. Време експозиције се може израчунати мерењем удаљености већ споменутих *Алдрих-Мисових линија* од корена нокта, ако се зна да они просечно расту 0,3 cm месечно, односно 0,1 mm дневно. Арсен у коси такође може одражавати спољну експозицију, али унутрашњи или систематски уношен арсен се у коси мора разликовати од оног који потиче из спољашњег извора.

Налажење арсена у земљишту, употреба лекова на његовој бази или присуство у разним украсима на ковчегу или у дугмадима на одећи поклојника, често су били предмет расправа током суђења, некад и разлог ослобађања осумњичених од одговорности.

Најпознатији злочини тровања арсеном на нашим просторима и у свету

У смирај XIX века, у Ходмезевашархељу, месту у близини Сегедина, откривено је злочиначко удружење које је тровало осигуранике више осигуравајућих друштава. После њихове смрти, убице-тровачи, чланови овог удружења, подизали су новац од осигурања жртава. Ухапшени су 1896. године. На челу удружења тровача налазила се Јагер Мари. Била је реформатске вере, али није била верница. По занимању је била бабица, а по криминалном опредељењу *профитна тровачица* од чије је делатности страдало десетак људи.

Крајем 1897. године у Жебељу (некада у Мађарској, сада у Румунији) је осумњичено шеснаест жена да су тровале мужеве. Власти су покренуле истрагу, лешеве су ексхумирани и њихови унутрашњи органи послати у државну хемијску лабораторију. Према резултатима анализе, у већини лешева је нађен арсен. Док су мађарске жене тровале да би подигле новац од осигуравајућих друштава, у случају жебељских тровача радило се о морално посрнулим женама, које су тровале мужеве јер су им досадили, па чак и своје бебе, и све то да би започеле нови љубавни живот.

Крајем двадесетих година XX века велика афера масовног тровања је преко ноћи у фокус јавности (не само становништва Мађарске) ставила до тада непознато, мало село на обали Тисе по имену Нађрев, удаљено од Солнока око 50, односно од Будимпеште око 100 километара, југоисточно. У Нађреву је живела бабица која је у селу била позната као исповедница, тешитељка, исцелитељка и тровачица, што јој је дало моћ и популарност. Звала се Олах Жужана. Њој су се за помоћ обраћале жене из околних крајева, да би их она снабдевала отровом за убиство својих мужева, љубавника и сл. Тачан број њених (посредних) жртава је остао непознат, мада се барата цифром од неколико стотина, с обзиром на то да су ексхумације дозвољене само на гробљима у Нађреву и Тисакурту, не и на гробљима у осталих девет околних села, у којима је такође долазило до тровања. На основу испитивања 162 леша, од чега је 95% било мушког пола, установљено је да је узрок смрти било тровање. Двадесет шест жена је стало пред лице правде и осуђено због убиства 46 људи, током 15 година (Bodo, 2002:27-40).

Некако у исто време судило се и врачари, заправо професионалној тровачици из Владимировца, Анујки Дее Пиштоње, по пореклу и мужевљевом дому Румунки, познатијој као Баба Анујка. Она је врачала и тровала преко педесет године, при чему је од њене *бајане водице* (раствора мишомора) умрло више десетина људи широм Баната (Ђармати, 2007).

У понедељак, 13. маја 1935. године, пред великим сенатом Округног суда у Бјеловару, отпочео је претрес Милки Павловић, поседници из села Кокинца, поред Бјеловара, која је оптужена да је мишомором тровала шеснаест људи. У целој причи најстрашније је било то што су скоро све особе биле њени ближи и даљи рођаци. Од шеснаест трованих, шесторо је умрло у најстрашним мукама, а међу њима Милкин муж Раде и пасторка Славка. Оно што је у овом случају интересантно јесте да је Милка Павловић скоро потпуно заборављена и да се њено име не налази ни у једној од бројних енциклопедија или интернет страница посвећеним великим злочинцима, што она свакако јесте била (Политика, 1936).

Хомоље је до 1938. године знало само за хајдуке од којих се могло бранити. Међутим, појавило се ново *оружје* хомољских злочинаца - отров. О овоме је јавност сазнала почетком априла 1938, када је једна банда спроведена у пожаревачки истражни затвор. Њени припадници су извршили бројна убиства тровањем у Крепољину и по околним селима - Милановцима, Осаоници, Брезници, Лазници и Сигама. У овим местима учестали су смртни случајеви под врло чудноватим околностима. Болесници су најпре осећали страховите болове у стомаку, да би ускоро умирали у највећим мукама. Један анониман сељанин обавестио је жандармеријску станицу у Крепољину да се у овом, најромантичнијем селу читавог Хомоља, налази банда која сеје смрт на све стране, да се у кући Станке Пенонић справљају разни отрови које Станка, уз помоћ свога мужа, продаје појединим лицима која их, у јелу или пићу, дају својим најближим рођацима, с намером да их лише живота и докопају њихове имовине. Тровачица је сместа подвргнута испитивању. Немајући куд, све признала. Казала је да лично спрема отрове и да их продаје муштеријама за 500 динара по бочици. Имала је доста *муштерија*. У послу јој је помагао муж Сима који је, како је касније утврђено, растурао отрове (Политика, 1939).

Елен Жегато (*Hélène Jégado, 1803-1852*), рођена у Бретањи 1803. године сироче је постала у својој седмој години. Оптужена је за 23 смртна тровања, учињена из неутврђених мотива, као и пет учињена из пакости. Иако су докази говорили супротно, она је тврдила да чак и не зна шта је арсен. Елен Жегато је погубљена на гиљотини у Рену 26. фебруара 1852. године (Ђармати, Ђармати, 2004).

Лидија Шерман (*Lydia Sherman, 1824-1878*), рођена у Барлингтону 1824. године, проглашена је за најхладнокрвнију и најуспешнију тровачицу Америке у XIX веку. После 18 година брака отровала је мужа и петоро деце. Њене следеће жртве биле су њен други муж и његово двоје деце. Осуђена на доживотну робију, умрла је у затвору 16. маја 1878. године (Ђармати, Ђармати, 2004).

Мери Ен Котон (*Mary Ann Cotton, 1832-1873*), једна од најчувенијих британских тровачица XIX века, прва је понела назив *црна удовица*. Први пут се удала 1844. године за радника на железници Вилијама Моубреја (*William Mowbray*). Листа умрлих од њене руке била је заиста чудовишна - њено петоро деце са Моубрејем, сам Моубреј, други муж Џорџ Вард (*George Ward*), као и остали мужеви који су следили, њихова и деца и рођаци, као и љубавник и дете рођено у тој вези. С обзиром на то да се сматра да су нека њена деца, а посебно прва, можда умрла и природном смрћу, скор од убијених 14 до 15 особа чини се најближи истини. Она сама никада није признала ни једно убиство за које је оптужена, а пошто

није било директних доказа за кривицу, до краја је остала изразита сумња у погледу њених злочина. Обешена је 24. марта 1873. године (Ђармати, Ђармати, 2004).

Мари Беснар (*Marie Besnard, 1896-1980*), позната у Француској као *Отровна краљица* или *Галска веитица*, сумњичена је за 13 смрти насталих као резултат њене опсесије отровима и трагања за наслеђеним златом. Најпре је 1927. године отровала супруга (и рођака) Огиста Антиња (*Auguste Antigny*), за кога се удала 1920. године, а своју активност је наставила све до 1949. Године, када је отровала своју мајку. У телима 12 ексхумираних жртава доказано је присуство арсена. У случају тровања супруга/рођака Огиста, који је био сахрањен са ципелама 22 године пре него што ће бити ексхумиран, потврду присуства арсена дали су изузетно добро очувани нокти на ногама. Прва два суђења окончана су без пресуде. Дужина суђења, оспоравање доказа, као и окретање јавног мњења у корист Мари Беснар допринели су ослобађајућој пресуди и на трећем суђењу 1961. Мари Беснар је умрла 1980. године (Ђармати, Ђармати, 2004).

Талијум

Талијум је открио британски физичар Вилијам Крукс (*William Crookes, 1832-1919*), проучавајући руду селена. Он је 1861. године наишао на узорак у чијем је спектру приликом загревања уочио јасно зелену боју која није карактерисала ни један до тада познати елемент. Када је на крају неоткривени елемент одређен, по боји у спектру је назван талијум, од грчке речи *thallos*, што значи зелена гранчица.

Интересантно је да се у почетку талијум није користио као отров. Његова ранија употреба имала је за циљ да спречи ноћно знојење код оболелих од туберкулозе, а коришћен је и у медицинском третману венеричних болести и гихта. Када је запажено да се приликом његове употребе јавља опадање косе, француски лекар Рејмонд Сабуро (*Raymond Sabouraud, 1864-1938*) је 1898. године установио терапеутску употребу за кожне болести изазване гљивицама. Со која је коришћена била је талијум-ацетат, а продавана је као крема под називом *Koremlau* и садржавала је 7,18% талијум-ацетата. Њена употреба је на крају забрањена, нажалост тек пола века касније, када је утврђено да је талијум отрован. Такође је интересантно да је талијум коришћен и као родентицид и отров за бубашвабе, нарочито у Немачкој. Због тога се могао добити у таблетама, палетама или, ако је у питању био сулфат, као паста. Тако је неко време двадесетих година XX века фабрика Бајер из Леверкузена (Немачка) производила тубе талијум сулфата од 30 g под називом *Зелио-паста*, од

којих је свака садржавала 2,3% или 600-700 mg талијум-сулфата. *Зелионаста* је продавана у Европи и САД практично без икакве рестрикције. И француски препарат *Вирус-руж* је производ на бази талијум-нитрата. Године 1965. у САД је забрањена употреба талијума као комерцијалног родентицида. Ипак, талијумове соли као отров против бубашваба могу се још и данас наћи у неким земљама.

Талијум нажалост, као и арсен, након одређеног времена талијум има кумулативну токсичност. Ово његово својство дошло је до изражаја у многим случајевима убистава тровањем (Ђармати, Ђармати, 2004). Фатална акутна доза талијума је око 1 g (12-15 mg/kg одрасле особе), а смрт обично наступа после 11-16 дана. Ако отрована особа преживи 4-5 недеља, она ће вероватно остати у животу, уз трајна оштећења одређених органа.

Иако су случајеви акциденталног и суицидног тровања карактеристични за талијум, ипак су с њим у вези најчешћа убилачка тровања. Поред тога што су растворљиве у води, соли талијума су без боје, мириса и укуса. Надаље, у организму се претварају у релативно нерастворан талијум-хлорид. Ово је предност за убице, с обзиром на то да слабо растворљивој соли треба више времена да делује, па се ефекти ретко примећују после 12 часова, а могу бити одложени и до 48 часова. Тиме тровачи добијају довољно времена да прикрију трагове или се склоне на сигурно. Због великог временског размака између ингестије и појаве симптома, теже их је повезати са оним шта је убица дао жртви, односно начином уношења у организам жртве. Основни симптоми отрова погодних за убиства по правилу би што више требало да коинцидирају са симптомима одређених природних болести, што је управо случај са талијумовим солима. Основне симптоме тровања талијумом представљају дигестивни проблеми, који су као такви неспецифични. Специфичнији, неуролошки симптоми дешавају се тек након 2 до 5 дана, али их је још увек тешко разликовати од неких неуролошких обољења, као што је Ландри-Гијен-Баре синдром (ЛГБС). Најкарактеристичнији знак тровања талијумом је губитак косе, што се практично не дешава док не прођу две недеље (Emsley, 2006).

Идеалан отров намењен убиству човека не сме се лако открити анализом, што није случај са талијумом (WHO, 1996). Надаље, такав отров би релативно брзо морао нестати из тела након што узрокује последицу. Наравно, ниједна супстанца унета у организам не може из њега магично нестати, али оно што је важно је да отров буде подвргнут метаболичким процесима који ће довести до његове постепене елиминације из организма. Ово се дешава са већином биљних отрова. Међутим, талијум остаје у телу и након труљења леша. Он иритира слузокожу желуца и

интестинума, због чега се јављају симптоми абдоминалне колике, мучнина, повраћања и дијареје. Повраћени садржај и дијареја могу бити и кржави. Такође, могу се јавити и ранице у устима - симптом познат као стоматитис. Основна разлика између талијума и осталих иритативних отрова је да симптоми његовог деловања почињу јако касно, 24 до 48 часова након ингестије. Уствари, ниједан иританс није отров погодан за убиство и његово прикривање. Талијум такође делује и на нервни систем. Ови симптоми се јављају пет и више дана након ингестије. Интензивни болови постају ноћу још јачи и лако их је изазвати благом стимулацијом.

Интересантан симптом тровања талијумом је појава *lentur osina* на лицу. Други интересантан и јако карактеристичан симптом је губитак косе. Коса опада у великим праменовима и за око три недеље цела глава остаје без ње. При томе корен длаке, односно део косе који је преостао испод коже показује непрозирно црно обојење. Ово се такође може видети и на новој коси, ако поново израсте. Уствари, ако се понови унос који је прекинут, може се запазити неколико тамних трака које показују време уноса. Ове пруге се могу видети једино ако коса расте. Талијум на крају зауставља раст косе и она опада. Међутим, када се уоче карактеристичан осип и губитак косе, особи најчешће више нема помоћи. Уколико постоји мало косе, под микроскопом се може приметити да је њен корен потпуно црн, док у нормалним случајевима то није тако. Ово црnilо се приписује вишку меланина који учествује у каталитичким реакцијама талијума (WHO, 1996).

Обрве такође показују трагове тровања талијумом, али из неког разлога њихов унутрашњи део остаје сачуван, док опада само две трећине спољашњег дела длака обрва. Овај симптом тровања се зове *знак обрва*. Претпоставља се да унутрашњи део обрва остаје сачуван јер је филогенетски много старији од остатка. Нокти на прстима руку могу имати хоризонталне беле пруге или крстасте шаре. Ова промена се јавља касно, неколико недеља након експозиције.

Примери тровања талијумом

Најпознатија тровачица талијумом била је Аустријанка Марта Леვენштајн Марек (*Martha Lowenstein Marek, 1904-1938*), која је тровала мужа, кћерку, љубавника, рођаке и добротворе - све оне који су јој у неком тренутку стајали на путу остваривања среће и богатства. Завршила је на гиљотини 6. децембра 1938. године (Ђармати, Ђармати, 2004). Аустралијанка Каролин Грилс (*Caroline Grills, 1890-1960*) због тровања са смртним исходом четири члана породице и три покушаја убиства тровањем осуђена је на смртну казну, али јој је она замењена доживотном

робијом. Она је тровала чајем у који је додавала талијум. У затвору у Сиднеју стекла је надимак *тетка Тали*. Умрла је у октобру 1960. године (Owen, 2000). У ред добро познатих серијских тровача талијумом спада и Грем Фредерик Јанг (*Graham Frederick Young, 1947-1990*), познатији као *Јанг-тровач*. Осуђен је за убиство троје људи и само срећа је учинила да иста судбина не задеси још деветоро њих. Умро је 1. августа 1990. године од срчаног удара, док је био на издржавању казне у затвору Паркхарст. У тренутку смрти имао је 42 године (Emsley, 2006).

Отрови, међу којима и талијум, своју примену могу наћи и у терористичким активностима и тиме додатно усложити овај тешко решив безбедносни проблем (Цветковић, Поповић, 2011:149). Николај Хохлов (Николай Евгеньевич Хохлов, 1922-2007), припадник Народног комесаријата унутрашњих послова – НКВД (Народный комиссариат внутренних дел), је крајем октобра 1953. године, у одељењу за тероризам и диверзије добио задатак да отпутује у Франкфурт и убије Георгија Околовича (Георгий Сергеевич Околович, 1901-1980), чувеног руског дисидента. Био је опремљен свим неопходним средствима потребним једном атентатору, а у Франкфурту га је чекала и веза. Међутим, што његова савест, а што разговор са супругом Еленом (Јанином), учинили су да одустане од извршења повереног задатка. Околовичу, кога је посетио фебруара 1954. године, рекао је зашто су га послали. Овај разговор је уједно означио и крај Николајево припадности народном комесаријату (Прохоров, 2005). Његова најблаже речено непослушност и одбијање да изврши поверени му задатак наравно није заборављена ни опроштена. Казна је Николаја Јефгенича Хохлова стигла 1957. године приликом учешћа на једној антикомунистичкој конференцији. Наиме, њему је после попијеног чаја у Франкфурту позлило (Хохлов, 1957). Најпре је лечен од гастритиса, али му се стање није побољшало. Тим састављен од шесторице америчких специјалиста америчке војне болнице у Франкфурту отпочео је борбу за Хохловљев спас. За мање од једног сата је добио велике количине кортизона, витамина, стероида, преузета је интравенозна исхрана и континуална трансфузија крви. Специјалисти су утврдили да се ради о тровању радиоактивним талијумом који распадањем испољава симптоме сличне гастритису, а пацијент полако умире од последица смртоносног радиоактивног зрачења. Временом се радиоактивни талијум у потпуности распада, не остављајући трагове који би се могли установити приликом аутопсије (Andrew, Mitrohkin, 2000). Николај Хохлов је умро од срчаног удара 2007. године у САД.

Неки од извештаја говоре и о тровању ирачких дисидената преко воде или хране затрованих талијумом. На пример, за једног Ирачанина који је водио штампарију у Лондону се претпоставља да је 1988. године

умро од тровања талијумом, што је, како се у извештајима наводи, убицајени *modus operandi* ирачких атентатора и омиљено оружје које је тадашња ирачка влада користила против својих противника. Два дезертера из ирачке армије су наводно отрована талијумом у Лондону 1992. године. Према извештају из јануара 1995. године, један ирачки емигрантски активиста је такође умро од тровања талијумом у Сирији, док су три друге жртве преживеле тровање истим отровом у Лондону и Сирији (Mohtadi, Murshid, 2006). Иако покушај Петера Хака (*Peter Haack*), агента Министарства за државну безбедност Немачке Демократске Републике, популарно названог *Шмази*, (*Das Ministerium für Staatssicherheit der DDR, Stasi*)), да 1981. године отрује дисидента Вофганга Велша (*Wolfgang Welsch, 1944-*), његову супругу и кћерку преко хамбургера у који је стављен талијум није успео, сам дисидент је признао да је недељу дана био озбиљно болестан и да је изгубио косу. Суд у Берлину је 28. новембра 1994. године осудио Хака, познатог под шифрованим именом Алфонс, на 6,5 година затвора (Macrakis, 2008).

Калијум цијанид

Калијум цијанид је први припремио шведски хемичар и апотекар Карл Вилхелм Шеле (*Carl Wilhelm Scheele, 1742-1786*), 1782. године, дејством сулфатне киселине на тзв. *берлинско плаво*. Реч је о белој, аморфној, хигроскопној супстанци, мириса на горки бадем, која се раствара у води и алкохолу. Под утицајем воде и киселине развија се цијановодонична киселина. Цијановодоничну киселину први је изоловао Шеле 1783. године, а три године касније је умро од тровања цијановодоником (Ђармати, Ђармати, 2004).

Тровање цијанидима настаје као резултат инхалације цијанида или ингестије соли цијановодоничне киселине. Цијановодоник је изузетно токсична супстанца јер инхибира ћелијске процесе блокирајући оксидативну фосфорилацију у ћелији. Цијановодоник унет удисањем делује најбрже од свих познатих отрова. Отрована особа тренутно пада уз врисак, губи свест и после краћих трзаја наступа смрт (Klaassen, 2008).

Брзина дејства цијанида зависи од брзине којом се у организму из соли ослобађа цијановодоник. Акутно тровање цијанидима манифестује се безвољношћу, вртоглавицом, мучнином, повраћањем, слабашћу у мишићима, тетурањем и губитком свести. Као и код брзог тровања цијановодоником, јављају се конвулзије. Такође се може појавити и слабија пена на устима. Код тровања цијанидима смрт може наступити веома брзо, одмах након ингестије и тако мале масе као што је 300 mg соли или инхалацијом 100 mg цијановодоника (Мокрањац, 2001).

У сублеталним дозама цијаниди се брзо детоксификују у телу, градећи далеко мање токсичне тиоцијанате (коњуговане базе тиоцијанатне киселине). У случају уношења ових доза, опоравак у току неколико сати је углавном потпун, без икаквих трајних последица.

Тражење цијанида у организму отрованог треба започети што је могуће пре. Ово се нарочито односи на унутрашње органе. Наиме, цијаниди се лако губе услед лаке испарљивости цијановодоника, као и због чињенице да се ова једињења под утицајем гасова (водоник сулфид и амонијак), који се ослобађају при распадању органског материјала, претварају у амонијум сулфоцијанид. Овако измењене цијаниде, назване *маскирани цијаниди*, треба увек истражити у органима умрлих особа. Међутим, извесне количине маскираних цијанида могу се наћи и кад није по среди тровање овим отровима. То се, на пример, може десити када се у организам уносе лекови из групе барбитурата који се могу разложити после смрти дајући мање количине сулфоцијанида, а да при томе од самих барбитурата не остане ни трага (Мокрањац, 2001).

Примери тровања калијум цијанидом

Калијум цијанид је, као ефикасан и брз отров, често коришћен у самоубилачке сврхе. Тако су Хитлерови блиски сарадници заповедник СС и Гестапа Хејнрих Химлер (*Heinrich Luitpold Himmler, 1900-1945*) и заповедник ваздухопловства и договорени наследник Хитлера, Херман Геринг (*Hermann Wilhelm Göring, 1893-1946*), извршили самоубиство тровањем. Први је себи одузео живот 23. маја 1945, пошто је ухваћен од стране западних савезника, док је Геринг самоубиство извршио у својој хелији, 15. октобра наредне године, у ноћи када је над њим требало да буде извршена смртна казна вешањем, на коју га је осудио Међународни војни суд у Нирнбергу. Геринг се за самоубиство одлучио пошто је његова молба да се извршење казне вешањем замени стрељањем одбијена. Тек је 1967. године откривено да је он оставио забелешку којом је објаснио да је отровна капсула са калијум цијанидом била сакривена у кутији са помадом (Buckley, 2007). Немачки канцелар Јосеф Гебелс (*Paul Joseph Goebbels, 1897-1945*) је са својом породицом, супругом Магдом и шесторо деце, у Хитлеров бункер стигао 20. априла 1945. године. Магда Гебелс одлучила је да жртвује сопствену децу узраста од 4 до 12 година сматрајући да она неће имати где да оду и да ће их срамота коју носи презиме Гебелс стално пратити. Рекла им је да ће морати да остану у склоништу дуже време и да је због тога неопходно да приме вакцину. Према речима зубара др Хелмута Кунца (*Helmut Kunz, 1910-1976*), он је на инсистирање Магде пре него што је капсула калијум цијанида почела да делује, деци и њој дао

инекцију морфијума како би изгубила свест. Исте вечери су самоубиство извршили Јосеф и Магда (Manvell, Fraenkel 1960).

Један од најпознатијих масовних тровача калијум цијанидом свакако је био сликар и пљачкаш Хирасава Садамичи (1892-1987). За време окупације у токијску експозитуру Теикоку банке, 26. јануара 1948. године је ушао човек у белом лекарском мантилу. На рукаву му се налазила трака епидемиолошке службе, а у руци црна ташна. Изјавио је да га шаље америчка окупациона власт, тачније да према налогу штаба генерала Меркартура (*Douglas MacArthur, 1880-1964*) треба да изврши вакцинацију у установама чији запослени долазе у контакт са становништвом. Истина је била само то да је у то време у главном граду Јапана заиста владала епидемија дизентерије.

Према упутствима *доктора*, директор је окупио запослене који су у то време имали паузу за чај, што је вероватно и био разлог да Хирасава своју визиту обави управо тада. Сваком од шеснаест запослених дао је да попије вакцину која је требало да их заштити од дизентерије. Неколико минута после вакцинисања десеторо њих умрло је у самој банци, док су још два службеника преминула у болници. Доктор је покупио готовину од 164 хиљаде јена и чекове који су гласили на 900 хиљада јена. Исте је уновчио на другом крају града.

По јапанском обичају, онај ко се представља уједно пружа и визит карту. И управо је она одвела полицију на адресу убице. Наиме, Хирасава је директору експозитуре дао туђу визит карту. Полиција је потражила њеног правог власника и замолила га да покуша да наведе особе којима је у последње време дао визит карту. Тако се дошло и до сликара Хирасаве Садамичија, коме је у међувремену нагло порастао стандард. Приликом претреса стана пронашли су бели мантил са траком и црну ташну. Такође је идентификован и на основу ожиљка испод браде. Иако је Хирасава све признао већ првог дана, касније је, како то обично бива, све порицао. На смрт вешањем је осуђен 24. јула 1950. године (Trestail, 2007). Ипак, услед сталних жалби пресуда није извршена, али ни поништена. Хирасава је остао у затвору преко 30 година, све док у 88. години живота није амнестиран од стране цара. Умро је 10. маја 1987. године.

Најмасовније тровање цијанидом, не рачунајући она у концентрационим логорима за време Другог светског рата, везује са за Џима Џонса (*Jim Jones, 1931-1978*), самозваног месију америчке секте *Храм народа*. Он је својим следбеницима, које је повео у Гвајану у близину границе са Венецуелом, наредио да попију пунч затрован калијум цијанидом. Том приликом је, 18. новембра 1978. године, смртно отровано 913 људи, међу којима 276 деце (Баннов et. al., 1988).

Цијаниди су били, а вероватно су и даље, и отрови припадника спе-

цијалних служби. О томе говоре и следећа два атентата.

Украјински политички писац и антикомуниста, др Лев Ребет (*Лев Михайлович Ребет, 1912-1957*), у 45. години нађен је мртав на степеништу свог новинарског уреда у Минхену, 12. октобра 1957. године. Степан Бандера (*Степан Андрійович Бандера, 1909-1959*), стар 50 година, лидер једне украјинске антикомунистичке организације (Организација украјинских националиста), такође је нађен мртав у Минхену две године касније, 15. октобра 1959. године. Детаље о убиству двојице Украјинаца изнео је агент КГБ (*Комитет государственной безопасности*, Комитет државне безбедности) Богдан Сташински (*Богдан Николајевич Сташинский, 1931-*), 1961. године, који их је и ликвидирао. Оружје које је користио била је једноставна цев која је садржала ампулу са цијановодоником и која се ломила када се оружје активира, чиме је садржај ампуле доспевао у лице жртве. Пошто је атентат морао бити изведен са кратког растојања (мање од пола метра), атентатор је, да би избегао сопствену смрт, био снабдевен пилулом антидота коју је узео непосредно пре, као и другим антидотом (вероватно амил нитрат), који је удисао после употребе оружја (Гордасевич, 2001).

Годину дана касније, Богдан Николајевич Сташински је осуђен на осам година робије са тешким принудним радом. Поред поменута два убиства теретио се и због шпијунаже Западних трупа 1956. године, када је и стигао у Западну Немачку. Према неким подацима, по изласку из затвора подвргнут је пластичној операцији и са новим пасошем послат у Јужноафричку републику (Далес, 2002).

У области Чикага, у периоду између 29. септембра и 1. октобра 1982. Године, изненада и мистериозно умрло је седморо људи. Сви они узели су капсуле лека против болова под називом *Тиленол*, који је, како су анализе показале, био обогаћен цијанидом. Када се садржај капсуле лека у желуцу ослободио, смрт је наступила брзо. Почетну тешкоћу представљала је случајна природа тровања. Убица вероватно није циљао одређену жртву и поступао је без уобичајених мотива, као што су љубав или љубомора, похлепа, освета. Могући циљ био је произвођач (*Johnson & Johnson*) или продавница која продаје производе, једна или више особа међу жртвама, или друштво у целини (Douglas, Olshaker, 1999).

Агенти Северне Кореје, Ким Сунгил и Ким Хион Хуи, са лажним пасошима са јапанским именима, 29. новембра 1987. године сместили су бомбу у корејски авион на лету бр. 858 који се из Багдада враћао у Сеул, и том приликом убили свих 115 путника и чланова посаде. Они су у Бахреину покушали самоубиство тровањем калијум цијанидом који се налазио у цигаретама које су запалили у тренутку када су схватили да ће бити ухапшени. Ким Сунгил је умро, али је Ким Хион преживела и касније

предата властима Јужне Кореје. Осуђена је на смрт априла 1989. године, али је председник помиловао и пуштена је на слободу 1990. године. Према њеном сведочењу, она и Ким Сунгил били су чланови спољног обавештајног одељења Корејске радничке партије и као такви су добили наређење од власти Северне Кореје да сруше авион како би на тај начин омели одржавање Олимпијских игара у Сеулу, септембра 1988. године (Korea, 1988).

Гу Каилај, кинеска правница и супруга некадашњег високог кинеског званичника Бо Силаја, осуђена је 20. августа 2012. на смртну казну са одлагањем извршења на две године пошто је признала да је 14. новембра 2011. године тровањем цијанидом убила британског бизнисмена, наводно припадника тајне обавештајне службе МИ 6 (*MI6 – Military Intelligence Section 6*), Нејла Хејвуда (*Neil Heywood, 1970-2011*).

Закључак

Отров, ћутљиво и тихо оружје, био је прикладан и страшни убица у античким временима, средњем веку, ренесанси, као и у годинама након тога, које многи називају *златном ером тровача*. У том погледу није много заостајала ни прва половина XX века, а није претерана ни тврдња да је отров, уз одговарајућу подразумевајућу еволуцију, свој значај задржао све до данашњих дана. Међутим, генерално узевши, класична серијска тровања традиционалним отровима су данас у приметном опадању. Добар разлог за то налази се у чињеници да је ситуација у погледу откривања тровања знатно повољнија од оне у минулим временима. Захваљујући савременим научним достигнућима, у многим специјализованим центрима за токсикологију, анализе, чак и оне сложеније, постале су свакодневне и рутинске.

Чињеница да тровања у домаћинству у XX веку стрмоглаво опадају објашњава се и тиме да се места бриге о оболелима премештају из куће у болнице, у којима је пацијент под сталним надзором лекара и медицинског особља. Управо су због тога главни актери најскоријих случајева серијских тровања болничари и лекари.

Мада су по бројности, у оквиру укупног броја убистава, она извршена тровањем у опадању, она се као таква никако не смеју занемарити, с обзиром да са собом, готово по правилу, носе фактор изненађења. Ово се посебно односи на убиства тровањима извршена од стране терориста, која су, судећи према бројним сумњама које се јављају при смрти многих званичника, и даље веома актуелна.

Литература

1. Andrew, C., Mitrokhin, V., (2000). *The Mitrokhin Archive: The KGB in Europe and the West*, Gardners Books Eastbourne.
2. Баннов, В. Г. et.al., (1988). *Армия ночи*, Политиздат, Москва.
3. Белић, М., Васић, М., (2009). *Историјско-правни аспект послова обезбеђења одређених личности и објеката*, Безбедност, год. 51, бр. 1-2, стр. 105-118.
4. Bodo, V., (2002). *The Poisoning Women of Tiszazug*, Journal of Family History, 27 (1), 40-59.
5. Buckley, J., (2007). *Prophecy Unveiled*, Xulon Press, Longwood.
6. Далес, А., (2002). *Асы шпионажа* (превод са енглеског), Центрополиграф, Москва.
7. Douglas, J. E., Olshaker, M., (1999). *The Anatomy of Motive – The FBI's Legendary Mindhunter Explores the Key to Understanding and Catching Violent Criminals*, Scribner, New York.
8. Гордасевич, Г., (2001). *Степан Бандера: людина і міф*, Піраміда, Львів.
9. Ђармати, Ш, Ђармати, Д., (2004). *Тажна последњег гутљаја (отрови, тровачи и отровани)*, Elit-Medica, Београд.
10. Ђармати, Ш., (2007). *Баба Анујка тровачица из Владимировца*, Историјски архив Панчева, Панчево.
11. Ђармати, Ш., (2008). *Тровања у Торку*, Историјски архив Панчева, Панчево.
12. Emsley, J., (2006). *The Elements of Murder: A History of Poison*, Oxford University Press.
13. Hall, A. H., (2002). *Chronic arsenic poisoning*, Toxicol. Lett. 128 (1-3): 69-72.
14. Hickey, W. E., (2010). *Serial Murderers and Their Victims*, Cengage Learning, Wadsworth.
15. Хохлов, Н., (1957). *Право на совесть*, Посев, Франкфурт-на-Майне.
16. Kelleher, D. M., Kelleher, L. C., (1998). *Murder Most Rare, The Female Serial Killer*, Praeger, Westport.
17. Klaassen, C., (2008). *Casarett and Doull's Toxicology – The Basic Science of Poisons* (7th Edition), McGraw Hill, New York.
18. Korea (South), (1988). *Agency for National Security Planning, Explosion of Korean Air Flight 858: investigation findings*, Overseas Information Service.
19. Macracis, K., (2008). *Seduced by Secrets*, Cambridge University Press, New York.

20. Manvell, R., Fraenkel, H., (1960). *Doctor Goebbels: His Life and Death*, MBI Publishing Company, Minneapolis.
21. Mohtadi, H., Murshid, A., (2006). *A Global Chronology of Incidents of Chemical, Biological, Radioactive and Nuclear Attacks: 1950-2005*; <http://www.ncfpd.umn.edu/Ncfpd/assets/File/pdf/GlobalChron.pdf>. (доступан 18. 3. 2013).
22. Мокрањац, М., (2001). *Токсиколошка хемија*, Графопан, Београд.
23. Owen, D., (2000). *Hidden Evidence: Forty true crimes and how forensic science helped solve them*, Firefly Books Ltd. Richmond Hill.
24. Parascandola, J., (2012). *King of Poison: a history of arsenic*, Potomac Books, Washington.
25. *Политика*, 16. април 1936, стр. 6.
26. *Политика*, 21. мај 1939, стр. 13.
27. Прохоров, Д. П., (2005). *Сколько стоит продать Родину*, Издательский Дом Нева, Санкт-Петербург.
28. Thompson, M. B. E., (1923). *Poison Mysteries in History, Romance and Crime*, The scientific press, Ltd. London.
29. Trestrail, H. J., (2007). *Criminal Poisoning*, Humana Press, Totowa, New Jersey.
30. Цветковић, В., (2013). *Могућности злоупотребе биолошког оружја у терористичке сврхе*, Безбедност, год. 55, број 1, Београд, стр. 122-139.
31. Цветковић, В., Поповић, М., (2011). *Могућности злоупотребе оружја за масовно уништавање у терористичке сврхе*, Безбедност, год. 53, бр. 2, стр. 149-167.
32. WHO, (2001). *Environmental Health Criteria, Arsenic and arsenic compounds*, World Health Organization, Geneva.
33. WHO, (1996). *Environmental Health Criteria, Thallium*, World Health Organization, Geneva.

Criminal Poisoning by Inorganic Poisons - Historical and Crime Investigation Overview

Abstract: *Poisons and poisonings are the sources of constant human concern and fear. Although these kinds of crime are nowadays on the wane, from time to time concerns arise that some important public figures (Yasser Arafat, Pablo Neruda, Turgut Özal, Hugo Chávez) were the victims of perfidious criminals - poisoners. Despite the fact that the presence of poisons in different substances can be proven today by modern analytical methods, usage of poisons should not be underestimated. Even more that the likelihood*

of the criminal goal achievement increases by using an unexpected means of elimination, such as, nowadays, usage of poisons. Therefore, the issue of poisoning must have an appropriate significance in a criminal investigation - so that the surprise factor connected to this, once widespread and efficient crime-commitment manner, can be eliminated. This work provides a poisoning classification, main behavioral characteristics of poisoners, most frequently used inorganic poisons (arsenic, thallium, potassium cyanide), as well as the historical and crime investigation overview of criminal and specific poisonings by these poisons as a form of chemical terrorism.

Keywords: *poisoning crimes, poisoners' profiles, inorganic poisons, poisoning cases, application of poisons in terrorism.*

Проф. др *Жељко НИКАЧ*
Криминалистичко-полицијска академија, Београд

UDK-351.74 /75 (497.11)(094.5)

Стручни рад

Примљено: 10.11.2013.

Измене и допуне Закона о полицији Републике Србије – критички осврт на важније новеле

***Апстракт:** У раду су изложена решења у вези са последњим изменама и допунама Закона о полицији Републике Србије, са посебним освртом на важније новеле. У уводном делу, у функцији теме, указано је на амбијенталне и остале чиниоце који су били од значаја за нормативно уређење сектора безбедности код нас, посебно у време транзиције и минулих догађаја.*

Централни део реферата је посвећен новелама Закона о полицији и у њему се најпре износе генералне напомене поводом измена и допуна, затим промене у делу међународне сарадње и полицијских мисија, организације полиције и радно-правних решења (радни статус, права и обавезе припадника полиције и других запослених у МУП РС). У континуитету следи дигресија у погледу Посебног колективног уговора за полицијске службенике и комплементарних подзаконских аката, у функцији примене и тумачења одредаба Закона о полицији и усвојених новела.

У завршном делу је дата рекапитулација усвојених измена и допуна са акцентом на законито поступање полиције, поштовање и заштиту људских и мањинских права, грађанских слобода и осталих универзалних вредности.

***Кључне речи:** Закон о полицији, овлашћења и контрола рада, новеле Закона о полицији, међународна сарадња, Посебан колективни уговор за полицијске службенике.*

Увод

На почетку трећег миленијума талас друштвених промена проширио се из европских држава и на Републику Србију, која је ушла у процес транзиције у економској сфери, у политичке и друге реформе. Започета је трансформација јавних служби и државне администрације заснована, поред осталог, на програмском документу ЕУ под називом *Европски управни простор*.¹ У овом процесу централно место заузима реорганизација др-

¹ Европски управни простор је појам који подразумева релативно усклађени скуп начела и

јавне управе у јавну службу која је отворена за грађане и њихове захтеве, која ради у интересу грађана и заједнице у целини.

Полиција као носилац апарата силе је интегрални део државне власти и у развијеном свету има статус јавне службе, која поступа у интересу заједнице и њених припадника и према познатој максими *служити и штитити* (ен. *to serve and to protect*) (в. С. de Rover, 1998). У демократском друштву преовлађујући је децентрализовани систем и отворени модел организације полиције, јер се полиција третира као део заједнице и подложна је свестраној контроли рада. Реформа јавне управе подразумева и трансформацију полиције, промене у унутрашњој организацији и начину рада.

У Републици Србији први значајнији корак у реформи сектора безбедности учињен је крајем 2002. године, када је из састава тадашњег Министарства унутрашњих послова издвојен некадашњи Ресор државне безбедности (РЈБ). Посебним *Законом о Безбедносно-информативној агенцији* (Службени гласник РС, бр. 42/02 и 111/09) формирана је специјализована агенција за заштиту уставног поретка, према савременом концепту безбедносних тајних служби. Следећи корак је учињен крајем 2005. године усвајањем *Закона о полицији* (Сл. гласник РС, бр. 101/05, 63/09-УС и 92/11) који је нормативно-правно регулисао организацију МУП-а РС и друга питања од значаја за рад полиције. У односу на претходни *Закон о унутрашњим пословима* нови закон је пре свега успоставио нови модел организације, па је уместо некадашњег Ресора јавне безбедности (РЈБ) формирана Дирекција полиције, сагласно сугестијама међународне заједнице (СЕ, ОЕБС, ЕУ) и савременим моделима организације полиције. У инхерентној надлежности Дирекције полиције су класични полицијски послови – борба против криминала, јавни ред и мир, безбедносни и други послови. Ради извршења поверених послова и задатака *Законом о полицији* предвиђени су познати организациони облици рада полиције – *линије рада* (управе, специјализоване јединице, службе и др.) и *територијалне организационе јединице* (ПУ за град Београд, ППУ, ПС-ПИ). Наравно, тиме нису искључени остали облици рада, као што су дежурна служба и објектни облик.

У функцији примене *Закона о полицији* донети су бројни подзаконски акти и успостављена добра полицијско-правна пракса, која се пак ослања на досадашња достигнућа и богату традицију рада српске полиције. Као официјелни концепт начина рада, организације и нове филозофије МУП-а РС, прихваћен је савремени модел *community policing*-а (поли-

---

минималних стандарда којима се одређује организација, делатност и функционисање органа државне управе на основама *Acquis Communitaire*. Више: Кавран, Д., (2004). *Европски управни простор, реформа и образовање државне управе*, Правни живот, год. 53, бр. 9.

ције у заједници), у чијем је средишту концепт безбедне заједнице (*safe community*) (в. Никач, 2012).

Ради извршења утврђених послова и задатака одредбама *Закона о полицији* детаљније су наведена *овлашћења полиције*, по нашем мишљењу чак пренаглашено, претпостављамо због реликата прошлости и злоупотребе дискреционих овлашћења. Под снажним утицајем грађанске јавности (медији, НВО) и међународне заједнице у текст *Закона* инкорпорирано је чак 21 овлашћење, са циљем да се максимално заштите људска и мањинска права и грађанске слободе. Ово посебно у односу на примену средстава принуде, као најтежег и најосетљивијег овлашћења полиције. У завршним деловима *Закона* подробније су наведени механизми *контроле* рада полиције, врсте контроле (спољна и унутрашња) и друга питања (в. Никач, 2012).

Транзиција сектора безбедности и с тим у вези реформа МУП-а РС посебно су наглашени у раније усвојеним програмским документима (*Визија и мисија*, 2002), као и у недавно усвојеним новим стратешким документима који су донети у складу са актуелним друштвеним променама (*Стратегија развоја МУП-а РС 2011-2015*, 2013; *Стратегија рада полиције у заједници*, 2013). После неколико година примене указала се потреба да се критички сагледа *Закон о полицији*, јер је било озбиљних назнака да нека од решења нису комплементарна потребама и нису примењива у свакодневном раду полиције. Посебан проблем представљала је чињеница да су у нашој земљи олако донети многобројни прописи у готово свим областима, веома често по хитном поступку и без довољно квалитетних решења која су одржива на дуге стазе. Из тих разлога била је потребна законодавна иницијатива, али не само у области унутрашњих послова, већ усвајање нових нормативних решења у комплементарним областима, као што је нпр. сектор приватне безбедности (попут *Предлога Закона о приватној безбедности* и *Предлога Закона о детективској делатности*). Подсећамо и на нове, измењене и допуњене прописе у казнено-правној материји – *Кривични законик* (КЗ), *Законик о кривичном поступку* (ЗКП), *Закон о прекршајима* и други прописи.

У легислативном континуитету на предлог Владе РС Народна скупштина Републике Србије усвојила је *Закон о изменама и допунама Закона о полицији* (ЗИД ЗП) (Сл. гласник РС, бр. 92/11).

Предлог новела *Закона* претходно су усагласили представници МУП-а РС, репрезентативних синдиката полиције и други заинтересовани субјекти. У даљем делу текста следи осврт на најважније новеле *Закона о полицији*, критика појединих решења и предлози за унапређење у наредном периоду.

Новеле Закона о полицији – општи осврт

Као што је наведено, прве обимније и значајније новеле *Закона о полицији* извршене су крајем 2011. године, дакле шест година после доношења овог прописа. Новеле су извршене у форми измена и допуна, па је донет *Закон о изменама и допунама Закона о полицији*. Основни разлог за новеле *Закона о полицији* лежи у измењеним друштвено-економским и политичким околностима у нашој земљи, окружењу и међународној заједници. Амбијентални и други чиниоци указали су на потребу да се изврше неопходне корекције појединих решења која нису заживела у пракси, те да се неке од одредаба прописа промене или допуне и, генерално, усагласе нормативно-правна решења са фактичким стањем ствари.

У правно-техничком смислу, ЗИД ЗП је релативно обиман пропис са укупно 48 чланова, од којих неки са већим бројем ставова и тачака. Номотехнички је релативно јасан, па се тако, илустрације ради, наводе измене у области међународне полицијске сарадње и учешћа наших снага у мировним мисијама у свету.

У материјално-правном смислу ЗИД ЗП није донео важније новеле у организацији и раду полиције, али је значајно утицао на област радно-правног статуса и положаја запослених. Оваква интенција законодавца је резултат претходних преговора и споразума синдиката запослених (Полицијски синдикат Србије и Независни синдикат полиције) са представницима МУП-а РС, као послодавца. Као резултат консензуса потписан је *Посебни колективни уговор за полицијске службенике* (Сл. гласник РС, бр.18/11), док се за остале категорије запослених (администрација) примењује *Колективни уговор за државне службенике и намештенике*, закључен између Владе РС као послодавца и репрезентативних синдиката у оквиру државне администрације.

У функцији систематичнијег излагања поменуте измене и допуне *Закона о полицији* условно ћемо поделити на: организационе, међународно-правне, радно-правне и остале.

Измене и допуне у погледу организације МУП-а РС

У погледу организационих промена, према ЗИД ЗП (чл. 5), у легислативу је унето решење које се односи на *команданте специјалних јединица*. Познато је да у оквиру МУП-а РС егзистира неколико специјалних јединица – САЈ, Хеликоптерска јединица, Жандармерија и ПТЈ. У питању су специфичне јединице полиције са израженим војним компонентама, формацијски и по другим елементима. На старешинским положајима у овим

јединицама и до сада су биле старешине у својству команданата, заменика, помоћника и других, с обзиром да су у питању посебне јединице које су војно-полицијског карактера. Сходно томе је конципирана и командна структура (командант, команда) која се заснива на хијерархији односа, субординацији и другим познатим војним начелима. Организација је сагласна природи послова, методологији рада и унутрашњој структури ових јединица.

Наша сугестија је да се размотри могућност спајања ових јединица у „корпус“ специјалних снага са јединственом командом, у духу економских могућности РС и ефикаснијег коришћења капацитета МУП-а РС. Верујемо да би то допринело бољој координацији и поспешило линију командовања и руковођења, посебно јер се ради о веома важним и елитним специјалним јединицама. Управо измене и допуне *Закона о полицији* пружају могућност да се екстензивним тумачењем понуди овакво решење, по аналогији са Војском и организационим моделима у земљама у окружењу.

У контексту организационих промена, према чл. 2 ЗИД ЗП, извршена је важна новела у делу послова и надлежности полиције, према којој се семантички мења и поједностављује чл. 10, ст. 1, т. 8 *Закона о полицији*. Прецизније, један значајнији део послова Управе граничне полиције (УГП) сада се назива новим термином „заштита државне границе“, што значајно поједностављује ранију терминологију. У питању је семантичка допуна и суштински се ништа посебно не мења, јер УГП у оквиру Дирекције полиције МУП-а РС има инхерентну надлежност у материји граничних послова, странаца и других послова у вези са тим.

Поменута измена и допуна је у контексту европских интеграција Србије и преовлађујуће идеје о отворености граница и слободи кретања људи, роба и капитала. У примени идеје „меких“ граница у Европи, МУП РС (полиција) је заменила војску на границама, појачала сарадњу са полицијама осталих држава у региону и остварила међународну сарадњу на ширем плану.

Даље следе измене у погледу основних средстава рада, па се тако у чл. 27, ст. 1 текст допуњује речју „ваздухоплови“. У питању је само *легализација* постојећих решења, имајући у виду акцесорне одредбе, пратеће појаве, ризике (пр. акциденти, повреде) и др. (чл. 7 ЗИД ЗП).

Евидентно је да је законодавац уважио стручни став линијских служби МУП-а РС, па је у текст *Закона* уграђен шири појам („ваздухоплови“) који обухвата не само хеликоптере, већ и друге летелице које полиција може да користи. Иста одредба је важна и због потенцијалних питања накнаде штете (стварна штета, изгубљена добит), осигурања (живот, имовина, колективно осигурање) и других разлога. Није занемарљив ни комерцијални елемент јер познато је да се многи привредни субјекти – физичка и правна

лица, обраћају МУП-у РС са молбом за пружање услуга ангажовања ових летелица за њихове потребе.

У погледу начина рада важна новела је усвојена у чл. 9 ЗИД ЗП, а односи се на измене и допуне чл. 53, ст. 1 истог прописа. У питању је *задржавање лица* по основу ремећења јавног реда и мира (ЈРМ) и овлашћење које је присутно у пракси, па се може рећи да је у овом случају реч о артикулацији већ постојећих решења из праксе. Право полиције на задржавање лица по овом основу показало се као веома делотворно, а пре свега у редовним ситуацијама када лице ремети или угрожава ЈРМ, а полиција нема друге реактивне механизме. Исти је случај и када се ради о нарушавању ЈРМ у већем обиму, од стране више лица и по правилу на јавним местима, спортским и другим манифестацијама.

У поменутих ситуацијама органи власти нису у могућности да реагују на другачији начин и успоставе нарушени ЈРМ, односно угрожавање није било могуће отклонити на неки други начин. Предвиђено је да је задржавање по овом основу временски лимитирано најдуже до 24 часа.

Последња новела у овом делу ЗИД ЗП тиче се пружања *правне и друге помоћи полицијским службеницима* поводом поступка употребе средстава принуде, те евентуалних судских и других поступака. Правни карактер принуде огледа се у њеном циљу и условима за примену (в. Милидраговић, Милић, 2011). Тако се у чл. 87, ст. 2 и ст. 3, поред правне помоћи додаје и „друга неопходна помоћ“. Мишљења смо да је наведено више него оправдано, јер полицијски службеници на извршењу службеног задатка поступају *ex officio* као овлашћена службена лица МУП РС (полиције). Припадници полиције у вршењу полицијских послова и задатака не поступају *ex private*, па је сасвим нормално да их послодавац (држава, МУП РС) подржи у законитој активности, пружи сваку врсту помоћи и искаже солидарност. Нажалост, у пракси смо често били сведоци да су полицијски службеници били стигматизовани, а у јавности и појединим медијима често се унапред пресуђивало без икакве аргументације.

Мишљења смо да МУП РС и Дирекција полиције морају да стану иза својих припадника и законитих полицијских интервенција, јер заједница даје огромна средства за едукацију, припрему и стварање полицијских службеника. Подршка МУП-а је важна и као сигнал подршке државе и њених званичника према својим службеницима, посебно полицијским службеницима који извршавају најтеже и најопасније задатке у оквиру поверених послова. Уосталом, то је и пракса развијених држава на које се често позивамо, као што су САД, Велика Британија, Француска, Немачка и др. Подсећамо да су САД и Велика Британија отишле и корак даље, па подржавају припаднике својих војних и полицијских снага у мисијама у иностранству и у неким активностима које су правно дискутабилне.

Измене и допуне у области међународне сарадње

ЗИД ЗП извршене су значајне новеле и у области међународне полицијске сарадње. Тако је према чл. 3 и чл. 4 новелиран ранији чл. 10 и допуњен одредбама чл. 19а и чл. 19б. Према новој интегралној одредби чл. 19 *Закона о полицији* сада се значајније наглашава међународна полицијска сарадња која обухвата протоколарни (правни, административни) и оперативни (полицијски) део.

Начело узајамности је основни принцип међународне полицијске сарадње у којој учествује МУП РС, његови органи и припадници (чл. 19, ст. 2). Поменути принцип је сагласан класичним одредбама међународног јавног права и међународних односа, у којима учествују државе, међународне организације и остали субјекти у међународној заједници. Наша земља и њени органи руководе се како овим, тако и другим базичним принципима и стандардима у међународним односима. У средишту међународних односа је заштита националних интереса Републике Србије и њених грађана, па тако и у делу међународне полицијске и друге сарадње.

Законом су даље утврђени поједини *облици и видови* међународне полицијске сарадње, као што су размена информација, размена полицијских официра за везу, делатност страних и међународних полицијских служби на територији РС, делатност наших служби на територији страних држава и др. Поред размене података и заједничких акција, предвиђа се и успостављање заједничких радних тела, обука и едукација припадника полиције и остали облици сарадње.

У чл. 19, ст. 3 конкретније се наводе поједине *области рада* у којима се одвија међународна полицијска сарадња, међу којима се по значају истичу борба против тероризма, организованог криминала, илегалних миграција, криминала са иностраним елементом и нарушавања безбедности границе.

Мировне (полицијске) мисије су важан облик опште међународне сарадње и специјализоване међународне војне и полицијске сарадње, у којима данас активно учествују и припадници МУП-а РС.² Према чл. 19а предвиђена је могућност ангажовања МУП-а РС (полиције) у иностранству, на захтев међународних организација или на основу међународног споразума, у извршавању полицијских или других мирнодопских задатака у иностранству. У чл. 19б даље се разрађују права и обавезе поли-

² Од међународно правних норми и стандарда који се односе на превенцију криминалитета унапређење кривичног поступка донесених у оквиру УН издвајају се два инструмента која представљају смернице за полицијско поступање и рад полиције, и то (Божовић, 2012:338):

кодекс понашања лица одговорних за примену закона;

основни принципи употребе силе и оружја од стране лица која примењују закон.

цијских службеника приликом обављања послова и извршавања задатака у оквиру међународне полицијске сарадње, а све сагласно потписаним међународним уговорима и преузетим обавезама.

Поменуће новеле *Закона о полицији* треба сагледати у контексту ранијих новела у организацији и систематизацији послова МУП-а РС. Подсећамо да у саставу Кабинета министра посебно место има *Биро за међународну полицијску сарадњу* који обавља важне протоколарне, правне и административне послове у оквиру међународне сарадње МУП-а РС. У саставу Дирекције полиције изузетно значајно место заузима *Управа за међународну оперативну полицијску сарадњу* (УМОПС), у чијем су саставу Национални централни биро – Интерпол Београд и Одељење за сарадњу са Еурополом.

На крају, додајемо да су различити видови и облици међународне полицијске сарадње МУП-а РС са иностраним партнерима правно утемељени и бројним билатералним, регионалним и мултилатералним споразумима које је потписала Република Србија (Влада, МУП).³

Измене и допуне у материји радних односа

Природа послова које полицијски службеници обављају захтева да се поједина права и обавезе другачије одреде у односу на остале државне службенике (Николић, 2012:350). Са становишта припадника полиције најзначајније новеле *Закона о полицији* биле су у области радног права и *раднo-правног статуса* запослених. Промене су резултат преговора и споразума представника синдиката (репрезентативни Полицијски синдикат Србије и Независни синдикат полиције) са послодавцем (МУП РС), на основу чега је закључен *Посебан колективни уговор за полицијске службенике* и касније уграђена важнија решења у измене и допуне *Закона о полицији*.

Пријем на рад у МУП РС је донекле олакшан јер је измењена ранија одредба чл. 110 *Закона о полицији*, чиме је смањен круг сметњи кривично-правног карактера (екстензивни приступ). Даље је замењен чл. 111 *Закона о полицији* и хармонизовано питање безбедносних провера и прикупљања података о кандидату, које се сада обавља уз изричите писмени пристанак кандидата. Правна последица негативне провере је безбедносна сметња која онемогућава пријем кандидата у радни однос у МУП РС, а у складу са чл. 110 *Закона о полицији*. Поступак и садржину безбедносних провера утврђује посебним актом министар унутрашњих послова. С тим у вези, подсећамо да је својевремено на овај проблем указао Повереник за информације од јавног значаја РС и то приликом пријема кандидата на

³ МУП РС, Кабинет министра – Међународна сарадња, www.mup.rs.gov.rs (20. 9. 2013).

студије КПА, па у аналогiji са тим идентичан став треба да заузму органи одлучивања у поступку заснивања радног односа у МУП-у РС.

Последњим изменама и допунама *Закона о полицији* (чл. 112, ст. 1) у легислативу су враћена од раније позната и афирмисана решења и институти радног права, као што је *преузимање радника* (запосленог) из другог органа, споразумом руководиоца и уз сагласност лица које се преузима. (чл. 14 ЗИД ЗП). У примени овог решења у пракси треба имати позитиван екстензивни приступ, у смислу могућности преузимања запослених лица, не само из државних органа и, наравно, уз обавезно испуњавање познатих општих и посебних законских услова.

Даље су новелиране одредбе које се односе на приправнике и *полагање стручних испита*, што је ближе уређено актом министра. Подсећамо да је Криминалистичко-полицијска академија још 2012. године иницирала и израдила предлог *Приручника за припремање стручних испита запослених (приправника) са високом школском спремом* (ВСС), који је достављен МУП-у РС на сагласност и даљу процедуру.⁴ Следе новеле у *званима* (чл. 120), које су резултат хармонизације норми са одредбама актуелног радног законодавства, на основу којих су даље артикулисана решења у новом *Правилнику о унутрашњој организацији и систематизацији радних места у МУП РС*. (чл.17 ЗИД ЗП). У овом делу налазе се још и измене у погледу *радне оцене* из чл. 122 и уводи се као разлог одсуствовања са рада због трудноће, односно порођаја (чл. 18 ЗИД ЗП). Даље следе измене у чл. 133 у погледу *неспојивих послова* са статусом, активностима и пословима полицијског службеника, тако да је враћено некадашње решење, уз напомену да се посебним актом министра дефинишу исти послови и услови за обављање послова ван редовног радног времена. (чл. 19 ЗИД ЗП).

По нашем мишљењу најтеже измене на штету запослених извршене су у чл. 137 и чл. 139 актуелног *Закона о полицији*, у делу који се односи на *бенефицирани радни стаж и право на пензију* запослених по основу стажа са увећаним трајањем. Конкретно, укинута је ранија могућност одласка у пензију са 50 година живота (старости) и 20 година радног стажа, од тога 10 година на пословима са увећаним трајањем (бенефицирани радни стаж). Повећан је цензус за старосну границу и подзаконским актима уведена посебна скала према годинама старости, радном месту, радном стажу и другим параметрима (чл. 20 и чл. 23 ЗИД ЗП). То је урађено пре свега због изузетно тешких економских прилика у земљи, а претпоставља се и уз сугестије страних кредитора и других иностраних партнера.

⁴ Приручник за припремање стручних испита запослених са високом школском спремом, објављен на сајтовима МУП-а РС и КПА, јула 2013. године.

Даље измене извршене су у погледу накнаде плате у случају боловања, односно привремене неспособности за рад због болести, *повреде* на раду или повреде ван рада, а у вези са радом. Поменута измена је позитивна за запослене, при чему иста права остварују и запослени у случају одржавања трудноће (чл. 21 ЗИД). Даље је предвиђена допуна чл. 138 *Закона о полицији* и уведена нова одредба (чл. 138а) која се односи на право на накнаду плате у случајевима одсуствовања запослених (годишњи одмор, плаћено одсуство, празници – државни и верски, стручно оспособљавање).

Део посвећен материјално-финансијским правима запослених наставља се новелама у погледу финансијске помоћи поводом *смртног случаја* (чл. 26 ЗИД ЗП), затим дефинисањем елемената *плате* (основни део, додатак, допунски коефицијент и др.). Следе додаци на плату (чл. 28 ЗИД ЗП) у одредбама чл. 147 и чл. 147а *Закона о полицији*, који су успостављени по основу рада за празник, сменског рада, прековременог рада, приправности и др. У чл. 147б предвиђене су позитивне новеле у погледу *трошкова превоза, службених путовања* у земљи и иностранству, рада и боравка на *терену, упућивања и премештаја* у друго место рада. Мишљења смо да код поменутих промена треба бити обазрив, јер је у пракси било случајева озбиљних злоупотреба појединих права и оправданог незадовољства у МУП-у РС и заједници.

Следи разрада одредаба које се односе на *премештај – привремени и трајни, упућивање* запослених и друге облике распоређивања које познаје радно законодавство. Наравно, спецификум је МУП РС као посебан амбијент и специфични послови и радни задаци полицијских службеника, па су стога потребни и одређени модалитети у области радних односа. (чл. 30-31 ЗИД ЗП).

Дисциплинске повреде, поступак и санкције у великој мери су новелирани, по нашем мишљењу у корист запослених (чл. 35-46 ЗИД ЗП). У односу на ранија решења ублажена је категоризација лаких и тешких повреда, затим уведене су поново мере опомене и условног престанка радног односа са роком пробације до годину дана и др. У погледу дисциплинског поступка извршене су новеле у погледу надлежности органа, застарелости (покретања и вођења поступка, апсолутне застарелости) и права током удаљења (суспензије) запосленог са рада.

Мишљења смо да су ова решења знатно боља за запослене, те да пружају већу правну сигурност, посебно када је реч о укидању ранијег чл. 168 *Закона о полицији* који се односио на престанак радног односа због безбедносних сметњи. Наравно, и овде ће време показати колико су ова и друга решења била делотворна и праведна, јер увек постоји могућност злоупотребе појединих права запослених и нарушавања угледа полиције

и полицијске професије.

Сугестија је да се размотри и могућност разраде одредаба акузативног поступка, тачније у делу који се односи на накнаду материјалне штете. Према досадашњим решењима и поступањем у пракси велики је број предмета за регресирање штете, што је својеврстан терет за МУП РС и припаднике полиције. То је посебно евидентно у случајевима већих накнада штете где су узрочници поједини полицијски службеници, док терет накнаде пада на сваког припадника индивидуално (пр. саобраћајни удеси, губитак средстава везе, губитак или нестанак опреме и других средстава рада, остало). Потенцијално решење је боља понуда осигуравајућих кућа за накнаду штете и по овим основама, што је доста неизвесно јер је условљено тешким материјалним стањем у заједници.

Осврт на Посебан колективни уговор за полицијске службенике

Како је већ наведено, изменама и допунама *Закона о полицији* претходио је *Посебни колективни уговор за полицијске службенике*, који су након преговора потписали представници репрезентативних синдиката (ПСС, НСП) и послодавац (МУП РС). Колективни уговор је ступио на правну снагу у уобичајеном временском року од осам дана након објављивања у службеним новинама. У извесном смислу и сам поступак објављивања који је сличан као код законских прописа (*vacatio legis*) указује на значај овог документа и његову улогу у МУП-у РС и хармонизацији односа у даљем периоду.

Са становишта правне технике, *Посебан колективни уговор за полицијске службенике* је релативно обиман документ (89 чланова), његове одредбе су систематизоване у 17 одељака, релативно је јасно написан и разумљив. Генерална примедба је да су поједина решења из актуелних одредаба нашег радног законодавства непотребно поново наведена, али претпостављамо да је то из разлога што запослени нису у пуној мери уживали нека од права у претходном периоду.

У погледу систематике *Посебан колективни уговор* садржи следеће одељке: основне одредбе, радно време, одмори и одсуства, плата и додаци на плату, право на накнаду трошкова, накнаде штете, заштита запослених, безбедност и здравље на раду запослених, заштита и достојанство запослених, право на штрајк, деловање и услови за рад синдиката, решавање стамбених потреба, мирно решавање колективних спорова, праћење примене колективног уговора, измене и допуне, отказ и прелазне и завршне одредбе.

У контексту теме мишљења смо да су одредбе *Посебног колективног уговора за полицијске службенике* комплементарне одредбама *Закона о полицији* и последњим новелама. Одредбама уговора детаљније се регулишу специфична питања из области радних односа, на који начин се олакшава примена *Закона о полицији* и донекле истиче посебан статус полицијских службеника. У суштини се ради о имплементацији раније усвојених решења и договора постигнутих у преговорима синдиката (ПСС, НСП) и послодавца (МУП РС). Мишљења смо да је од изузетног значаја чињеница да је постигнут компромис између запослених и послодоваца у овој важној области, јер су тиме у значајној мери отклоњени проблеми из прошлости и створене претпоставке за даље унапређење статуса запослених. То је посебно важно ако се има у виду да полицијски службеници обављају тежак и одговоран посао у заједници, па су усклађени међусобни односи изузетно значајни и пружају могућност да се припадници полиције посвете свом позиву.

У кратком осврту на најважнија решења најпре подсећамо да је *радно време* као категорија додатно прецизирано, тачније предвиђена је обавеза доношења решења о прековременом раду и могућност опције запосленог кроз увећање плате или коришћењем слободних сати (чл. 4-7). Даље су допунски разрађени *одмори и одсуства* и то: дневни, недељни и годишњи одмор, плаћено и неплаћено одсуство (чл. 8-21). *De facto* у подзаконску легислативу уграђена су већ постојећа решења из праксе и одредаба радног законодавства, али *појачана* и посебно истакнута за полицијске службенике. Јер, познато је да је у прошлости појам *бенефицираног радног стажа* доста ригидно тумачен на штету полицијских службеника, као оправдање за допунска ангажовања и друге видове наметања обавеза запосленима. Мишљења смо да неке посебне новеле у овом делу нису уграђене, већ се ради о поштовању права које су запослени стекли у претходном периоду.

Плате и додаци на плату су детаљније елаборирани у чл. 22-32 *Посебног колективног уговора за полицијске службенике*. Поред квантификације састава плате (основна плата и додаци), детаљније су изложени стручни елементи из материјално-финансијске области, као што су основица за обрачун плата, коефицијенти и други појмови мање познати *обичним* припадницима полиције. У суштини, у питању је класична методологија обрачуна плата и, с тим у вези, даље навођење увећања по различитим основама: рад празницима, ноћни, сменски рад и прековремени рад, додатно оптерећење на раду и др. Даље се наводе основна плата приправника, обуставе плата до 1/3 на основу правоснажне и извршне судске одлуке, накнаде за одсуства и др.

Право на *накнаду трошкова* (чл. 33-41) је обухватило накнаде које

запослени има по основу превоза на рад (долазак и одлазак), службених путовања (домаћа и инострана), селидбе (у иностранство), терена и трајног премештаја у друго место рада. Остварење права по овом основу је прецизније регулисано посебним прописима којима се уређује ова материја. Указујемо на проблем који је дуго постојао у остварењу права на накнаду трошкова превоза на посао, јер познато је да је било појединачних злоупотреба права и с тим у вези иницираних поступака утврђивања одговорности (дисциплински, адхезиони, прекршајни и кривични). У овом одељку даље су регулисана *остала примања* по основу отпремнина при одласку у пензију, смрти запосленог, стипендија, јубиларних награда, поклона за Нову годину и годишњих награда. *Накнада штете* је разрађена у одредбама чл. 42-44 и по нашем мишљењу сагласно актуелном *Закону о облигационим односима* и осталим прописима у овој области. Мишљења смо да ништа посебно и ново није предвиђено, осим у погледу састава надлежног органа (Комисије) у који улазе и представници репрезентативних синдиката.

Заштита запослених је детаљније разрађена у чл. 45-51 и даље кроз одредбе у одељку *Безбедност и здравље на раду запослених* (чл. 52-60). Мишљења смо да су ове одредбе једне од најважнијих у *Посебном колективном уговору*, јер третирају веома осетљиву и важну област на раду и у вези са радом. У питању је ситуација када долази до смањења броја запослених услед технолошких, организационих, економских или неких других разлога. Безбедност и здравље на раду су нормативно-правно регулисани у духу актуелних законских пописа у овој материји, полазећи од специфичности полицијског позива, природе послова, места обављања и других елемената. Тако се помињу акт о процени ризика (чл. 55, ст. 2), одбор за безбедност и здравље на раду (чл. 57-58), програм специфичне здравствене заштите, колективно осигурање и др. *Заштита достојанства запослених* (чл. 61-67) је важна новела у легислативи и полицијско-правној пракси, јер се допунски штите личност и достојанство запослених од аката дискриминације, злостављања на раду и у вези са радом, и сексуалног узнемиравања. Смисао ових норми је развијање хармоничних односа у колективу, толеранције, разумевања и међусобног поштовања. У отклањању потенцијалних спорова предвиђен је поступак медијације и у том смислу предвиђа се посебна Листа посредника (чл. 64-65).

Даље следе одредбе које се односе на *Деловање и услове за рад синдиката* (чл. 69-79), са акцентом на несметано уживање свих права из области синдикалног организовања и заштите запослених. С друге стране, синдикат се обавезује да ће поступати у складу са својом улогом и у складу са *Уставом РС*, ратификованим конвенцијама, законима и овим уговором. У питању су одредбе које су делимично системско-правног карак-

тера, јер се односе на несметани рад синдиката, њихових представника и чланова. Делимично се третирају права представника репрезентативних и нерепрезентативних синдиката, као што је, на пример, право на плаћено одсуство, учешће у преговорима и др. Мишљења смо да у даљем развоју синдикалне идеје у полицији треба бити обазрив, јер је било појединачних случајева политизације неких питања, што се негативно одражавало на међусобне односе, организацију рада, линију руковођења и лакше споразумевање са послодавцем.

Остале одредбе односе се на решавање стамбених питања (чл. 80), мирно решавање колективних спорова (чл. 81), праћење примене колективних уговора (чл. 82), измене и допуне (чл. 83), отказ уговора (чл. 84) и, на крају, следе прелазне и завршне одредбе (чл. 85-89).

Закључак

Како би се одржао углед и ефикасно функционисање Министарства унутрашњих послова и полицијске службе, битно је да полицијски службеници свој посао обављају професионално и законито, а да у случају супротног понашања постоји обавеза утврђивања њихове одговорности за настале последице (в. Никач, 2010; Зекавица, 2010).

Мишљења смо да су усвојене измене и допуне *Закона о полицији* пре свега резултат прихватања већ постојећих решења, која су од раније позната и устаљена у пракси. Како је наведено, значајне новеле уследиле су у делу полицијских мисија у оквиру *међународне полицијске сарадње*, те њихове боље правне регулативе и побољшања права ангажованих припадника. На значај ове новеле најбоље указује углед који наше мисије и чланови имају у свету, као што је то био случај током учешћа у мисији на Хаитију, када су припадници полиције били ангажовани у најтежим условима (земљотрес).

Још значајније измене извршене су у материји *радних односа*, инициране *Посебним колективним уговором за полицијске службенике*, који је био претходница измена и допуна *Закона о полицији*. Почетна искуства у примени уговора су добра и једини већи проблем између уговорних страна су материјално-финансијске могућности, од којих зависи и реализација многих одредаба и остварење права полицијских службеника. Мишљења смо да су новелирана законска решења и она уграђена у одредбе *Посебног колективног уговора за полицијске службенике* у знатној мери допринела повећању правне сигурности запослених и побољшању међусобних односа у колективу, посебно између представника синдиката и послодавца.

У наредном периоду ваља сачекати даљу примену решења у пракси

и сходно томе потенцијалне предлоге за унапређење појединих решења. Мишљења смо да је веома присутан нормативизам, па се залажемо за боље споразумевање и ефикасније договарање у корист заједнице и грађана, као корисника услуга полиције. Уосталом, заједница одваја значајна средства пореских обвезника за рад МУП-а РС и припадника полиције, па сходно томе може и да захтева одговоре о утрошку ових средстава. Наравно, не треба заборавити одредбе *Закона о полицији* и подзаконских аката које се односе на *остале државне службенике* МУП-а РС, чији статус треба решити аналогно комплементарним решењима за полицијске службенике и у складу са материјалним могућностима.

На крају, верујемо да су усвојене новеле *Закона о полицији РС* и њихова примена у духу наше апликације за *пријем у Европску унију*. У том смислу потребна је даља хармонизација унутрашње легислативе са правом ЕУ и развој добре полицијско-правне праксе.

Литература

1. Божовић, М., (2012). *Међународни стандарди полицијског поступања и примене полицијских овлашћења у Републици Србији*, Безбедност, год. 54, број 3, Београд, стр. 335-350.
2. *Визија и мисија*, (2002). Документ МУП РС о стратешким правцима развоја полиције, Београд.
3. Зекавица, Р., (2010). *Ставови припадника криминалистичке полиције ПУ Београд о најзначајнијим питањима демократске реформе полиције – резултати истраживања*, Безбедност, год. 52, бр. 2, Београд, стр. 41-74.
4. Кавран, Д., (2004). *Европски управни простор, реформа и образовање државне управе*, Правни живот, год. 53, бр. 9.
5. *Закон о Безбедносно-информативној агенцији*, Службени гласник РС, бр. 42/02 и 111/09.
6. *Закон о полицији*, Сл. гласник РС, бр. 101/05, 63/09-УС и 92/11.
7. МУП РС, Кабинет министра – *Међународна сарадња*, www.mup.rs.gov.rs (20. 9. 2013).
8. Милидраговић, Д., Милић, Н., (2011). *Непосредна опасност по живот као посебан услов за употребу ватреног оружја*, Безбедност, год. 53, бр. 2, Београд, стр. 197-219.
9. Никач, Ж., (2012). *Концепт полиције у заједници и почетна искуства у Србији*, КПА, Београд.
10. Никач, Ж., (2010). *Новеле у кривичноправној области од значаја за поступање припадника полиције*, Безбедност, год. 52, бр. 3, Београд, стр. 108-123.

11. Николић, В., (2012). *Радноправни положај полицијских службеника*, Безбедност, год. 54, број 3, Београд, стр. 350-365.
12. *Посебни колективни уговор за полицијске службенике*, Сл. гласник РС, бр. 18/11.
13. *Стратегија развоја МУП РС 2011-2015. године*, (2010), http://www.mup.gov.rs/cms_cir/sadrzaj.nsf/Strategija%20razvoja%20MUP-a%202011-2016.pdf (20. 9. 2013).
14. *Стратегија полиције у заједници*, Сл. гласник РС, бр. 43/13.
15. Rover, de C., (1998). *Служити и штитити (To Serve and To Protect)*, МКЦК, Женева.

Amendments to the Law on Police of the Republic of Serbia - Critical Review of Some New Provisions

***Abstract:** This paper presents solutions contained in the most recent amendments to the Law on the Police of the Republic of Serbia, with a special focus on the more important ones. In the first part, we have pointed to environmental and other factors that were relevant to the legal regulation of the security sector in our country, especially in times of transition and past events.*

The central part of the paper is devoted to the novelties of the RS Law on Police and in it first offers general remarks regarding the amendment, then the change in the area of international cooperation and police missions, organizations, police and labor law solution (employment status, rights and duties of the police and other employees of the RS MI). This is followed by a digression regarding the special collective agreement for police officers and complementary bylaws, operational implementation and interpretation of the provisions of the Police Act and adopted novelties.

The final part gives a recapitulation of the adopted amendments with an emphasis on the legal conduct of the police, respect and protection of human and minority rights, civil liberties and other universal values.

***Keywords:** Police Act, powers and supervision, novelties in the Police Act, international cooperation, special collective agreement for police officers.*

Др Милета ТОМИЋ*
Полицијска управа за град Београд
Мато ЖАРКОВИЋ
Полицијска управа за град Београд

UDK- 343.431 : 343.988

Стручни рад

Примљено: 13.07.2013.

Психосоцијална подршка жртвама трговине људима

Апстракт: Један од озбиљних и нарастајућих проблема данашњице је и трговина људима, посебно онај њен облик који се манифестује кроз сексуално експлоатисање жртава. Насиље и сексуално злостављање представљају једно од најстреснијих искустава са којима особа може да се суочи. Ефекти оваквих искустава на каснији живот су бројни и разноврсни. Међу нужним мерама за превазилажење проблема жртва оваквог насиља је и психосоцијална помоћ. У раду је дат преглед различитих приступа психосоцијалне подршке у раду са женама жртвама трговине људима и различитих облика саветодавног рада са њима (терапија оријентисана на жртве, кратка терапија оријентисана на решење проблема, терапијске приче, терапијско саветовање, технике релаксације). Посебно је истакнут значај психосоцијалне помоћи. Ово због чињенице да се жртве саме не могу изборити са трауматским искуством које су доживеле. Посебне потешкоће везују се за покушај повратка жртва у средину у којој су живеле пре увођења у ланац трговине људима.

Кључне речи: трговина људима, жртве трговине људима, психосоцијална подршка, саветодавни рад.

Увод

Доминантан вид експлоатације жртва трговине људима у највећем броју земаља везује се за различите облике сексуалне експлоатације (жртве су најчешће особе женског пола, често малолетне), а све је присутнија и радна експлоатација (код радне експлоатације доминирају жртве мушког пола, и то пунолетни мушкарци који се приморавају на рад и тешке физичке послове). Пораст бележе и случајеви принудног просјачења (жртве су најчешће малолетна лица оба пола), принуде на вршење кривичних дела (имовинског карактера), а није занемарљив ни број слу-

---

* E-mail: miletatomic181@gmail.com

чајева трговине ради склапања брака (најчешће жртве су малолетне особе женског пола). Нестабилност и лоши безбедносни услови у последњој деценији двадесетог века изражени, пре свега, у политичкој, нормативној, економској, социјалној и моралној кризи друштва, учинили су да Србија постане веома значајан фактор глобалне мреже илегалних миграција и трговине људима. При том је Србија, као традиционална земља дестинације и транзита, постала земља порекла жртава трговине људима (Мијалковић, Маринковић, 2010:42). Општа карактеристика доминантних облика експлоатације, тј. њено одвијање уз принуду, за последицу има и све оне манифестације које прате физичко и психичко насиље над жртвама. Ово уз наглашену трауматизацију жртава које су, искусивши насиље и сексуално злостављање, доживеле једно од најстреснијих искустава са којима особа може да се суочи. Када се томе додају и други облици угрожавања које трговци људима користе у циљу потчињавања и контролисања жртве (нпр. присуствовање актима физичког кажњавања непослушних лица, кроз претње упућене блиским лицима), може се говорити о разноврсном, континуираном и снажном атаку на интегритет и идентитет особе, али и о бројним и разноврсним негативним ефектима по живот трауматизоване жртве.

Уважавање последица насиља и сексуалне експлоатације на жртву захтева и адекватан приступ, пре свега од стране социјалних радника и психосоцијалних саветника, али и полицијских службеника који имају контакт са жртвама. Њихов рад са жртвама насиља и сексуалног злостављања захтева, поред професионално структурисане личности и укључености (у смислу стварања доброг односа и поверења како би разумели и подржали функционисање жртве у даљем животу), и потпуну преданост усмерену ка акцији за обезбеђивање сигурности жртава и/или на заступање, које се односи на лобирање за признање права жртава и утврђивање и испитивање одговорности злостављача и ширег друштва. У настојању да укажемо на нужност разумевања сложености ситуације и положаја жртава трговине људима, односно на неопходност дефинисања и пружања адекватних мера помоћи и подршке свим жртвама овог кривичног дела, указаћемо и на кривичноправне одредбе националног законодавства које су, у значајној мери, у функцији заштите жртава овог, али и других кривичних дела.

Важно је напоменути и то да је и у случају кривичног дела трговине људима у великој мери заступљена *тамна бројка*, тако да одређен број кривичних дела трговине људима још увек није откривен и доказан, а ни њихови учиниоци, што утиче на прецизно и реално сагледавање постојања овог кривичног дела у нашој земљи (Мунђан, 2013:289). Зато посебан значај има изградња механизма уочавања (првенствено кроз ин-

дикаторе) и прикупљања податка о трговини људима (Радовић, Лалић, 2009:133-145).

Циљеви рада са жртвама трговине људима

Када је реч о психосоцијалним аспектима ове проблематике, један од кључних циљева директног рада са женама жртвама трговине људима јесте пружање помоћи у решавању за њих важних питања, укључујући и учење вештинама које би могле да искористе у свакодневном животу. Како би се ово постигло, користи се оквир когнитивно-бихевиоралне терапије који омогућава да се боље разумеју тешкоће са којима се жртва суочава и да се истовремено дефинишу смернице за одабир питања која ће са њима дотаћи. Робертс описује седам нивоа рада током криза:

- проценити ризик и сигурност жртве насиља и других;
- успоставити однос и одговарајуће везе са жртвом насиља;
- уочити главни проблем;
- бавити се осећањима и пружити подршку;
- истражити могуће алтернативе;
- формулисати план акције;
- обезбедити даљу подршку (в. Рауне, 2001).

Приступ психосоцијалне подршке развијен је за помоћ у стресним и трауматичним ситуацијама и подразумева акцијски оквир и различите механизме и активности усмерене ка заштити људи у стресним и тешким животним ситуацијама, али и ка успостављању позитивних људских односа (ово у циљу помагања оживљавања осећања самопоштовања и способности за превазилажење анксиозности). Специфични циљеви програма психосоцијалне подршке су осмишљени како би умањили последице стреса и трауме на индивидуе и како би оснажили индивидуалне и друштвене механизме превазилажења, па и процес потпуног опоравка жртве.

Из наведеног се могу идентификовати две главне перспективе на које се процес опоравка може усмерити. Један је такозвани *модел штете* (смањења штете), а други је познат као *модел изазова* (фокус је на изградњи и идентификацији снага и ресурса индивидуе).

Научници који се баве овом проблематиком истичу да је модел изазова усмерен на помоћ особи да се избори са проблемима и да поврати веру у себе и своје поступке. Ово подразумева пружање помоћи особи у невољи, тј. прекидање зачараног круга проблематичног живота, а затим и усмереност на болне успомене из прошлости и њихово стављање на одговарајуће место (в. Wolin, Wolin, 2010).

Модел изазова подржава развој личности подизањем нивоа свесности, подстицањем независности, иницијативе, хумора, креативности,

моралности, али и знања и разумевања важности да се ускладе своје потребе у односу на друге људе.

Два аспекта овог модела су посебно важна:

- идеја о сарадничком раду;
- психолошко-едукативна компонента.

Сараднички рад је темељни аспект рада са женама у центру за социјални рад и сигурним кућама. Његова основна карактеристика јесте укључење жртава у радионице, чиме се од самог почетка подстиче изградња осећаја личног учешћа и доприноса у програму. Уједно, овим се повећава могућност да жртве активно учествују и да искористе научено. Сараднички рад се може манифестовати на разне начине, а методе које се користе у оквиру оваквог начина рада могу да подразумевају коришћење различитих вежби у малим групама. Материјал који је предмет дискусија долази од самих учесница у програму, што уједно значи да оне имају шансу да посебну пажњу посвете одређеним питањима и да их дубље истражују.¹

Психолошко-едукативна компонента подразумева едуковање жена о њиховим проблемима и представља једну од кључних компоненти радионица које се организују и реализују у центрима за социјални рад и сигурним кућама. Ова компонента је веома важна јер даје женама већу могућност да разумеју своје проблеме, тј. да их демистификују, а потом и превазиђу, да оснаже и остваре могућност њиховог контролисања. Идентификовање сржи проблема, а тиме и боље разумевање жртве, кључна је претпоставка за потпуну посвећеност његовом решавању.

Основни аспект психолошко-едукативног рада је едукација жртава о начинима суочавања са проблемима, а не само повећање свести о њиховом постојању. На овај начин женама жртвама трговине пружа се могућност да изграде сопствене методе борбе и доприноси повећању осећаја контроле. Поменуте методе се уклапају у оквире модела опоравка од траума.

Без ефикасног саветовања жртве трговине људима немогуће је постићи њен потпун опоравак од последица психолошке трауме коју је доживела, а тиме и остварити њено социјално укључивање у друштво. Стога је обезбеђивање психолошке подршке и саветовања жртвама трговине људима, од момента њиховог прихватања и укључивања у програм, неизбежан и веома важан елемент.

Жртве трговине се често враћају у социјалну средину коју су претходно напустиле (њихово породично и економско окружење). Из тог

¹ У препорукама садржаним у материјалу Међународне организације за миграције (International organizations of migration – у даљем тексту ИОМ) наводи се да су ове методе рада дале веома добре резултате, поготово због чињенице да су учеснице могле лако да се укључе у ове интерактивне методе.

разлога, ако њихове трауме и страхови нису правилно и успешно решени, оне неће моћи да пронађу потребну снагу да превазиђу проблеме у окружењу које су првобитно напустиле. Реинтеграциона шема без чисто психолошке компоненте може довести жртве трговине у ситуацију у којој ће завршити са истим искуством које ће се изнова понављати.

Такође је битна и индивидуална и групна психолошка помоћ (саветовање, терапија, психодрамске радионице ...). Реч је о суштинској компоненти психолошког исцељења чији је циљ је да се жртвама трговине помогне да изразе и поделе своја искуства. Индивидуални састанци користе жртвама тако што помажу изграђивању механизма препознавања и дељења трауме са неким, унутар интимне и безбедне атмосфере. Као општи циљеви могу се издвојити и:

- оснаживање људских потенцијала и преузимање одговорности за сопствени живот у будућности;
- нуђење подршке за будућу активну интеграцију у друштво и омогућавање да се буде равноправни члан друштвене заједнице.

Иницијална психосоцијална помоћ се пружа свакој жени током 24 сата после пријема у центар за социјални рад или сигурну кућу, осим у случајевима када се жена прими у тешком физичком стању. У том случају ова врста помоћи одлаже се док се жртва физички не опорави. У овом контексту посматрано, потребно је оценити психолошки статус жртве, психосоцијалне потребе, а потом и врсту терапије коју је потребно применити у конкретном случају. Ово подразумева кратак дијагностички интервју (усмерен на идентификацију проблема) чији је циљ прикупљање основних података о жртви (име и презиме, датум рођења, место рођења итд), али и оних о психолошком стању жртве. Од значаја је и примена теста за мерење нивоа стреса, с циљем да се добију информације о нивоу стреса,² извору стреса³ и реакцији на стрес.⁴

Искуства практичара која су радом на терену прикупљали представници ИОМ-а указују да жртве трговине након доласка у пријатељску средину, тј. ону у којој се према њима односе са поштовањем и у којој су им понуђене различите врсте услуга и помоћи, почињу да се осећају сигурно. Ово резултира њиховом спремношћу за прихватање помоћи, што за последицу има повећање могућности за социјално укључивање у заједницу. С обзиром да је врло мали број жртава трговине људима у периоду живота који је претходио њиховој експлоатацији имао приступ социјалној или психолошкој подршци, додатни опрез и постепеност при

² Висок ниво стреса је индикатор постојећег проблема у функционисању жртве.

³ Даљи индивидуални и групни рад омогућава откривање конкретног извора стреса.

⁴ Ово може подразумевати и психосоматске реакције као што су алергије, нутриционе тешкоће, инсомнија, а све су то индикатори последица дугорочне стресне ситуације – током времена потребно је пратити и психосоматске реакције и промене нивоа стреса.

започињању саветодавног процеса су нужни и предуслов су квалитетне комуникације. Другим речима, делотворан и правилно усмерен саветодавни план током раних фаза програма помоћи критичан је за развој отворености и прихватања од стране жртава у средње и дугорочним плановима подршке.⁵

Модел психосоцијалне подршке жртвама

У даљем излагању ће бити представљени најважнији модели психосоцијалне подршке жртвама. Реч је о: приступу оријентисаном ка жртви; краткој терапији усмереној на проналажење решења; терапијској причи; терапијском саветовању; техникама релаксације; систематском приступу и приступу оријентисаном према породици; концептима из феминистичке парадигме; групним терапијским активностима; окупационој терапији.

Приступ оријентисан ка жртви

Приступ оријентисан на клијента (жртву) произашао је из рада психолога Карла Роџерса (Carl Rogers). Овај приступ се заснива на теорији о безусловном поштовању, тј. развијању емоционалне сигурности и снаге унутар социјалног односа кроз прихваћеност и разумевање. Насупрот томе, осећај одбачености и занемаривања нужно резултира ниским нивом сигурности у себе и негативном сликом о себи. У циљу терапије саветник ствара такву врсту психолошке средине у којој се клијент (у овом случају жртва трговине људима) може осећати безусловно прихваћеним, поштованим, са свешћу да га неко разуме (в. Mearns, Thorne, 2007).

Индивидуални рад има веома важну улогу у процесу опоравка и представља основу за успех групног рада и за комплетан механизам саветовања. Примарни циљеви индивидуалног рада, од којих се очекује да имају позитиван утицај на психичко стање жртве, су: да помогну у ситуацијама непосредне кризе, да се усмере ка специфичним симптомима и да пронађу решења за ограничени спектар проблема.

У већини случајева жртве у почетку не желе да разговарају о прошлости, осећају се непријатно док причају о личним искуствима са другим особама у сигурној кући или центру за социјални рад. Добијањем безусловног поштовања и емпатичког одговора од стране саветника док препричавају своја болна искуства, жртве умањују своју унутрашњу патњу и негативно опажање себе. Ово се битно одражава на начин на који

⁵ ИОМ, (2004). *Psychosocial Support to Groups of Victims of Human Trafficking in Transit Situations*, Psychosocial Notebook, Vol. 4.

жртве посматрају своју садашњу ситуацију и очекивања која имају.

У оваквом окружењу жртве почињу да се осећају слободне (вољније и способније) да износе и преиспитују своја уверења и осећања, али и да схватају своје проблеме и почну да траже адекватна решења за њих. Када се постави питање о њиховим жељама и очекивањима, ове жене аутоматски говоре о ономе што не желе да им се догоди. До овога долази зато што су вредности жртава услед траума које су доживеле искривљене, тако да оне не могу чак ни замислити неки позитивни развој у свом животу. За њих је карактеристично да имају краткорочне планове, при чему им је једино јасно оно што желе да избегну.

Током саветовања жртвама се помаже да развију један кохерентан и практичан систем постизања својих циљева. Ово подразумева идентификацију, прављење плана за одговарајуће акције, а потом и препознавање користи од оваквог размишљања и деловања. На овај начин жртва долази до позитивне потврде свог „намеравајућег понашања“ и стиче свест о својим могућностима.

Кратка терапија усмерена на проналажење позитивног решења

Де Шазер (de Shazer) и Ким Берг (Kim Berg) развили су 1982. године у САД-у кратку терапију усмерену на решење. То је краткотрајни, ка циљу усмерен терапијски приступ који помаже клијентима да се промене решавањем проблема, а не фокусирањем на проблем. Фокусирање на циљеве и на то како практично стићи до њих, као и избегавање враћања у прошлост, чине терапију краћом и бржом (в. Simon, Berg, 1999).

Кратка терапија је једна од савремених метода која се показала успешном за подстицање позитивних промена у мишљењу. Принципи кратке терапије, као што су фокусирање на позитивна решења и осмишљавање циљева, подстичу способност жртве да промени своје усмерење, од фиксације на проблеме ка отворености према позитивним исходима. Тако се жртве оспособљавају да постепено реформулишу своје изборе и жеље. Истовремено, оне развијају нови поглед на проблеме и почињу да проналазе реалистичнија решења за њих. Овај процес не може реконструисати целокупну личност жртве трговине људима, али јој може помоћи да правилно сагледа своје проблеме и тешкоће, да поврати осећај одговорности и да пронађе нове обрасце понашања.

Терапијске приче

Терапијска метафора је прича различите дужине и сложености чији је циљ да убеди и сензитивише особу, а у исто време је и терапијско средство за реконструкцију индивидуалног начина размишљања и перципирања света. Приче су збир значајних момената у историји човечанства, кондензоване у елиптичну и симболичку форму која у исто време даје могућа решења за одређене конфликте или проблеме.

Метафоре и терапијске приче су технике које се користе у циљу давања подстрека за проналажење нових перспектива и отпочињање процеса проналажења адекватног решења за проблеме са којима се суочавају жртве трговине људима. Неке од жртава нерадо пристају и тешко прихватају промене у животу. Циљ ове технике није да директно утиче на процес доношења одлуке од стране жртве, већ она помаже у смањивању отпора унутрашњих одбрамбених механизма. Метафоре садрже модел приче са којом се жртве могу идентификовати. Слушајући ове приче, оне проналазе везе са својим проблемима, а притом их не доживљавају као претњу по свој систем уверења и вредности.

У случају да жртва сумња у шансе за успех у било каквом покушају да позитивно промени свој живот, ова техника користи, на пример, причу „О храбрости ризиковања“, како би жртва позитивно променила угао гледања на постојеће проблеме. Приче су универзалне и проверено имају утицај на убрзавање исцељујућег механизма подсвести (в. Peseschkian, 1986).

Терапијско саветовање

Саветодавне услуге које се пружају у центрима за социјални рад и сигурним кућама за жртве трговине људима су следеће:

- терапијско саветовање (индивидуално саветовање, интервенције, психотерапија за жртве са озбиљним психосоматским проблемима);
- когнитивна терапија (фокус је на идентификацији искривљених концептуализација, као што су когнитивне дисторзије, аутоматски негативне мисли и дисфункционалне претпоставке, и рад на томе да се изграде нови, прихватљиви и рационални облици когниције);⁶
- бихевиорална терапија (за адолесценте и жене са значајним би-

⁶ Појава когнитивне терапије допринела је сагледавању значаја свесних замисли и идеја, а ставила је нагласак на значај здравог разума као важног чиниоца у човековој борби са психолошким проблемима.

хевиоралним проблемима) – овај приступ се заснива на идеји о учењу нових облика понашања који доводе до промене општег разумевања самих особа и окружења у ком се налазе (в. Видановић, 1999).⁷

Технике релаксације

Већина жртва трговине људима жали се на симптоме као што су проблем са спавањем, стање узнемирености, главобоље и болови у срцу. Технике релаксације су корисне у терапији анксиозних поремећаја, јер жртвама дају осећај контроле над симптомима. Потребно је да жртве прихвате поменуте вежбе релаксације како би их искористиле у борби против своје анксиозности, а то им омогућава да се ангажују у другим аспектима лечења.

Коришћењем техника релаксације жртве уче како да прогресивно опуштају своју мускулатуру усмеравајући се на процес дисања, тако што се постепено опуштају, и постају способне да смање своју анксиозност и замене је стањем смирености.

Певелер (Peveler) и Џонстон (Johnston) су доказали да опуштање повећава меморијске способности, приступ позитивним информацијама и подстиче откривање другачијих, алтернативних реакција на сопствену анксиозност (в. Peveler, Johnston, 1986).

Систематски приступ и приступ оријентисан према породици

Рад у пројекту ИОМ-а у Скопљу са женама жртвама трговине људима подразумевао је примену ова два приступа од стране психолога, породичног терапеута, као и специјалисте у посттрауматским и систематски заснованим интервенцијама. Рад је допринео дефинисању веома битних закључака који могу послужити не само као модел рада, већ и као основа за евентуално унапређивање метода социјалног рада.

Поменути модел рада је заснован на систематском размишљању, породичном приступу, феминистичкој парадигми и принципима психосоцијалне подршке и рада са жртвама насиља.

Основни принцип систематског приступа заснива се на вишедимензионалној важности социјалних система/контекста и на њиховом утицају на животе појединца. Систематско размишљање полази од става да смо сви неизбежно под утицајем (или смо охрабрени или спутавани) у

---

⁷ Бихевиорална анализа почиње тиме што терапеут записује детаљну историју постојећег проблема, његов ток, а нарочито везе са текућим искуством, док обимно истраживање прошлости није потребно. Нагласак је на садашњем тренутку и особама, месту, времену и ситуацији.

својим изборима или позицијама моћи, у различитим контекстима наших интеракција. То значи да наше понашање у великој мери зависи од екстерних догађаја, као и од других појединаца, група, чланова наше породице и већих система.

Разлике у моћи су дефинисане на социо-политичким и економским нивоима. Моћ је у рукама доминантних група, које најчешће подржавају формације неправедних структура, тако да сиромаштво представља један од производа оваквог друштва. У овако конципираним структурама друштва одређен број људи, а нарочито сиромашни, су стигматизовани и социјално искључени из великог избора друштвених, културних и материјалних извора.

Када је реч о утицајним породицама, истичу се три најважнија фактора: вредности, структуре (границе, припадање и моћ) и функције. У систематској теорији симптоми се посматрају као неуспеси у адаптацији и као поремећај баланса снага у систему. Појава симптома је резултат актуелног или хроничног поремећаја у равнотежи емоционалних снага у породичном систему.

Породице са ниским примањима, као и друге породице, представљају отворени систем у сталној размени са окружењем у којем се налазе. За њих је ова размена обојена борбом за равноправност и правду, са веома ниским и деморалишућим животним условима, са јавним дискурсом кривње и личним причама о болу, нади и преживљавању. Радови одређених аутора, од којих би требало поменути Имелду Мек Карти (в. Вурне, McCarty, 1999; McCarty, 2001:253-277), стварају основе за овакво размишљање, а истовремено нуде снажну инспирацију за развијање поменутих идеја у будућности.⁸

Концепти из феминистичке парадигме

Род је један од основних еко-система заснован на биологији и социјализацији, различит за жену и за мушкарца. Резултати ових разлика се виде на „малим сценама“ свакодневног живота, као што су разлике у перцепцији стварности на основу датих система вредности и у типовима моралног размишљања. Такође, видљиве су и на „великим сценама“ јавног живота, као што су политичке, економске и законске сфере. Познавање и разумевање свог и супротног рода и односа између њих веома је важно за свакодневни живот, јер је род уткан у наш идентитет као индивидуе, заједно са позицијом моћи друштвено-економске класе у култури и традицији којој припадамо.

⁸ ИОМ, (2004). *Psychosocial Support to Groups of Victims of Human Trafficking in Transit Situations*, Psychosocial Notebook, Vol. 4.

Два најважнија концепта феминистичке парадигме која се користе у сврху третмана жена жртва трговине и насиља у породицу су:

- патријархални обрасци односа доминантног рода;
- жене ће највероватније бити дефинисане као сиромашне, јер је њихов рад недовољно плаћен, као и због лоше друштвене помоћи и бриге за децу мајки које раде.

Једна од најважнијих одлика сиромаштва је беспомоћност, и због тога Џонс тврди да жене имају другоразредни статус у свету, пошто су глобално посматране као „подкласа“, а таква гледишта онеспособљавају њихов осећај личне важности, на штету личног идентитета (в. Jones, 1994).

Модел опоравака жртва трговине људима

Херманова (Herman) описује опоравак од трауме као процес који се одвија у три фазе. У првој фази основни задатак за особу која је преживела трауму је да поврати осећај сигурности и да успостави контролу над собом и окружењем. У наредној фази жртва се осврће на сећање и жаљење због траума, које уједно води ка трећој фази чији је главни задатак да се поново успостави веза са нормалним животом (в. Herman, 1992).

Осећај сигурности као фаза опоравка – Жртве трговине људима пре свега треба да успоставе своју тренутну и будућу физичку сигурност, као и контролу над собом и непосредним окружењем. Овај процес почиње са првим интервјуом са социјалним радником у сигурној кући или центру за социјални рад.

Основни задатак социјалног радника је да успостави терапијски однос са жртвом. Оног момента када је тај однос успостављен, може се почети са радом чији је циљ да се омогући жртви да што пре успостави контролу над својим телом и непосредним окружењем, као и да поврати осећај сигурности. Пружање информација је веома моћан алат који треба да се искористи како би се помогло жртви да поново успостави контролу и да разуме своју тренутну ситуацију, као и то шта може да очекује у најскоријој будућности.

Сећање и жаљење као фаза опоравка – У овој фази жртве препричавају своје догађаје о траумама укључујући све детаље. Том приликом се помоћу реконструкције долази до трауматских сећања, тако да могу да се интегришу у живот жртва наративно. Ова фаза обично започиње оног момента када се стекне осећај сигурности. Из тог разлога терапијски рад у смислу емоционалног процесуирања трауматских искустава би требало да се одвија тек када жртве поврате осећај сигурности и то са терапеутом који говори исти језик, односно исти дијалекат као и жртва. Сам процес

треба да почне тако што се резимира живот жртве пре настанка трауме, а то с циљем да се жртвама олакша да почну са прерађивањем трауматичног искуства као саставног дела сопственог живота.

Реинтеграција у заједницу као фаза опоравка – У овој фази жена жртва трговине људима постаје особа која она жели да буде, постепено развија нормалан живот који значи и мање идентитета, после идентификовања преживеле жртве трговине. Повратило јој се поверење у људе, осамосталила се, опоравила од трауме и способна је да се заштити и да препозна своју рањивост. Међутим, постоји могућност да наиђе на проблеме приликом покушаја да се поново интегрише у заједницу у којој је стигматизована и одбачена. У том случају потребно је размишљати о пружању посебне помоћи која као крајњи резултат може имати и пресељење у другу заједницу.

Групне терапијске активности

Групни рад је најпожељнији метод рада са жртвама трговине људима које бораве у сигурним кућама и центрима за социјални рад, и то из следећих разлога:

- велики број жртава је укључен у програм за психосоцијалну помоћ;
- индивидуе деле сопствено искуство, а добијају подршку од групе;
- подразумева организовано и конструктивно искоришћено време.

Први елементи структуре групе треба да се дефинишу у смислу: циљева, методологије, врсте група, начина руковођења и планирања времена. Најважнији елементи овог поступка се препознају кроз индивидуалне циљеве радионице, и то као:

- наглашавање оних искустава која жртве трговине осећају као трауматична и као лична искуства;
- обрађивање трауматичних искустава како би се она интегрисала у лични идентитет;
- идентификовање личних ресурса како би се искористили за што бољи повратак у друштвену заједницу (ово након што су трауматска искуства интегрисана у лични идентитет).

На основу различитих циљева, радионице су подељене у две групе: едукативну и терапијску.

Едукативне групне активности су осмишљене како би повећале жртвино психосоцијално и здравствено знање и подељене су у различите подгрупе:

- едукативне групне радионице се користе како би се представиле терапијске радионице;⁹

⁹ Циљ ових едукативних активности је да се теоријски објасне теме радионица, да се дефинишу

- едукативне групне активности имају за циљ да едукују жене жртве о њиховом физичком здрављу и да их науче како да спрече ширење сексуално преносивих болести и HIV вируса, и како да избегну коришћење наркотика.
Специјалне активности подразумевају:
- предавања о самоспознаји, препознавању ситуација у којима се жртва може наћи и идентификацији могућих метода за напредак;
- предавања о самозаштити од насиља, злостављања и трговине људима;
- подизање свести о идентификацији учесника у ланцу трговине људима, а поготово о особама које врше врбовање, макроима, трговцима, као и њиховим намерама;
- предавања о правима жртва и праву на лични избор у животу и сл.

Друштвене активности – окупациона терапија

Када је реч о друштвеним активностима које су на располагању женама жртвама у сигурним кућама и центрима за социјални рад, треба истаћи да велики интерес постоји за креативне активности. Узимајући у обзир да жене долазе из различитих земаља, друштвених средина и слојева, логично је да имају и различите потребе, тако да то треба имати у виду приликом организовања активности. Те активности су усмерене ка:

- смањењу нивоа стреса и трауме и промовисању релаксационе вештине;
- побољшању односа у групи и развоју групне кохезије;
- едукативној функцији, због практичних вештина које жене уче (шивење, плетење и сл.);
- усавршавању вештина које жене поседују.

Ове активности су веома битне јер имају едукативну, терапијску, друштвену и рехабилитациону сврху. Општи циљ радионица је оснаживање потенцијала жртва како би могле преузети одговорност за свој живот у будућности, пружање подршке за будућност, реинтеграцију у друштво, а све са циљем да им се омогући да буду равноправни чланови друштвене заједнице.

Поред наведених, превазилажење ефеката посттрауматског стресног поремећаја и ојачавање капацитета жртва трговине људима може да подразумева и примену бројних других облика психотерапије, па и оних који се означавају као:

основни услови и да се група упозна са приступом радионица. Едукативне радионице се одржавају за специфичне теме, као што су прихватање и побољшавање комуникацијских вештина, формирање вредности итд.

- *психоаналитичка терапија* – помоћу ње се покушава допрети до несвесног као извора проблема. Жртва се охрабрује да слободно изнесе све о себи и свом животу, без страха да ће због тога бити осуђена. У терапији се користе технике слободних асоцијација (жртва говори све што јој падне на ум, без логичке и рационалне контроле) и тумачења снова, како би се пронашао скривени, односно несвесни образац мишљења, осећања и поступака. Као врло важна специфичност за започињање психоаналитичке психотерапије издваја се питање мотивације трауматизованих уопште, а нарочито, рекли би, питање мотивације тешко тортурисаних жртава (клијената) (Мачкић, Цветковић, 2004:231).
- *хуманистичка терапија* – усредсређује се на читав развој личности, на остварење њених могућности, на способност човека да преузме одговорност за сопствени живот. Циљ је да се помогне у личном развоју особе, да јој се помогне да досегне пуније осећање сопствене личности и већу самосвест.
- *десензибилизација покретима очију и поновна обрада* – за време терапијске сеансе од жртве („болесника“) се тражи да се сети трауматске сцене која је највише узнемирава, да истовремено буде свесна негативне когниције и телесног осећања које повезује са трауматским памћењем, док прати покрете прстију које чини терапеут у његовом видном пољу (Самарцић, Шпирић, 2004:52). Циљ је да се помогне жртви да се елиминишу или умање негативна осећања на трауматска сећања (једна од реакција на трауму је „замрзавање“ – жртва стално изнова проживљава трауматски догађај без могућности да га обради).

Откривање трауматског искуства је суштина терапијског приступа независно од техника које се примењују. Значајно је, међутим, водити рачуна о количини трауматског садржаја који се открива током једне сеансе јер исти може да преплави клијента (Самарцић, 2004:279).

Рехабилитација и припрема за повратак

Примена изложених модела психосоцијалне подршке доводи до тога да жртва трговине постаје особа која (каква) жели да буде и као таква постепено развија нормалан живот, а враћа јој се и поверење у друге људе. Повратак кући за учеснике програма често је тежак, сложен и дуг процес. Сложеност потиче од чињенице да је повратак другачији за сваку жртву и да укључује не само жртву, већ и социокултурну средину у коју треба да се врати. Процес изискује опоравак жртве до те мере да је способна да се врати нормалном животу, у своју заједницу, или јој је, ако то није могуће, потребно

помоћи на настави живот у новом окружењу.

Пракса препознаје различите ситуације у погледу спремности жртве да се врати у средину из које потиче. Наиме, док неке жртве једва чекају да се врате кући, друге желе да остану у центру за социјални рад или сигурној кући што дужи временски период како би избегле одбацивање од стране породице, односно заједнице.

У случајевима трговине људима са иностраним елементима, поједине жртве желе да остану у земљи дестинације због бољих услова живота. Ако тако и буде, на њихово психолошко стање утиче и одсуство од куће, искљученост из породичног живота, трауматско искуство, страх од етикегирања, као и страх од одбијања. Индивидуалним и групним радом покушава се олакшати процес повратка и реинтеграције у породични живот, а исто тако и у ширу друштвену заједницу.

Расел-Елрих (Russel-Erlich) и Ривера (Rivera) сматрају да је промовисање оснаживања у заједницама у којима постоји потчињавање суштински одговор тренду у политици и економском животу који доприноси потчињавању. Рис (Rees) види главни циљ оснаживања у томе да се људима пружи већа сигурност и политичка и социјална једнакост, кроз узајамну подршку и заједничко учење грађењем малих корака према ширим циљевима. Потребно је обратити пажњу и изучавати локално знање, а посебно оно које је добијено од жртве. Поред тога, пракса треба да се усредсреди на критичку разборитост кроз дијаложке процесе о разликама и променама моћи (в. Раупе, 2001).

Закључак

С обзиром да је кривично дело трговине људима сврстано у групу дела против човечности и других добара заштићених међународним правом, посебне мере заштите примењиве су и на жртве трговине људима и њима блиска лица. Иако разноврсне и обухватне, ове мере најчешће нису довољан одговор на врло сложену животну ситуацију преживелих жртава. У овом контексту посматрано с разлогом се наглашава и нужност примене мера психосоцијалне подршке. Реч је о мерама које су усмерене на пружање помоћи у стресним и трауматичним ситуацијама, а све у циљу помагања оживљавања осећања самопоштовања и способности за превазилажење анксиозности, ради рехабилитације и репатријације жртве трговине људима. Притом, на уму треба имати важност како индивидуалног и групног рада са жртвом, тако и других приступа психосоцијалној подршци. Ово почевши од кратке терапије која помаже у реконструисању целокупне личности жртве трговине људима, преко терапијских прича које служе за давање подстрека, терапијских саветовања и техника релаксације уз чију помоћ превазилазе анксиозност, све до опоравка жртве и до њене потпуне рехабилитације и повратка

у друштвену заједницу. Уопштено говорећи, терапију треба спроводити кроз интегративни приступ, тј. кроз приступ који уз психотерапију, психосоцијалну терапију и рехабилитацију подразумева и фармакотерапију (Самарџић, Спирић, 2004:53). Све време на уму треба имати чињеницу да се жртве саме не могу изборити са трауматским искуством које су доживеле, као и то да су им шансе за реинтеграцију у средину у којој су живеле пре увођења у ланац трговине људима, или за интеграцију у неку другу социјалну средину без адекватне, па и психосоцијалне помоћи и подршке, врло мале. Независно од изабраног модела, примереног особеностима ситуације сваке жртве, циљеви рада са жртвама трговине људима могу се одредити као оснаживање њихових људских потенцијала (тако да могу пројектовати бољу слику властите будућности и преузети одговорност за свој живот у будућности) и интеграција у друштво (што би требало да им омогући да поново буду функционалне особе и равноправни чланови друштвене заједнице).

Литература

1. Byrne, N., McCarthy, C. I., (1999). *Feminism, Power and Discourse in Systemic Therapy: Fragments from the Fifth Province*, in Parker, I. (Ed.). *Deconstructing Psychotherapy*, Sage, London.
2. Herman, J., (1992). *Trauma and Recovery: From Domestic Abuse to Political Terror*, Pandora Ltd, London.
3. IOM, (2004). *Psychosocial Support to Groups of Victims of Human Trafficking in Transit Situations*, Psychosocial Notebook, Vol. 4.
4. Jones, E., (1994). *Gender and Poverty – A Context for Depression*, Human Systems, No. 5, pp. 169-183;
5. Мачкић, С., Цветковић Ј., (2004). *Психоаналитичка психотерапија жртва тортуре*, у: *Тортура у рату, последице и рехабилитација: Југословенско искуство*, Центар за рехабилитацију жртва тортуре, стр. 224-247.
6. McCarthy, C. I., (2001). *Fifth Province re-versings: the social construction of women lone parents' inequality and poverty*, *Journal of Family Therapy*, 23:(3), 2001, pp. 253-277.
7. Mearns, D., Thorne, B., (2007). *Person-Centred Counselling in Action*, SAGE Publications Ltd, London.
8. Мијалковић, С., Маринковић, Д., (2010). *Криминалистичка методика доказивања кривичног дела трговина људима*, *Безбедност*, год. 52, бр. 1.
9. Мунђан, Г., (2012). *Неки законски и практични аспекти кривичног дела трговине људима у Републици Србији*, *Безбедност*, год. 54, број 2, Београд, стр. 277-290.

10. Рауне, М., (2001). *Савремена теорија социјалног рада*, Комесграфика, Бања Лука.
11. Peseschkian, N., (1986). *Oriental stories as psychotherapeutic means*, Sprenger-Verlag, Berlin, Heidelberg, New York, Tokyo.
12. Peveler, C. R., Johnston, W. D., (1986). *Subjective and cognitive effects of relaxation*, Behaviour Research and Therapy, Vol. 24(4), pp. 413-419.
13. Радовић, Н., Лалић, В., (2009). *Осврт на прикупљање података о трговини људима*, Безбедност, год. 51, бр. 3, Београд, стр. 133-145.
14. Самарцић, Р., Шпирић Ж., (2004). *Посттрауматски стресни поремећај*, Војносанитетски преглед, год. 61, бр. 1, стр. 47-57.
15. Самарцић, Р., (2004). *Терапија са жртвама тортуре: интегративни модел и значај фармакотерапије*, у: *Тортура у рату, последице и рехабилитација: Југословенско искуство*, Центар за рехабилитацију жртва тортуре, стр. 277-288.
16. Simon, K. J., Berg, K. I., (1999). *Solution-Focused Brieftherapy With Long-Term Problems*, <http://www.0to10.net/sflong.pdf>, доступан 15. 2. 2013.
17. Видановић, И., (1999). *Терапијски модели социјалног рада*, Факултет политичких наука, Београд.
18. Wolin, J. S., Wolin, S., (2010). *The Resilient Self: How Survivors of Troubled Families Rise Above Adversity*, Random House Publishing Group.

Psychosocial Support for Victims of Human Trafficking

Abstract: *Growing violence and human trafficking, especially the trafficking in women and their sexual exploitation, are among the most serious problems in our modern society. Violence and sexual abuse are among the most stressful experiences that a person can face. The consequences of these experiences in later life are wide and various. It is very important to give the victims adequate psycho-social support. In the paper we will talk about different approaches to psycho-social help for female victims of trafficking and various advisory therapies made for them (client-orientated-therapy, short therapy focused on solutions, therapeutic talk, therapeutic advisory, relaxation techniques). The fact is that the victims cannot deal with this traumatic experience by themselves. Particular difficulties are linked to attempts to reintroduce victims in the environments where they had lived before they became involved in human trafficking.*

Keywords: *human trafficking, victims of the trafficking, psycho-social support, advisory therapy.*

David J. Gottfried, J. D.

Избегавање одбране позивањем на подстрекавање у свету после 11/9*

Мајкл, деветнаестогодишњи студент на колеџу, рођен је и одрастао у средњој Америци. Према његовом цимеру, Мајкл је развио једну чудну фасцинацију, готово опсесију, Ал Каидом и оним за шта се она залаже. Цимер у наредних неколико месеци посматра како Мајкл прави бројне коментаре који указују на подршку насиљу над Сједињеним Државама и, посебно, њеним војним снагама. Ова забринутост се повећава када види наруџбину коју је Мајкл послао преко интернета за инструкциони водич о прављењу експлозивне направе кућне израде. Узнемирен Мајкловом скорашњом симпатијом према Ал Каиди и подршком примени насиља, цимер одлази у локалну полицијску станицу да им каже своја запажања.

Заједнички одред за тероризам (ЈТТФ) почиње да испитује јавно доступне информације о Мајклу. Двадесетогодишњи сарадник ЈТТФ -а остварује контакт с њим на једној забави братства и започињу разговор о потреби да Америка научи још једну лекцију. Мајкл поносно изјављује да би он драге воље постао *мученик* у име *ишхада*, али да нема новца којим би извео „славни“ подвиг. Неколико недеља касније, сарадник каже Мајклу да преко свог оца може набавити 50.000 долара и да има извор који је вољан да обезбеди довољно експлозивног материјала да „збрише читав градски блок“. Мајклово лице се озарило и договорили су се да направе план.

Овај *измишљени сценарио* упадљиво је сличан тренду који се појављује у Сједињеним Америчким Државама. Младе, неке још тинејџере и често из породица више средње класе, ухватио је занос анти-америчких осећања. Од догађаја 11.9.2001. године агенције за спровођење закона су идентификовале много таквих случајева, што је изазвало обесхрабрујуће откровење: *ако су ово случајеви за које власти знају, колико их има још неоткривених?*

Проактивни приступ

Имајући у виду овај тренд, агенције за спровођење закона суочавају се са тешким задатком. У добу после догађаја од 11/9 није више довољно

* Gottfried, J. D., (2012). *Avoiding the Entrapment Defense in a Post-9/11 World*, FBI Law Enforcement Bulletin, January 2012.

решавати кривична дела након што су она извршена. Насупрот, главни приоритет спровођења закона је превенција још једног терористичког напада на интересе САД-а. Становници Америке очекују да службеници агенција федералног, државног и локалног нивоа за спровођење закона проактивно спрече следећи терористички напад, при чему је неприхватљив сваки неуспех. Руководиоци безбедносних служби не могу себи приуштити ситуацију у којој чекају да терористички план у потпуности сазри пре него што онемогуће његову реализацију. Одлагање реакције би неидентификованом планеру могло омогућити да оствари напад. Другим речима, спровођење закона мора бити такво да се на контролисан и сигуран начин особа одлучна у намери да угрози Сједињене Државе и њен народ онемогући у реализацији злочиначког плана већ на почетку његовог конституисања, елиминишући сваку шансу за његов успех.

Овај приступ проактивног идентификовања кривичних активности у њиховом повоју са собом повлачи и јединствене бојазни. Може ли тежња за ефикасношћу спровођења закона (борбе против криминала) експлоатисати саму жељу или вољу, односно намеру појединца да убије десетине хиљада невиних људи, уз омогућавање остварења кривичног дела до последњег момента, контролишући како се развијају догађаји да би преступници остали несвесни да послују са агентима на тајном задатку? Где је граница између мисли и жеља неког појединца и његове кривичне активности?

Одговор на ова питања захтева разумевање важног правног института – подстрекивања. Тужилац ће у судници покушати да побије тврдње о подстрекивању, али у ствари, случајеви се добијају или губе у фазама планирања истраге. Другим речима, службеници за спровођење закона играју кључну улогу у спровођењу истраге на начин који спречава успешно позивање на подстрекивање. Последица успешне одбране позивањем на подстрекивање, што за последицу има ослобађање кривог оптуженог, неприхватљива је. Разумевање оквира одбране позивањем на подстрекивања, њено разумевање и сагледавање у фазама планирања истраге, може превагнути између успешног напада одбране на случај тужиоца или изјашњавања суда да је оптужени крив.

Неке истражне технике које се користе у спровођењу закона подижу вероватноћу одбране позивањем на подстрекивање, најчешће када је реч о тајним операцијама. Агенције за спровођење закона не треба да се устежу да користе тајне операције, али их морају пажљиво структурирати, планирати и реализовати. Регрути терориста (потенцијални терористи) који су подложни утицајима тајних агената, такође су подложни и утицајима правих терориста. Ово показује значај тога да тајни агенти буду први који са тим особама ступају у контакт у процесу њиховог регрутовања. Ако

су добро изведене, тајне операције – чак и оне у којима агенти пружају и средство и прилику да неко успе у томе да изврши „терористичко дело“ – безбедне су од подстрекивања. Овај рад испитује историју концепта подстрекивања и показује значај структурирања истраге према очекивању одбране позивањем на подстрекивање.

Подстрекавање

У свом најосновнијем облику, подстрекавање (са аспекта одбране навођењем на извршење кривичног дела) се јавља када државни органи наведу лица, која нису предиспонирана да изврше кривично дело, да то и учине. Успешно позивање на подстрекивање у правном систему може довести до ослобађања оптуженог, без обзира на то што је он заиста и извршио кривично дело. Тачније, како би успела одбрана позивањем на подстрекавање (навођење), на федералним и већини државних судова, оптужени морају показати јачим доказима (отуда и карактеризација позивања на подстрекивање као „афирмативне“ одбране) да су их државни службеници навели да изврше кривично дело.¹ Претпостављајући да оптужени предочи доказе тог подстрекавања, терет доказивања се премешта на тужилаштво, које ван разумне сумње мора доказати да је оптужени био предиспониран за извршење кривичног дела.² Зато одбрана позивањем на подстрекавање може бити неадекватна у следећа два случаја: 1) када оптужени не може да докаже да је наведен (подстрекнут, испровоциран) на извршење кривичног дела; или 2) када упркос доказаном навођењу, односно подстрекавању оптуженог на извршење дела, тужилац може да докаже његову *предиспонираност*.³

Док федерални и већина државних судова уважавају дефиницију која је претходно описана (познату такође и као „субјективни“ тест), неколико држава и даље прати „објективни“ тест у сагледавању одбране засноване на подстрекавању, који се искључиво фокусира на поступке припадника државних агенција (тајних агената), односно Владе, тј. колики је био степен навођења (подстицања) оптуженог, колико је било принуде и колико је све то било убедљиво.⁴ Кључно код објективног теста јесте одговор на питање да ли је степен убедљивости представника Владе током тајне операције би такав да би и недужну особу навео да се прихвати кривичних активности.

На пример, у случају из 1973. године, *Народ државе Мичиген против Тарнера*, оптужени је имао трогодишње пријатељство са агентом на тајном задатку који је део радног времена радио као заменик шерифа, а део као возач камиона.⁵ Оптужени је на забринутост службеника на тајном задатку да ће заспати за воланом реаговао тако што му је набавио

пилуле кофеина. Верујући да то што су Тарнеру доступне пилуле кофеина значи и да он има приступ наркотицима, агент је смислио причу да ће га девојка, зависница од дрога, оставити ако јој не набави хероин. Након што је више пута одбио, Тарнер је агенту ипак набавио хероин за 17 долара и марихуану за 20 долара. Одбио је да набавља још, али је понудио да агента повеже са својим извором. Врховни суд Мичигена је поништио Тарнерову пресуду због поседовања и продаје хероина и марихуане, налазећи да су поступци агента за спровођење закона у овом случају за сваку осуду.⁶

Порекло

У случају *Сорелс против Сједињених Држава*, из периода Прохибиције,⁷ Врховни суд је 1932. године први пут признао одбрану позивањем на подстрекавање. У њему је државни агент преко доушника сазнао да Сорелс, фабрички радник, има репутацију „добављача рума“. Агент и три Сорелсова познаника су једном приликом заједно провели 90 минута, евоцирајући успомене на догађаје из Првог светског рата, да би га у једном тренутку упитали „да ли би био љубазан да другу војнику да неки алкохол“. Сорелс је у почетку одбио предлог, али је после извесног времена набавио флашу од пола литре вискија у замену за 5 долара. Тада је ухапшен због кршења *Закона о забрани трговине алкохолом*.

У својој одбрани Сорелс је навео да је агенту неколико пута казао да се он „не зеза с вискијем“ док на крају није попустио и набавио боцу пића. По мишљењу већине, како пише Џастис Хјуз (Justice Hughes), „јасно је да су изложени докази довољни да оправдају одлуку да је поступак за који је оптуженом суђено узроковао сам агент за спровођење Прохибиције, да је он резултат његовог подстицања, да оптужени није имао претходну намеру да то учини, с обзиром да је реч о вредном грађанину који поштује закон, те да га је агент намамио да почини дело поновним и упорним молбама, у чему је и успео искористивши емоције ускомешане присећањем на њихово искуство под оружјем у Светском рату“.⁸ Као резултат тога, настала је одбрана позивањем на подстрекавање.

Подстицање на извршење кривичног дела

Први корак одбране позивањем на подстрекавање подразумева доказивање саме радње подстрекавања од стране агента. Успешно доказивање подстрекавања генерално подразумева више од просте констатације да је службеник пришао и тражио од оптуженог да учини кривично дело. Док се докази да је службеник користио убеђивање, претње, тактику при-

нуде, узнемиравање или молбе на основу симпатије или пријатељства могу показати довољним како би се подстрекавање доказало, већина судова тражи и да се докаже да су агентови поступци навели, иначе невину особу, да изврши кривично дело.⁹

Генерално, подстрекавање се може категорисати на два начина. Први подразумева ситуацију у којој службеник надлежан за спровођење закона даје кључан допринос извршењу кривичног дела. Други модалитет обухвата понављање захтева, често упућених у другарској атмосфери, која може подразумевати и принуду ради подстрекавања на кривично понашање.

Врховни суд је 1973. године дозволио Влади да учествује у илегалним активностима у случају *Сједињене Државе против Расела*.¹⁰ Џо Шапиро, агент на тајном задатку за службу која ће касније постати Агенција за сузбијање наркотика, добио је задатак да пронађе противзакониту лабораторију за производњу метамфетамина у држави Вашингтон. Истрага га је довела до Ричарда Расела и Џона и Патрика Конолија, власника тајне лабораторије. Шапиро је отишао код Расела кући, где је сазнао да овај 6 месеци прави метамфетамине и да је већ произвео 1,36 килограма. Лабораторија је у последње време била неактивна јер је, како је Расел рекао агенту на тајном задатку, било тешко доћи до фенил-2-пропанона (P2P), легалног али ретког, основног састојка метамфетамина. Шапиро је Раселу рекао да може да набави P2P и да би то урадио за половину производње лабораторије. Шапиро је P2P набавио и касније и добио свој део финалног производа. На суђењу је бранилац доказао подстрекавање, скрећући пажњу на чињеницу да је Шапиро афирмативно учествовао у завери, идући тако далеко да оптужени, без Шапировог подстицаја и доприноса у виду набавке P2P-а, нису ни били у могућности да произведу дрогу.

Ипак, Врховни суд је одлучио да подстрекавања није било, указујући да ни чињеница да је дошло до лукавства (кроз тајну операцију), нити чињеница да је Владин службеник пружио прилику или омогућио извршење кривичног дела, неће спречити кривично гоњење оптужених.¹¹ Суд је навео да тек када поступање, односно обмана Владе буде таква да конституише намеру за извршење кривичног дела код окривљеног, одбрана позивањем на подстрекавање долази у обзир.¹² Једноставно речено, одбрана позивањем на подстрекавање забрањује службеницима за спровођење закона подстицање на извршење кривичних дела код иначе недужних лица, како би их намамили да учине кривична дела и затим их за та дела казнили.

Врховни суд је 1992. године даље анализирао ову ситуацију у случају *Џејкобсон против Сједињених Држава*.¹³ У овом случају, средовечни фармер из Небраске који није кажњаван, законито је из књижаре која

пласира штампу еротског садржаја наручио два часописа са фотографијама нагих тинејџера. Године 1984, Конгрес је усвојио *Закон о заштити деце* из 1984 (СРА), којим је било забрањено примање таквих материјала поштом. Пошта САД-а добила је Џејкобсоново име са листе за пошиљке заплењене у књижари и у јануару 1985. године државни службеници покрећу тајну операцију везано за овај случај. Владиног агенти, преко фиктивних организација и једног лажног дописног пријатеља, контактирали су Џејкобсона поштом, стављајући му на располагање могућност куповине још часописа са садржајем дечје порнографије. Комуникација је такође садржала омаловажавајуће коментаре о легитимности и уставности напора Конгреса да ограничи доступност сексуално експлицитних материјала и, коначно, понуду Џејкобсону да наручи противзаконите порнографске садржаје. Више од 2 године након иницијалног контакта, Владиног агенти послали су Џејкобсону брошуру којом се рекламирају фотографије два тинејџера током сексуалних активности. Као одговор на ову понуду, Џејкобсон је извршио наруџбину часописа. Након што су му га испоручили, припадници полиције претресли су Џејкобсову кућу, откривши само поменути часопис, као и два часописа законито прибављена пре него што је СРА донет.

Џејкобсон је оптужен за примање дечје порнографије путем поште у супротности са савезним законом.¹⁴ Осуђен је, али је Врховни суд на крају поништио пресуду на основу Џејкобсоновог позивања на подстрекавање. Врховни суд је сматрао да „припадници полиције не смеју иницирати криминални предлог тако да у глави невиног човека формирају диспозицију за извршење кривичног дела, а затим помогну његово извршење, како би га Влада могла гонити.“¹⁵

Случај Џејкобсон није усавршио критеријуме успешне одбране позивањем на подстрекавање. Тужилаштво је још увек имало прилику да докаже да је оптужени био предиспониран да учини злочин. Овај пример јасно показује да што је, са једне стране, снажнији подстицај на оптуженог на извршење кривичног дела од стране полиције, то, са друге стране, постаје битније доказивање постојања предиспозиције на страни оптуженог.

Предиспозиција

Док се кроз питање подстицаја фокус ставља на понашање државних службеника надлежних за спровођење закона, питање предиспозиције се усредсређује на активности и изјаве окривљеног. Предиспозиција је спремност да се изврши кривично дело, пре било каквог подстицаја од стране припадника полиције. Она се често доказује приказивањем рационалних показатеља да се окривљени бави или намерава да се укључи у криминалну активност.¹⁶ Међутим, предиспозиција може бити испољена и кроз свеобухватну жељу да се учествује у криминалним активностима уопште или брз и одлучан одговор на предлог за извршење кривичног дела упућен од стране припадника службе за спровођење закона. Другим речима, иако предиспозиција мора постојати пре активности подстицања, она се може доказати и активностима или догађајима који су уследили као одговор на подстицај.

Као и са доказима уопште, што је више индиција које указују на предиспозицију, то ће и сам случај бити „отпоран“ на одбрану позивањем на подстрекавање. Најбољи показатељ предиспозиције је када оптужени сам предложи кривично дело (тј. потпуно одсуство било каквог подстицаја). Други уобичајени фактори укључују:

- раније, недавне осуде/хапшења због сличног понашања;
- постојање искуства или стручности (или хвалисање о томе) у да тој противзаконитој активности;
- дружење са терористима/криминалцима или изражавање симпатија према њима;
- очекивање остварења профита од кривичног дела (било новчано или кроз повећање перцепције статуса); и
- брз одговор на предлог (подстицајну понуду) прикривеног истражника и одсуство било каквог оклевања, било на сам предлог да изврши кривично дело или на предлог других, ненасилних алтернатива.

На пример, у случају *САД против Луиса* из 2011. године, оптужени је осуђен за удруживање ради поседовања кокаина са намером да га дистрибуира, као и за ношење и поседовање ватреног оружја за време и у вези са кривичним делом трговине дрогом.¹⁷ У одговору на Луисову одбрану позивањем на подстрекавање, суд је дозволио тужилаштву да као доказе изнесе претходне осуде оптуженог за кривична дела поседовања оружја и крађе, држећи да су докази о претходним кривичним делима прихватљиви за утврђивање предиспозиције „с обзиром да је у том случају предиспозиција окривљеног да изврши кривично дело за које је оптужен легитимно питање.“¹⁸ Међутим, да би били прихватљиви, ови до-

кази морају да покажу да је реч о сличном кривичном делу у односу на дело за које се оптужени терети, те да временски период између извршених кривичних дела није превише дуг, како би био релевантан за питање предиспозиције.¹⁹

Тајне операције

Полицијски службеници играју кључну улогу у спречавању успешне одбране позивањем на подстрекавање. Схватање да се услови за њену примену стичу или избегавају већ на почетку операције, а не у судници, од суштинског је значаја. Користећи фиктивни пример на почетку овог чланка, у Мајкловом случају, полиција је могла да покрене тајну операцију. Као њен део, службеници могу поставити план поступања, у консултацији са тужилаштвом. Овај план би могао идентификовати (дефинисати) подстицаје које би тајни агенти користили, као и начине утврђивања предиспозиције. Поред тога, полиција и адвокати који раде заједно могу да идентификују одређена места током операције у којима предиспозиција може бити документована и касније коришћена на суду.

Коначно, полиција би требало да документује сваки догађај у коме окривљени испољава или показује назнаке своје предиспозиције. У Мајкловом случају, полиција је могла да документује његове разговоре са информатором, посебно дискусије о потреби да Америка научи још једну лекцију, што указује на то да би он добровољно постао мученик у име цихада, али да му недостаје новца којим би то извео. Такође, тајни агент може ојачати предиспозицију сугеришући Мајклу да користи алтернативе насиљу и подсећајући га да ће страдати хиљаде невиних жена и деце. Ако ови предлози не успеју да одврате Мајкла од свог наведеног циља, то треба документовати и користити за даље доказивање предиспозиције. Коришћење видео и аудио уређаја за снимање комуникације тајних агената и доушника са оптуженим такође захтева разматрање. Једно је када службеник за спровођење закона (тајни агент) на суду сведочи да је лице (оптужени) било вољно да се укључи у криминалне активности, а друго је чути његову спремност у снимљеном разговору или видети то у снимљеном изразу његовог лица.

Закључак

У светлу догађаја од 11/9 више није довољно да службеници надлежни за спровођење закона реше кривична дела, након њиховог извршења. Истраживачка активност као превентива кривичних дела, посебно тероризма, после 11/9 постала је уобичајена појава. Да би осигурали успешно правно

гоњење, полицијски службеници треба да препознају ризике повезане са проактивним истрагама и предвиде афирмативне одбране, као што су позивање на подстрекавање, јер управо они су ти који иницирају тајне операције. Уз правилно планирање и реализацију, службеници за спровођење закона могу да користе сва расположива средства како би спречили још један терористички напад и помогли у обарању аргумената одбране позивањем на подстрекавање у покренутом кривичном поступку.

Завршне напомене

¹ *U.S. v. Taylor*, 475 F.3d 65 (2nd Cir. 2007).

² *U.S. v. Jacobson*, 503 U.S. 540 (1992).

³ *Sherman v. U.S.*, 356 U.S. 369 (1958); *U.S. v. Gendron*, 18 F. 3d 955 (1st Cir. 1994); and *U.S. v. Luisi*, 482 F. 3d 43 (1st Cir. 2007).

⁴ Од 2011. године, следећих 14 држава још поштују „објективни“ стандард одбране позивањем на подстрекавање: Аљаска, Арканзас, Калифорнија, Колорадо, Хаваји, Ајова, Канзас, Мичиген, Њујорк, Северна Дакота, Пенсилванија, Тексас, Јута и Вермонт.

⁵ 390 Mich. 7 (1973).

⁶ 390 Mich. 7 (1973).

⁷ 287 U.S. 435 (1932).

⁸ *Sorrells v. United States*, 287 U.S. at 438.

⁹ *U.S. v. Mendoza-Salgado*, 964 F. 2d. 993 (10th Cir. 1992).

¹⁰ 411 U.S. 423 (1973).

¹¹ *United States v. Russell*, 411 U.S. at 435-436.

¹² *Russell*, 411 U.S. at 436.

¹³ 503 U.S. 540 (1992).

¹⁴ Конкретно, Наслов 18, U.S. Code § 2252(a)(2)(A).

¹⁵ *Jacobson*, 503 U.S. at 542.

¹⁶ *U.S. v. Ortiz*, 804 F.2d 1161, 1165 (10th Cir. 1986) (предиспозиција истражује да ли је оптужени био „спреман и вољан да изврши кривично дело“ када му приђу агенти за спровођење закона).

¹⁷ 641 F. 3d 773 (7th Cir. 2011).

¹⁸ *U.S. v. Swiatek*, 819 F. 2d 721, 728 (7th Cir. 1987).

¹⁹ *Swiatek*, 819 F. 2d at 728.

Превод:
Снежана ВЛА
Управа за стручно образовање,
оспособљавање, усавршавање и науку МУП-а РС

Доц. др *Петар ЧИСАР*

Криминалистичко-полицијска академија, Београд

Приказ монографије

Високотехнолошки криминал

аутора проф. др Драгана Ранђеловића

Динамичан развој информационо-комуникационих технологија доминантно је утицао и утиче на повећање броја кривичних дела из области високотехнолошког криминала. Пораст броја кривичних дела из ове области посебно се односи на оне облике који имају организовани прекогранични и транснационални карактер. У многим државама, где постоји развијена информационо инфраструктура која је по својој природи потенцијално рањива на компјутерске нападе, високотехнолошки криминал је оквалификован као један од најштетнијих. Пред надлежне државне органе је постављен тежак задатак да претње по безбедност информационих структура и њихових корисника сведу на што је могуће мању меру. Због тога је тема високотехнолошког криминала данас веома актуелна, а по свему судећи то ће остати и у будућности.

Монографија *Високотехнолошки криминал*, аутора проф. др Драгана Ранђеловића, издавача Криминалистичко-полицијске академије из Београда, има за циљ да читаоцима приближи ову проблематику на један целовит, организован и пре свега јасан начин. У питању је комплексна материја која обухвата многе информатичко-технолошке области. Из тога разлога аутор је садржај књиге конципирао тако да се читалац постепено уводи у проблематику. На почетку је дат приказ основних појмова из домена рачунарских мрежа – архитектура и врсте рачунарских мрежа, као и комуникација преко интернета. Следеће поглавље уводи читаоца у проблематику сигурности рачунарских мрежа, чиме се постављају основе за разумевање рачунарског криминала. Овде се објашњавају основни принципи сигурности мрежа, транспортни протоколи, системи за аутентикацију, криптографија и систем контроле датотека. Посебно поглавље је посвећено најчешће коришћеним малициозним програмима, као и превенцији од њих, чиме ова монографија добија додатну вредност. Појам напада на мрежу и његове детекције је систематично и свеобухватно обрађен. Ефикасна одбрана једног информационог система могућа је једино ако се јасно познају нападачки концепти. Стуб одбране чини систем за детекцију упада, у оквиру кога је објашњено неколико у пракси коришћених софтверских решења. Актуелност материјала обрађеног у монографији уочава се и кроз анализирање појмова сајбер-криминал и сајбер-теро-

ризам. У склопу ових појавних облика високотехнолошког криминала у монографији је дат и извештај о криминалу на интернету, где су описани тренутни трендови и модели и презентоване бројне алармантне чињенице. У циљу заокруживања материјала о високотехнолошком криминалу, елаборирана је правна регулатива која се односи на ову материју, како у међународној заједници и Европској унији, тако и у Републици Србији.

Иако је монографија првенствено намењена студентима Криминалистичко-полицијске академије, актуелност и свеобухватност теме којом се бави, као и разумљив начин излагања, препоручују је знатно ширем читалачком аудиторијуму.

Проф. др *Милан МИЛОШЕВИЋ*

редовни професор Криминалистичко-полицијске академије у пензији

Приказ приручника за полагање стручних испита запослених у Министарству унутрашњих послова Републике Србије са високом и средњом стручном спремом

Након скоро годину дана припремања, јула месеца 2013. године, на интернет сајтовима Министарства унутрашњих послова Републике Србије и Криминалистичко-полицијске академије објављена су електронска издања учила под насловом *Приручник за полагање стручних испита запослених у Министарству унутрашњих послова Републике Србије са високом стручном спремом* (ВСС) и *Приручник за полагање стручних испита запослених у Министарству унутрашњих послова Републике Србије са средњом стручном спремом* (ССС). Поменуте институције истовремено су и издавачи приручника, објављених у електронској форми, ради њихове боље доступности стручној и широј јавности.

Реч је училима која су по први пут на овакав начин - свеобухватно и мултидисциплинарно, припремљена за потребе МУП-а Републике Србије. Тематске целине у њима су усклађене са одредбама *Уредбе о програму и начину полагања државног стручног испита*, односно са важећим *Програмом за полагање испита*. Њиховој прегледности значајно доприносе приступачно изражавање и допадљив стил аутора, али и солидан и у свему адекватан дизајн.

Приручник за полагање стручних испита запослених у Министарству унутрашњих послова Републике Србије са високом стручном спремом је учило које су израдили професори са Криминалистичко-полицијске академије, у сарадњи са колегама универзитетским професорима из Београда и експертима из Министарства унутрашњих послова. Рецензенти овог квалитетног *приручника* су генерал полиције Бранислав Митровић, заменик директора полиције, и проф. др Горан Милошевић, декан Криминалистичко-полицијске академије. Конкретније посматрано, групу аутора *приручника* чине: проф. др Мирослав Живковић, проф. др Дарко Симовић, проф. др Радомир Зекавица, проф. др Гордана Гасми, проф. др Жељко Никач, проф. др Драган Васиљевић, проф. др Живко Кулић, проф. др Обрад Стевановић, проф. др Драгана Коларић, проф. др Ђорђе Ђорђевић, проф. др Милан Жарковић, доц. др Радосав Рисимовић, доц. др Тања Кесић, доц. др Оливер Лајић, предавачи мр Ивана Бјеловук и мр Бобан Симић, као и Весна Ковачевић. Приручник су уредили проф. др Жељко

Никач, наставник на Криминалистичко-полицијској академији и Весна Николић, дипл. Правник.

Приручник за полагање стручних испита запослених у Министарству унутрашњих послова Републике Србије са високом стручном спремом обима је 617 страна. Укупно је обрађено девет (9) макроцелина и у оквиру њих 17 подцелина, са више методских јединица. У погледу систематике, *Приручник* обухвата следеће области:

- Уставно право (уставно уређење и уставом утврђена људска и мањинска права);
- Основи система Европске уније (Право Европске уније);
- Управно право (Систем државне управе и Управно право);
- Канцеларијско пословање;
- Радно право (радно законодавство);
- Прекршајно право;
- Кривично право и кривични поступак;
- Криминалистика: Тактика, Методика, Техника и Оператива;
- Организација и надлежност МУП-а РС и полицијска овлашћења.

Међу прилозима, који су интегрални део приручника, значајем се издвајају већ поменута *Уредба о програму и начину полагања државног стручног испита* (Службени гласник РС, бр. 16/09), као и *Правилник о стручним испитима запослених Министарству унутрашњих послова Републике Србије* (Службени гласник РС, бр. 100/11).

Како се наводи у самом предговору, експертски тим који је радио на изради *Приручника* припремио је текст чије су тематске целине у свему усклађене са одредбама закона, подзаконским актима и посебно са *Уредбом Владе Републике Србије о програму и начину полагања државног стручног испита*. У *Приручнику* су по први пут, јасно и прецизно, на начин разумљив за све запослене изложени бројни правни институти предвиђени важећим програмом за полагање испита. У погледу садржине, *Приручник* је превасходно намењен кандидатима за полагање стручних испита који имају завршену ВСС, али исто тако је веома користан и за едукацију екстерних корисника, као што су остали државни службеници, припадници других безбедносних служби и они који пружају услуге грађанима. Како су сами аутори навели, посебну циљну групу чине млади полицијски службеници који су тек примљени на рад у Министарство унутрашњих послова Републике Србије, а којима *Приручник* треба да помогне да боље разумеју и примењују одредбе *Закона о полицији* и друге прописе.

Приручник за полагање стручних испита запослених у Министарству унутрашњих послова са средњом стручном спремом је учило које су

израдили полицијски експерти, у сарадњи са колегама из Министарства унутрашњих послова Републике Србије. Обим приручника је 140 страна, рукопис је јасан и језгровит и садржи следеће одељке:

- Основи система државне управе и уставног уређења;
- Основи система Европске уније;
- Основи система радних односа и радни односи у органима државне управе;
- Организација и надлежност МУП-а РС и полицијска овлашћења;
- Канцеларијско пословање.

Приручник је написан у складу са програмом стручног испита, којим су утврђени одговарајући испитни предмети. Како се наводи у његовом предговору, запосленима у Министарству унутрашњих послова пружа се могућност да, користећи овај приручник, поред претходно стечених теоријских знања и савладаних практичних вештина неопходних за обављање послова на радним местима на којима су распоређени, лакше савладају материју и стекну потребна знања за успешно полагање испита, али и знања неопходна у даљем раду.

Може се закључити да су електронска издања приручника за полагање стручних испита запослених у МУП-у РС са високом и средњом стручном спремом хвале вредан подухват. Сигурно је да ће приручници наићи на добар пријем и код стручне јавности у ширем миљеу, утолико пре што се појављују у време значајних промена у нашем законодавству, условљених, између осталог, и процесом придруживања Европској унији. У том смислу, мишљења смо да је неспорна и друштвена корисност објављивања овако конципираних учила. Истовремено, претпостављамо да поједине методске јединице увек могу бити боље и обухватније обрађене, али је почетна грађа несумњиво изванредна основа за доградњу у наредном периоду и према потребама праксе. Полазећи од тога, сматрамо да би било целисходно да се у догледно време приступи штампању ових издања, самостално или преко овлашћеног штампара, као и да се у договору са комисијом за полагање стручних испита евентуално организује припремна настава за полазнике.

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА

Безбедност, часопис Министарства унутрашњих послова Републике Србије, објављује научне и стручне радове из подручја наука о безбедности на српском и/или енглеском језику, који претходно нису објављивани. Часопис излази три пута годишње. Рукописи се достављају уредништву у два примерка одштампана на папиру, као и у електронском облику. Имена аутора, као и називи и седишта институција у којима аутори раде, наводе се пре наслова рада, док се контакт подаци, адреса или е-адреса дају у напомени, при дну прве странице чланка. Након назива рада следи апстракт, величине од 100 до 250 речи, који читаоцу треба да омогући брзу процену релевантности самог рада и његов садржај. Кључне речи (до 5 кључних речи) следе након апстракта. Структуру оригиналних научних радова треба да чине увод, материјал и методи, резултати, дискусија и закључак, као и попис коришћене литературе, док код прегледних и стручних радова структуру рада чине увод, поднаслови, закључак и литература. Апстракт на енглеском језику, са називом рада (величина фонта 14 pt - bold, текст 12 pt - italic) и кључним речима, треба да стоји након одељка *Литература*. Пожељно је да апстракт на енглеском језику буде у проширеном облику, у форми резимеа, при чему његова дужина може бити до 1/10 дужине чланка.

Текст рукописа треба да буде урађен на рачунару, фонт *Times New Roman*, хирилично писмо, величина слова 14 pt за наслов рада – bold, italic. Називи подналова пишу се фонтом величине 13 pt, bold, центрирано и без коришћења редних бројева. Основни текст рада треба да буде величине слова 12 pt, са 65 словних знакова у једном реду, односно 26 до 30 редова на једној страници, са стандардним маргинама. Научни и стручни радови могу да буду обима до 16 страна (30.000 знакова укључујући размаке). Изузетно, на предлог рецензента и уколико то уредништво процени за сходно, радови могу бити и дужи, пре свега због целовите обраде актуелне теме на коју се рад односи. Преводи текстова из стране литературе из области наука о безбедности могу да буду обима највише 16 страна, док прикази нових књига из области наука о безбедности могу бити обима до 3 стране.

Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру којег је чланак настао, као и назив институције која финансира пројекат или програм, наводи се у посебној назнаци при дну прве стране чланка.

У случају да рад садржи илустрације, табеле, графиконе, фотографије и сл., уредништву треба доставити квалитетно припремљене прилоге у електронском облику, по могућству одвојено од рада, како би сачували графички квалитет, с тим што је у тексту потребно нагласити позивање на њихов садржај (Слика 1 – *Дијаграм веза добијен применом аналитичког софтвера*). Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, с тим што се називи табела пишу изнад табеле, док се називи графичких приказа (слика) дају испод самог приказа. Прикази се могу дати и у виду посебног прилога на крају чланка, с тим што је у тексту потребно нагласити позивање на њихов садржај (Прилог 1, Прилог 2...). Пожељно је да наслови свих приказа буду дати двојезично, на српском и на енглеском језику (величина фонта 11 pt, italic), у формату JPEG за фотографије и EPS за остале графичке прилоге, и да њихова резолуција износи минимум 300 dpi за размер 1:1. За графичке приказе урађене у Excel-у користити различите растерске тонове црне боје и PDF формат.

Фусноте (напомене) се пишу словима величине 10 pt и користе се за суштинска запажања, нужне пропратне коментаре, упућивање на корисну литературу (Више о томе: *навести све податке о раду и исти не наводити у списку литературе*) и знаке о коришћеним помоћним изворима (нпр. научној грађи, законској регулативи, приручницима, документима, извештајима итд.), али оне не могу бити замена за цитирану литературу. У том смислу, цитати (навођења) у тексту се не обележавају фуснотама, већ на крају цитата у загради, која садржи презиме аутора, годину издања и страну (Савић, 2006:128), односно у случају позивања на одређено дело презиме аутора и годину издања (Савић, 2006). Обавеза аутора је да се приликом цитирања или позивања на радове других аутора њихова имена пишу у оригиналу, са годином објављеног рада и бројем странице у загради (Bardy, 2008:107), а уколико је цитирани (наведени) рад потписан од стране три или више аутора (коаутора), тада се у тексту наводи само први, уз скраћеницу: et al. (Допсај et al., 2007:92). Зарезом се одваја аутор од године издања, а тачка-зарезом (:) различити аутори различитих дела (Симоновић, 2008; Ђорђевић, 2010), при чему се референце, ако их је више, наводе абecedним редом у оквиру једног пара заграда. Број стране се од године издања одваја двотачком (:). Ако се наводи исти аутор са више радова у једној години, тада се уз радове поред године додају абecedна слова, нпр. (Бошковић, 2005a; Бошковић, 2005b) итд. Страна имена у тексту треба писати у оригиналу или транскрибована на српски језик, с тим да се у загради наводи име у оригиналу. Наслови цитираних домаћих часописа, монографија, уџбеника и зборника радова дају се у оригиналном, пуном облику. Ако је аутор цитираног рада институција или се ради о колективном носиоцу ауторских права, наводи се минимум података неопходан за идентификацију (Републички завод за статистику, 2009). Приликом цитирања извора са интернета наводи се интернет адреса (<http://www...>) и, због сталне измене www окружења, датум када је текст преузет са мреже. За референце у електронском облику

потребно је нагласити да се ради о електронском извору – електронска верзија и/или интернет адреса.

Од суштинске је важности да се цитати у тексту и листа библиографских јединица (литература) на крају текста у потпуности слажу. У том смислу, сваки цитат из текста мора да се нађе на листи библиографских јединица, и обрнуто. У списку литературе радови се наводе у оригиналу (референце се не преводе на језик рада) са нумерацијом, абecedним редом по презименима аутора, и то на следећи начин:

Врста рада	Референце
Часопис	Симоновић, Б., (2009). Стандардизација и акредитација као један од начина професионализације полиције и криминалистичке службе, <i>Безбедност</i> , год. 51, бр. 1-2, стр. 236-253.
Монографија	Мијалковић, С., (2009). Национална безбедност, Криминалистичко-полицијска академија, Београд.
Зборник радова	Бановић, Б., Маринковић, Д., (2005). Специјалне истражне радње и нове тенденције у савременој науци кривичног права, У Зборник радова „Нове тенденције у савременој науци кривичног права и наше кривично законодавство“, XLII Саветовање Удружења за кривично право и криминологију СЦП, Златибор – Београд, стр. 509-543.
Е-извор	Witkowski, J., (2002). Can Juries Really Believe What They See? New Foundational Requirements for the Authentication of Digital Images, <i>Journal of Law & Policy</i> , Vol. 10:267, http://law.wustl.edu/Journal/10/p267_Witkowski_book_pages.pdf ; доступан 10. 1. 2010.

Референце се могу наводити и као што је прописано упутством APA – *Publication Manual of the American Psychological Association*.

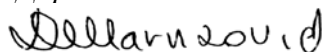
Рукописи подлежу анонимним рецензијама од стране два рецензента. Уредништво задржава уређивачко право да на основу рецензија, актуелности рада, увида у рад и вођене евиденције о фреквентности обраде одређене теме одлучи да ли, када и у ком обиму ће рад бити објављен. Објављени радови се хонораришу, а необјављени се не враћају ауторима. Могуће примедбе и сугестије рецензента и/или уредника достављају се ауторима ради исправке.

Рукописе слати на адресу: Уредништво часописа *Безбедност*, Булевар Зорана Ђинђића 104, 11070 Београд. Телефон Уредништва је: 011/3148-734, телефакс: 011/3148-749, е-адресу: upobr@mur.gov.rs. Радови се могу слати и на е-адресу главног и одговорног уредника: darko.marinkovic@kpa.edu.rs. Уз рад, аутори треба да доставе своје пуно име и презиме, звање, адресу, е-адресу, број фиксног и мобилног телефона, фотокопију личне карте и чековне картице.

Позивамо све досадашње и нове ауторе да својим научним и стручним прилозима обогате садржај нашег, у научној и стручној јавности већ афирмисаног часописа са дугогодишњом традицијом, а у заједничком циљу да се унапреди полицијска пракса, подигне ниво безбедносне културе и обезбеди праћење савремених научних и стручних достигнућа у безбедносној проблематици.

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК

проф. др Дарко МАРИНКОВИЋ

UDK 343+351.74./75(05) YU ISSN 0409-2953

www.mup.gov.rs